

Vámbéry Antológia

2002

Pro cultura 2002

LILIUM AURUM

Vámbéry Antológia 2002

Összeállította
HODOSSY GYULA

Vámbéry Antológia 2002

Lilium Aurum
Dunaszerdahely
2002

A könyv megjelenését a dunaszerdahelyi VALEUR Kft. és a

Nadácia pre podporu občianskych aktivít SR

támogatta.

© Lilium Aurum, 2002
ISBN 80-8062-128-4

Tartalom

- [7] Ardamica Zorán: dinnyemagok
- [8] Barabás Zoltán: Halni visszajáró szavaiddal
- [11] Barak László: Sancho veszte
- [15] Bodnár Gyula: Nemzedékek tavaszi széllel, börtön
rock and rollal
- [19] Bödők Zsigmond: Millenniumi körkép
- [37] Csanda Gábor: Tanuljunk (meg) szlovákul (magyarul)
- [47] Csehy Zoltán: Pacificus Maximus hecatelegiumából
- [49] Csirkés Ferenc: Vámbéry Ármin és az oroszok
- [59] Cs. Varga István: „Kínok tövisében”
- [68] Dobrovits Mihály: Afgán etűd
- [76] **Dusza István:** A 20. század humora, avagy kiröhög-
tük a háborút
- [82] Emm Zirig Árpád: Hársfa
- [86] Gágyor József: Öreg fenyő
- [88] Gyüre Lajos: Mikor a tető; Minek is
- [90] Hodossy Zsuzsanna: Sors-szóforgácsok
- [95] Kardos Gy. József: Karrier
- [99] Kiss Gy. Csaba: Sebes víz a Garam
- [102] Kiss László: Kortárs orvosi és laikus vélemények a
„rudnói csodáról”
- [112] Kulcsár Ferenc: Három strófa; Vasárnap

- [113] L. Erdélyi Margit: Tragikumgóccok Sütő András drámájában
- [125] **Mészáros Károly**: Belfegor, a lakótelep réme
- [127] Révész Bertalan: Történelemhamisítás – avagy az oktatás állami rangra emelt hazugságainak következményei
- [139] Seres István: A bujdosók sírjai Törökországban II.
- [149] Simon Szabolcs: „Európa felé...”
- [151] Zalán Tibor: Pierre Bezuhov: *A szabadkőműves páholyban*
- [155] Zelei Miklós: A mindent elszed malmocska
- [159] Zirig Árpád: szép tested...

Képzőművészet

- Lipcsey György: Lebegés I.
- Lipcsey György: Lebegés II.
- Szabó Anikó: Memento mori
- Szabó Anikó: Út (a mennybe)
- Takács János két meseillusztrációja
- Tóth Lehel két felvétele

ARDAMICA ZORÁN

dinnyemagok

a dinnyemagok - vérbe fagyott
négerek,
kiköpdösött sorsok:

zöld héjú univerzumukba
visszavágnak

BARABÁS ZOLTÁN

Halni visszajáró szavaiddal

Gyönyörből
alig kiájulva
feküdtünk
a gyűrött
ágyon

és bőrünk
ismét
összeért
a koromló
sötétben.

Forró
voltál.
Tested
szabadon
verselt.

Egész
lényem
révülten
veled
tavaszlott.

Vak
kezeim
azóta is

[8]

téged
keresnek:

hol
vagy?
merre
lüktet
a véred?

Mit
hagytál
a kihűlt
ezred-
végnek?

Istennek
írott
verseimet?
A hatalmas
szobanövényeket?

Szélhűdéses
harangszó
ajzza most
a hajnali
sötétséget.

Tudatom,
vérem
csak
lassan
békül

[9]

hozzám
halni
vissza-
járó
szavaiddal.

BARAK LÁSZLÓ

Sancho veszte

I.

a nagyságos úrral
nem tudom mi van
nem mormol már imát reggelente
mintha nem ő lenne
ott csüng tekintete
a tévén
nem hívja már epedve
Dulcineát
hideg báránysült helyett
egyszer zabpelyhet fogyaszt
– nem jófajta bort csúsztat előtte –
narancslevet szivornyáz
másszor meg pálinkát kutat
az ágy alatt is
hű szolgáját
engem szidalmaz nyakra-főre
tőzsdehírt
pártállást tesztel
káromkodik mint egy kanász
fogkrém-
borotvahab-
szárnyasbetét-reklámról édeleg
hogy orvosával négyszemközt lehessenek
el nem ereszt kimenőre:
– ne hagyj itt Sancho

aggódom érted
féltelek nagyon!
– így az én kaján uram
pedig nagy baj van nyilván
ha vele már nincs is mód beszélni
róla mindenképpen
konzultálni kéne
azt gondolja egyre többször:
meglopom
ellesem titokban tartott lóversenytippjeit
vagy épp lovára fáj fogam
pedig ha Rocinante
gondolkodni lenne képes
elhagyta volna régen
hiszen uram egy lókupeccel tárgyalt róla
– mennyi lenne kilója ára
mert ám azt is be kéne – úgymond – kalkulálni
hogyan egy lovag
többé majd nem ülhet fel lovára...
volt hogy cédákért esengett:
– hitelbe hozzál kurvát
ha megloptál te szolga!
– sziszegte
máskor meg azt akarta:
szeme láttára hágjam meg szamaram...
oh!
dicső időnkben ki gondolta volna
mi válik majd belőle
az utolsó lovagból
ki ha bolond is volt egy cseppet
nemes lelkétől reszketett minden gonosz

főhadnagy úr!
nem bírom tovább
mint hamis szirén
csábít a bűnös gondolat:
ha nem végeztek veled a malmok egykor
fojtottam volna vízbe én...

II.

látom fiam
komoly a helyzet
mi több: közveszélyes is lehet!
a lovagnak tetteit
– minthogy ellenség válhat belőle –
ildomos lenne jobban szemügyre venni hát
szokásait körültekintően rendszerezni
kartotékba szedni minden valós és vélt hibát
hogyan kellő alkalommal
érdemben számonkérhető legyen a lista
jegyezd meg minden bolondériát
találkozzunk aztán újra majd
amíg üzeni nem lesz okod – okunk
tűrj és jól figyelj
légy azonban óvatos akár az éji vad
kezes mint kiről fantáziál a kéjenc:
a csábos számár
szolgálj csak úgy mint máskor
keresd habókos kegyét
kóros kedvének vesd alá magad
még ha lóhúst etetne is veled
nem lehetsz most már finnyás...
jegyezd meg jól amiről kántál?

kivel vált szót?
miről beszél az illetővel?
ha sétára indul merre tart?
cserkészd be féltett álmait is
kutasd csak híven bűneit fiam
kit utál leginkább?
kinek nyújthatna védő kart?
hogyan beszámolhass majd idővel arról
mely bomlasztó cél vezérli embered
ha meg éppen egy cédára vágyna
nekünk kell időben jelezned
küldhessünk neki az ágyba
akár kincstári szüzet is
vagy hétpróbás kurvával látjuk el
kinek – ha a vén kujon úgy akarja –
akár a szájába vizel...

hatalmunkról beszéltem szolga!
általa a gögös sásból idővel rab madár lesz
kalitkája kulcsa meg nálunk marad örökre

ha már így megkerestél
csak veled közöltem mind e titkot – mocskos csicskás!
rajtad kívül senki mással
fővesztés terhe mellett
jó lesz hát megjegyezned:
kinek tartozol végleg számadással

BODNÁR GYULA

Nemzedékek tavaszi széllel, börtön rock and rollal

Versírók, akik egy tájegységen belül élnek, hamar megtalálják egymást. Már ha komolyan veszik önmagukat és a költészetet. Legalábbis a mi időnkben így volt, hatvannyolcban-hatvankilencben, amikor huszadik életévünk körül jártunk, a múlt században persze.

Nem emlékszem rá, hol és hogyan futottunk össze Gáborral, aki szőke, göndör hajjal jött, és, mint később kiderült, előszeretettel viselt magas nyakú piros kötött pulóverben, de már az első óráink versekkel teltek, pontosabban verseléssel, ő olvasta az ő költeményeit, én az enyéimet, aztán vitakoztunk. Meg közben is. Távol Pozsonytól, közel Ungvárhoz, azonban a határon innen. Két, majdnem egy méter kilencven centiméter magasra nőtt kezdő költőcske, költőpalánta, akiknek a természetnél csak elszántságuk, világmegváltó hitük volt nagyobb. Ott a keleti végeken, a pusztában, ahol akkoriban már legfeljebb egy-két tanító jelentette a szellemi világtatótornyot, pedig korábban, a huszadik század első évtizedeiben viszonylag élénk irodalmi élet zajlott Kassától Ungvárig. Azóta a szellem emberei csak menekültek, menekülnek a Tisza–Latorca–Bodrog határolta tájegységből, így eshetett meg velünk is, hogy szakember, kritikus, elismert író, költő híján jószerével egymásnak olvastuk fel verseinket, s a kölcsönös felolvasások nyomán – ha jó vers nem is, de – barátság született köztünk. Olyan, amely időnként népdalt is előcsalt belőlünk.

Először a Kishegyen. Gabi, aki amúgy lendületes, beleváló fickó volt, hogy ne mondjam, bohém természet, egyszer azzal állt elő, rendezzünk ketten, azaz kettesben irodalmi estet a Kishegy akácfái alatt, viszünk magunkkal szalonát, kenyeret, hagymát, bort és természetesen visszük újabb költeményeinket, melyeket ezúttal tűz mellett mutatunk majd be egymásnak. Rendben, mondtam, és mindjárt másnap, sötétedés után az akácos hegy vendégei voltunk. A ropogva-pattogva égő száraz faágak lángjának rapszodikusán táncoló fényében, a füst, a piruló szalonna, a parázsra csöpögő, de azért a hagymakarikákkal díszített kenyérszeletekre is jutó zsír, valamint az erdő, a füvek, bokrok, fák felénk áradó fenséges illatkeverékében úgy hangzottak verseink, mint még soha, mintha felajzott előadóművészek vagy sámánok szájából muzsikáltak volna ki a szavak az akácfák lombjai között elő-elővillanó csillagos égbolt alatt, vagy mint amikor Dylan Thomas szavalta a saját költeményeit áradó örömmel, fájdalommal, messzire hangzón zengedeztetve a verssorokat, vagy ahogy, a legenda szerint, Mécs László pap költő valamikor régen ugyanazon a mi szóban forgó Kishegyünkön, csak éppen az északi oldalán található tisztáson, tömegek előtt.

Kifogyván a versekből, előkerültek a magyar népdalok páratlanul szép és szívmengető szóképeikkel, hasonlataikkal, szinesztéziáikkal, hangulati elemeikkel, a dallamról, dallamívekről nem is beszélve. Hol voltunk mi ezektől a népköltészeti csodáktól?! Az egyik dal a másikat hívta elő, és hívta volna még tovább, ám amikor a borosüveget már egyre nagyobb szögben kellett megdönteni, jókedvünk elkezdett teret, pontosabban hangot követelni az ízlésemnek akkor is, ma is kevésbé vagy egyáltalán nem tetsző, de mindenkor tolerált szirupos magyar nótáknak, operettszámoknak, táncdaloknak, valamint azoknak a nótáknak, melyeket

általólag tilos volt énekelni, mondván irreudenták, bár ezt ve-lünk soha senki hivatalosan nem közölte. Mindent eléne-keltünk – miként minden magyar ember, ha kisebb-na-gyobb közösségbe téved vagy szólíttatik oda valamilyen al-kalomból, a magyar nyelvterület legeldugottabb sarkában is – azon a kétszemélyes irodalmi, illetve irodalmi és népze-nei éjszakán. Az erdő madaraihoz hasonlóan, jó hangú Gá-bor barátomat még az sem zavarta, hogy botfülemnél, kö-vetkezőképpen alá/mellé/fölé/félre-éneklésemnél fogva sokszor alig tudott dallamnyomon maradni. Sőt örült, hogy társa vagyok a nótázásban, egyetlen szöveget sem kellett előénekelnie, ahogy nekem sem. Maradva a kincses műfaj-nál, hogy hol tanulta meg azt a számtalan népdalt, fogal-mam nincs, talán hasonló közegben, ahol én, anyám közelé-ben, a szobaajtóban apám baráti társaságát lesve, amely időnként nálunk jött össze borkóstolóra, s ilyenkor soha nem hiányozhatott a nóta, akarva-akaratlan is hallgatva a rádiót, mely mindig szólt, Szív küldi szívnek szívesen, s ki tudja, még milyen alkalmakkor, forrásokból. Lám, gyer-mekkorom kukoricafosztásait is említhetném, a disznótoros vacsorákat, a környező falvakban tájoló amatőr színtársula-tunk előadásait követő összejöveteleket.

Gabival azóta sem találkoztam, bár egyszer, talán, kopik az emlékezet, de különböző csatornákon azért tudtunk egy-másról. Költő egyikünk-ből sem lett, viszont, ha nem téve-dek, Gabi lányából igen. Szóval, mégiscsak történt valami ott akkor azokon a keleti végeken. Ugyanakkor valami hi-ányzik. Valahol elszakadt, elszakadni látszik egy fonál, év-százados. Szomorúan tapasztalom jó ideje, bálban, lakoda-lomban, születésnap találkozón, különböző, éneklésre al-kalmat adó eseményeken, hogy a fiatalok, a húsz-huszoné-vesek csak ülnek és bámulnak, nem ismerik a tiszta forrás-ból merített népdalokat, sem a kávéházi nótákat, de még a

barométert sem, mely esőre áll, csak néznek, csak csodálkoznak, hogy tudnak mulatni az „öregék”. Irigyeljük magukat, jegyezte meg nemrégiben egyikük. Merthogy maguk a népzene mellett a popzenében is otthon vannak. Hát igen, a Tavaszi széltől a Börtön rock and rollig, széles skálán. Azért ne keseregjete, fiúk, hosszú útról visszatérni csak a nótában nem lehet... Rajtatok múlik.

BÖDŐK ZSIGMOND

Millenniumi körkép

A kerek számok misztikus tisztelete egyidős az emberiséggel, s gyökerei minden valószínűség szerint visszavezethetők a civilizáció hajnaláig, amidőn őseink megtanultak számolni s felismerték, hogy a Hold szabályos időközönként ismétlődő alakváltozásai és a csillagos ég látszólagos évi körforgása a hosszabb időtartamok mérését is lehetővé teszi. A történelem során koronként és népenként számos naptárrendszer szolgált a végtelen időfolyam „szabályozását”, de mindegyikre jellemző volt, hogy alkalmazóik számára a kerek számú évek különleges jelentőséggel bírtak. A számmágia, a kabbala különösen a középkorban virágzott, a „jövőbe látó kiválasztottak” rendszeres időközönként jelentették az aktuális világvége-proféciákat. A *Bibliában*, a *János jelenéseinek* könyvében is olvashatók azok a látomások, amelyek megjósolják a Krisztus második eljövetele és ezeréves királysága után a sátán (Antikrisztus) kiengedését, majd az utolsó ítéletet; hogy mennyire félremagyarázták és mennyire hitték e jövendölést, mi sem bizonyítja jobban, mint hogy első királyunk, István megkoronázását is 1001. január 1-jére tették, amikor már kiderül, bekövetkezett-e a „világvége” vagy sem. A „végítélet” természetszerűleg elmaradt, ám a kerek számok bűvölete az eltelt ezer év alatt mit sem csökkent, a világvége-jóslatok pedig még napjainkban is ellepik a bulvársajtót, közeledjen akár egy napfogyatkozás vagy ritka bolygókonstelláció időpontja. Beláthatjuk, ez

utóbbi jelenséggel nem érdemes foglalkoznunk, a kerek évfordulók is legfeljebb arra jók, hogy időnként alkalmat szolgáltatassanak múltunk dicsőséges vagy éppenséggel gyászos pillanatainak felidézésére.

Mindezek után mégis azt kell mondjuk, alig akadt ember a földkerekségen, akit közömbösen hagyott volna az ezredforduló küszöbének az átlépése, bár itt szükséges megjegyezni, hogy 2000. január 1-jén a zsidó időszámítás szerint 5761. Tevet 6-át, a mohamedán naptárban 1421. shawwal 5-ét, a perzsa naptár 1379. day 12-ét, az indiai világnaptárban pedig 1922. pausa 11-ét írtak.

A millennium közeledtével sokasodtak a rendezvények, nagyszabású ünnepek, a történeszeket és társadalomtudósokat pedig arra csábította e felette ritkán kínáló alkalom, hogy egyfajta utószülött bölcsességgel fűszerezve összegezzék az egyetemes civilizáció, vagy csak egy-egy nemzet történelmének, tudományos-technikai haladásának, társadalmi fejlődésének főbb mozzanatait.

A 3. évezred kezdetén tegyük mi is egy bátortalan kísérletet, hogy kissé elnagyolt ecsetvonásokkal bár, felvázoljuk az alkotó szellem és a tudás birodalmában is hont fogláló, „kalandozó” magyarjaink *Körképét*, akik a tudományokban és a műszaki haladásban a már elért és megismert gyepűhatáron túl is sikerrel hódítottak. A panoramatikus vászon alatt feltüntetett évszámok kronológiai rendje segít majd bennünket a jobb eligazodásban.

A nyitóképen a Kárpát-medence festői karéját látjuk madártávlatból, anno Domini 1000 után néhány évtizeddel. Magasból nézvést már megvolna az ország, melynek közepén a Dunakanyartól a Balaton északi partvonaláig húzódó, hatalmas, összefüggő erdőségben elővillani látjuk Esztergom és Fehérvár székesegyházait és a pannonhalmi, bakenyébéli, zalavári apátságokat, amely épületek a kor tech-

nikai színvonalára is utaló alkotások, s egyben beszédes bizonyítékai első királyunk rendíthetetlen politikájának. Idővel Pannónia más területein is megszorodnak a székesegyházak, monostorok, udvarházak, templomerdők, föld- és kővárak; körképünkön a pécsi székesegyházat találjuk külön kiemelve, ez ugyanis az egyetlen máig álló és a többszöri átépítés ellenére is eredetiségét hűen megőrző román kori katedrálisunk.

A monumentális vászon alján részletekbe menő pontossággal megrajzolva láthatók korabeli fegyvereink: hajlítót élű acélszablyák, egyenes kardok, vashegyű lándzsák, zászlós kopják, fokosok, balták, valamint a rettegett magyar tárlalmány, a még Ázsiából magunkkal hozott, nagy átütőerejű, ún. visszacsapó magyar íj. Eleink fejlett ötvösiparáról pedig az 1020 tájékán az esztergomi pénzverdéből kikerült István-féle ezüstdénárok, de még inkább a Nagyszentmiklós határában előkerült aranykincs szolgál ékes bizonyítékkal. A csaknem tíz kilogramm tömegű, több mint húsz aranyedényt magába foglaló, lenyűgözően szép művészi ábrázolásokkal zsúfolt étkészlet vélhetően a marosvári Ajtony fejedelem tulajdona lehetett.

Időben már a XI. század vége felé járunk, amikor először jelennek meg Magyarországon a vízimalmok, az első gépek, amelyeket már nem emberi vagy állati erő működtetett, hanem a víz energiája. Egy beékelődő képrészlet a franciaországi clunyi apátságot mutatja. A középkori kódexek miniatúráit idéző ábrából kitűnik, innét való a szerzetes, aki egyszerűnek tűnő, mégis korszakalkotó szerkezetével foglalatalkodik. Egy vízikerek tengelyébe leleményesen csapot ékelt, így az minden fordulattal felemel egy dongot, és a további magyarzó képekből mindenki számára világossá válik, miként hajtható ismétlődő mozgással az érczúzó, cérnázó kallómalom, vagy akár a vaskohászatot

forradalmasító fűjtató. Ezek a bütykös tengelyű vízikerek csakhamar Magyarországon is elterjedtek, kivételt csak a kallómalmok (gubacsapók, posztóverők) jelentettek, melyek viszonylag később, a XIII. század elején tűntek fel Sopronban. Azt látjuk tehát, hogy a nemrégiben még nomád, adószedő, sarcoló, kalandozó lovas nemzet dinamikus fejlődő, virágzó országot teremtett, amely az építészet, kézművességet és művészeteket tekintetében is egyenértékűvé vált Európa bármely más államalakulataival.

Az élettől duzzadó, derűs életképek sora azonban hirtelen megszakad, helyükbe mindenütt üszkös romok, égő falvak, felkoncolt tízezrek, porig rombolt városok megrázó látványa tárul elénk. 1241-et írtak akkor. A magára hagyott országra zúduló tatár hordák megsemmisítő erejű támadása nyomán elnéptelenedett pusztasággá vált a magyarok hazája, s csaknem igaza lett annak a középkori krónikásnak, aki úgy sommázta úti tapasztalatait, hogy Magyarország 350 éves fennállása után megsemmisült.

De mit látunk? Alig néhány esztendővel a tatárdúlás után mintegy varázsütésre épülnek városok, templomok, monostorok, várak, melyek már messziről uralkodnak a látóhatár fölött. Fellendül az érc- és nemesfémányászat, az Anjouk korában a világ aranytermelésének 40%-át, ezüsttermelésének pedig 30%-át Magyarország adja. A kézművességet színvonala újból Európa élvonalához tartozik, az István idejétől a kolostorokban folyó tanítás mellett IV. László megalapítja a veszprémi káptalan iskolából az első főiskolát (ez sajnos 1276-ban elpusztult). A szorgos iparosok közt egyre gyakrabban bukkannak fel megszállott alkímisták is, akik az aranycsinálás titkának keresése közben kifejlesztették az ásványok, ércek vizsgálatának tudományos módszereit, felismerték a fémek viselkedését, a savak, lúgok, sók hatását, az oxidáció és redukció folyamatát.

Észre sem vesszük és a történelem levegőjét árasztó rotunda-galéria Anjou-kori tablói előtt állunk. Nagy Lajos királyunk alapította 1367-ben Pécsen az első egyetemet, és uralkodásának évtizedeiben épültek Buda, Kassa, Kolozsvár, Pozsony és Sopron gótikus dómjai; káprázatos tornyokkal, szemet gyönyörködtető kőfaragásokkal, pompás üvegfestményekkel, amelyek már szakítottak a román stílus vaskos egyszerűségével. Ám nem sok időnk jut ezen építészeti remek tanulmányozására, mert eljutottunk az első igazán nagy jelentőségű magyar technikai találmányhoz, a kocsihoz, melynek vásznunkon való megfestéséhez a jánosréti oltárképről vette a mintát piktorunk. Valamikor az 1400-as évek elején a Komárom megyei Kocs községben készítették a műszaki újdonságnak számító *kocsiszekeret*, melynek egy fergettyűnek nevezett, csapon elforgó első kocsi tengelye tette biztonságossá a kanyarodást. A kényelmesebb változatban a kocsiszekrényt szíjakkal függesztették a „futóműhöz”, jelentősen tompítva a rázkódást, s annak ringó, hintáló mozgása után kapta a ma is használatos *hintó* elnevezést. A találmányt frissiben átvették a németek (*Kutsche*), az angolok (*coach*), és hamarosan Európa-szerte kedvelt közlekedési eszközzé vált. Miközben a hibátlan vonalvezetéssel megrajzolt hintók és bricskák temérdek apró részletét leltározzuk, figyelmünket egy másik csinos szerkezet kelti fel, a budai várpalota vízellátását biztosító *járgányos szivattyú*. A Luxemburgi Zsigmond által 1416-ban megépíttetett műszaki létesítmény a Duna vizét a közel 60 méterrel magasabban fekvő Várhegyre nyomta fel. És ha már említettük Zsigmond királyunkat, ne feledjünk el egy pillantást vetni a szintén általa, 1395-ben alapított budai univerzitánkra.

A további képmezőkben már a Hunyadiak országlását látjuk. Ebben az időben találják fel Európában az emberi-

ség kétségkívül legnagyobb hatású találmányát, a könyvnyomtatást. Gutenberg mester 1450-ben kifejlesztett könyvnyomtató módszerét csodálja a művelt világ, mialatt mi magyarok leginkább annak megakadályozásában fáradozunk, hogy a német műhelyekben ne a *Koránt* nyomtasák majdan a török „vendégmunkások”. Sorozatban kényserülünk ugyanis a többszörös túlerővel rendelkező Oszmán Birodalom meg-megújuló támadásait visszaverni. Egészen 1456-ig, amikor is a nándorfehérvári diadallal kereken hetven évre vettük kedvét a törököknek a további próbálkozásoktól. A keresztény világban ennek – az Európa jövője szempontjából is sorsfordító ütközetnek – az emlékére húzzák meg delente a harangokat.

Magyarországon a könyvnyomtatás még így is elsőként indul meg Európában. A *Corvinák* finom pergamenjeire illő díszes ábrázolásmódban láthatjuk HESS ANDRÁS budai nyomdáját, ahonnét 1473-ban került ki a legelső keltezett és hazai papíron készült nyomtatványunk, a *Budai Krónika* néven ismert *Chronica Hungarorum*. E becses portéka nem is kerülhetett volna méltóbb környezetbe körcsarnokunk vásznán, hiszen tőszomszédságában már Mátyás messze földön híres budai és visegrádi palotájának rég enyészetté vált, de itt feltámasztott falai közé kalauzolnak az üde fényel átszótt képsorok. A reneszánsz káprázatos díszletei pompáról és fényűzésről tanúskodnak, de látjuk azt is, hogy a királyi udvarban tágas hely jutott a tudományok és művészetek műhelyeinek. Túláradó ragyogás mindenütt, talán megsejtve, hogy szükség lesz minden pislákoló reménysugárra, amikor leáldozó napunk helyébe másfél évszázadig csak a félhold sápadt fénye világít majdan.

A török hódítással a függetlenségét elveszítő, egyben háromfelé szakadt ország két világhatalom, Sztambul és Bécs küzdelmének hadszínterévé vált, ami nemcsak gyara-

podásában és fejlődésében vetette vissza hazánkat, hanem valóságos csodának számít, hogy annyi vérveszteség, sarc és pusztítás után is fenn tudott maradni. A hódoltság korában egyedül Erdélyben és a Felvidéken maradt meg és mutatnak viszonylagos fejlődést a technikának azon ágai, amelyekre közvetlenül szükség volt, mint a várépítészet, bányászat és térképészet. Az ország élni akarását bizonyítja, hogy még ilyen viszonyok között is keletkeznek új iskolák (közülük is kiemelkedik a PÁZMÁNY PÉTER által 1635-ben alapított nagyszombati egyetem), és magas színvonalú, modern természettudományos ismereteket közreadó könyvek tulajdonosai kerülnek ki e két elszakított országrész nyomdáiból.

Habár a török kiűzetésével Magyarország nem nyeri vissza függetlenségét, fokozatosan kezd bekapcsolódni Európa vérkeringésébe. A XVIII. század első harmadától körképünk egyre zsúfoltabbá válik – műszaki létesítmények, találmányok, újítások, tudósportrék sokaságát látjuk megörökítve. Lehetetlen valamennyit felsorolni, így kénytelenek vagyunk a felületes tárlatvezető hálátlan szerepét vállalnunk.

A képmező központi helyét egy patinás épület foglalja el, az 1735-ben Selmecebányán létrehozott bányatisztképző iskola, melyet Mária Terézia 1763-ban akadémiai rangra emelt. Az ország első műszaki főiskolája ez, ahol az oktatásban a világon elsőként vezetik be a laboratóriumi gyakorlatokat. Hírnevét bizonyítja, hogy a párizsi École Polytechnique 1794-es alapításakor a selmeci akadémiát vették mintául. Ugyanabban az évben, amikor a selmeci főiskola akadémiai rangra emelkedett, Mária Terézia a Pozsony melletti Szencen egy másik nagy jelentőségű mérnökképző intézményt alapított, a Collegium Oeconomicumot, vagyis Gazdasági Főiskolát.

Tudósportréink sorát SEGNER JÁNOS ANDRÁS (1704–1777) képmása nyitja meg, aki 1747-ben ismertette korszak-

alkotó találmányát, a később róla elnevezett *Segner-kereket*, amelyet a reakciós turbinák előfutárának tekinthetünk. A tisztelgő utókor jeles műszaki alkotónkról egy krátert nevezett el a Holdon. Mellette találjuk kortársát, HELL JÓZSEF KÁROLYT (1713–1789), aki 1753-ban helyzete üzembe Selmecebányán a világ első, sűrített levegővel működő *víz-emelőjét*, amellyel a tárnákba betörő vizet szivattyúzták a felszínre. Az olajbányászatban ma is világszerte alkalmazott „gáz-liftes” kitermelési eljárás Hell léggépének az elvén alapul. Nem kevesebb dicsőséget szerzett hazájának testvéröccse, HELL MIKSA (1720–1792) csillagász, akinek nevéhez számtalan tudományos eredmény fűződik, találmányai közül itt most csak a csillagvizsgálók *forgatható kupoláját* említjük. Az ő nevét is őrzi egy kráter a Holdon.

Időközben a komoly gépek és műszerek közé egyáltalán nem illő, igen fura szerkezet vonja magára figyelmünket, mégpedig egy sakkasztalnál ülő turbános, pocakos török bábu, ami nem más, mint KEMPELEN FARKAS (1734–1804) legendás hírű *sakkautomatája*, amely a maga idejében lázban tartotta egész Európát. Egy tűzvész során elpusztult, sajnos, így trükkös vezérlési elvét ma sem ismerjük pontosan. A zseniális mechanikus egy sor, korát messze meghaladó szerkezetet konstruált, többek között ő tervezte a schönbrunni kastély *szökőkútjait*, 1772-ben vakok számára *írógépet* szerkesztett, csinált *beszélőgépet* és még hosszasan sorolhatnánk furfangos gyártmányait. Kempelen Pozsonyban született, és ennek kapcsán említsük meg akkor, hogy itt adták ki az első magyar nyelvű újságot 1779-ben, a *Magyar Hírmondót*. Az újabb ábra a Selmecebánya melletti Szklenóra vezet bennünket. BORN IGNÁCOT (1742–1791) látjuk, aki világhírnevét új kohászati eljárásokkal – többek között az *amalgámozás* felfedezésével – alapozta meg. Úgyis szintén az ő nevéhez fűződik a világ első nemzetközi műsza-

ki-tudományos kongresszusának megrendezése 1786 szeptemberében, 8 ország 27 szakemberének a részvételével. Az ő javaslatára hozták létre az első nemzetközi tudományos társaságot, a „Societät für Bergbaukunde”-t. Nevét a *bornit* ásvány őrzi, Mozart pedig róla mintázta meg a *Varázsfuvola* Sarastro alakját.

Ekkorra azonban már javában tart az ipari forradalom, s a technika gyorsuló iramú fejlődésében a dohogó-fújtató, füstökádó gőzmasinák tökéletesítői mellett ott találjuk azokat a kiváló elméket, akik valami merőben újat kerestek. Azokat, akik már az elektromosságban látták az ígéretes jövőt, a képeket és a hangot próbálták rögzíteni, majd az éteren át továbbítani; optikai eszközökkel egyre távolabb tekintettek a feneketlen űrbe és egyre mélyebbre az anyag belsejébe. Sőt, voltak közöttük olyan megszállottak is, akik ijesztő találmányaikkal a levegőben akartak utazásokat tenni. Mindezen túl a technika fejlődésének irányítását az agyafúrt ezermesterek kezéből a fizikai jelenségek törvényszerűségeinek tudományos feltárói vették át. Jólesően konstatálhatjuk: mind ebben a hőskorszakban, mind a későbbi kibontakozásban igen jelentősnek tekinthető a magyarok úttörő munkássága.

A teljesség igénye nélkül folytassuk mustránkat a legjelentősebb magyar találmányok között. 1828-ban JEDLIK ÁNYOS (1800–1895) készítette el az elektromágneses kölcsönhatás elvén működő *forgókészülékét*, az elektromotor őseit. KÖSZEGHI-MÁRTONY KÁROLY (1783–1848) találta fel a ma is igen széles körben alkalmazott *légzőkészüléket*, amely a külső levegőtől függetlenül, fémpalackba sűrített levegővel működött. BOLYAI JÁNOS (1802–1860) 1831-ben adja közre korszakalkotó tanulmányát az *abszolút geometriáról*. IRÍNYI JÁNOS (1817–1895) 1837-ben találta fel a *zajmentes gyufát*, 1840-ben pedig PETZVAL JÓZSEF

(1807–1891) elkészíti a világ első *fényerős fényképező-objektívét*, ami által a fényképezés rohamos fejlődésnek indult. Jedlik Ányos 1861-ben feltalálta a *dinamót*, 1867-ben pedig a maitól alig különböző *ólomakkumulátort* szerkesztett. PUSKÁS TIVADAR (1844–1893) 1878-ban készítette el Amerikában az első *telefonközpontot*, 1893-tól pedig megindította Budapesten a világ első nem írásos tömegtájékoztatását a telefonhírmondót, melynek fénykorában közel kilencezer előfizetője volt. Gyakorlatilag egy emberöltővel előzte meg a rádió elterjedését. FODOR ISTVÁN (1856–1929) az 1881–82-es években felépítette az első európai *izzólámpavilágítási hálózatokat* Strasbourgban, Antwerpenben és Hamburgban. GESTETNER DÁVID (1854–1939) 1881-ben találta fel a *stenciles sokszorosítási eljárást*. DÉRI MIKSA (1854–1938), BLÁTHY OTTÓ (1860–1939) és ZIPERNOWSKY KÁROLY (1853–1942), a budapesti Ganz-gyár mérnökei 1885-ben szabadalmaztatták világhírű találmányukat, a *transzformátort*. KANDÓ KÁLMÁN (1869–1931), a Ganz-gyár egy másik zseniális mérnöke alkotta meg nagy jelentőségű találmányát, a *háromfázisú villanymozdonyt*. BÁNKI DONÁT (1859–1922) és CSONKA JÁNOS (1897–1981) számára a világhírt a *karburátornak* nevezett üzemanyagporlasztó találmányuk hozta meg 1893-ban. PORZSOLT JENŐ (1856–1938) 1894-ben kapott szabadalmat *fényszedőgépre*. A mostoha sorsú SCHWARZ DÁVID (1850–1897) már nem érthette meg világraszóló találmányának, az első *kormányozható, merevvázaz léghajójának* 1897. november 3-i sikeres próbafelszállását. A léghajó terveit megvásárolta egy másik kísérletező, Zeppelin Ferdinánd... 1898-ban mutatta be EÖTVÖS LORÁND (1848–1919), a magyar és egyetemes fizika egyik legnagyobb alakja, zseniális találmányát, a *torziós ingát*. A világszenzációt jelentő műszerrel igazolni lehetett Einstein relativitáselméletének helyességét a súlyos és

tehetetlen tömeg ekvivalenciájára vonatkozóan, de alkalmasnak bizonyult a Föld szerkezetének, így a mélyben rejtelkedő kőolajtelepek felkutatására is. A torziós ingával (melyet Eötvös szándékosan nem szabadalmaztatott) jelentős olajmezőket sikerült feltárni Texasban, Venezuelában, Indiában, a Közel-Keleten, Perzsiában...

GALAMB JÓZSEF (1881–1955) a Ford autógyár főmérnökeként tervezte a világhírűvé vált *Ford T-modell* népautót, amelyből 1908–27 között több mint 15 milliót gyártottak. Jelentős autóiipari találmánya a *bolygóműves sebességváltó*. A levegő meghódítása, úgy tűnik, különösen csábította a magyarokat. FONÓ ALBERT (1881–1972) az első világháború alatt dolgozta ki a *sugárhajtású torpedó* elvét, amely már tartalmazta a hangsebesség feletti légieszközök minden lényeges alapelemét. Munkássága 1928-ban jutott el csúcspontjára, amikor feltalálta a *repülőgépek sugárhajtóművét*. Ugyancsak az első világháború alatt fejlesztette ki KÁRMÁN TÓDOR (1881–1963) a világ első *helikopterét*, amely képes volt felemelkedni és helyben lebegni. Helyváltoztatásra alkalmas helikoptert honfitársa és munkatársa, ASBÓTH OSZKÁR (1891–1960) konstruált 1928-ban.

1918-at írtak, amikor MIHÁLY DÉNES (1894–1953) szabadalmaztatta *Projectophon* nevű találmányát. Rejtély, miért tudják még ma is olyan kevesen, hogy egy magyar a *hangosfilm* feltalálója. Mihály Dénes egy másik szabadalma alapján elkészített berendezéssel 1929. március 8-án éjjel 11 órakor a berlini Witzleben rádióállomásról először a világon *mozgó televíziós közvetítést* sugároztak a 175,4 m-es hullámhosszon. Igazán megérdemelné e nagyszerű magyar alkotó, hogy neve végre bekerüljön a honi köztudatba. SELÉNYI PÁL (1884–1954) kiemelkedő kísérleti fizikusunk a 1920-as évek vége felé kidolgozta a *fénymásolás* technikáját. Xerográfját a szakma és az ipar képviselői nem tartot-

ták eléggé érdekesnek (!?) Egy évtized múlva újból „feltalálják” a fénymásolást, óriási hasznot hozva azoknak a vállalatoknak, melyek a nem eléggé érdekes dolgokban is meglátják a jövő ígérését... 1927-ben IFJ. UHER ÖDÖN (1892–?) elkészíti a világ első *elektromos nyomdai szedőgépét*. Egy évvel később TIHANYI KÁLMÁN (1897–1947) feltalálta a televízió lelkének számító *töltéstároló elektródát*, a korszerű képcsövek előfutárát. 1935-ben készült el GROSSMAN GUSZTÁV (1878–1957) tervezésében a gyógyászatban alapvető jelentőségű diagnosztikai eszköz, a *rétegfelvevő röntgenkészülék*. Ennek továbbfejlesztett változatát és a *computertomográfiai (CT)* alapjait FRANK GÁBOR (1908–1944) dolgozta ki még 1938-ban. Frank Gábor eltűnt a háborúban, találmánya feledésbe merült, csak évtizedekkel később „találják” fel újból az emberi test mélyébe látó készüléket. Nobel-díjjal jutalmazták az újdonsült alkotókat.

ROTT ANDORNAK (1897–1981) 1939-ben sikerült közvetlen *pozitív fényképeszeti eljárást* kidolgoznia, amely azután alapjául szolgált a Polaroid rendszerű rögtönfényképezésnek. GOLDMARK PÉTER KÁROLY (1906–1977) jelentős találmányát, a *színes televíziót*, 1940-ben mutatta be az amerikai Columbia Broadcasting System. Az ő neve alatt jegyzik még a *mikrobarázdas hanglemez* és a televíziós kép „konzerválására” alkalmas *videokészülék* találmányokat is. És vajon akad-e ember a földkerekségen, aki még nem használta volna BÍRÓ LÁSZLÓ (1899–1985) 1943-ban szabadalmaztatott találmányát, a *golyóstollat*? Az angolok mai is Biro-*pennek* nevezik ezt az írószert.

Körképünk festővásznán, amely mostanra már leginkább egy műszaki bazár zsúfolt belvilágát idézi, fontosságához mérten kiemelt helyre került az újkor eljövételét hirdető számítógép, NEUMANN JÁNOS (1903–1957) programvezérlésű *számszövegépe*. Neumann egyike volt az Amerikát

„megszálló” legendás „marslakóknak”, akik elkápráztatták az Újvilágot tudásukkal és meghökkentően eredeti gondolkodásmódjukkal. Magyar honfitársai, SZILÁRD LEÓ (1898–1964), aki rájött, hogy a neutronok által kiváltott láncreakció megvalósítható és *atomreaktor-szabadalmát* Fermivel együtt jelképes egy dollárért adták el az Egyesült Államoknak, a Nobel-díjas WIGNER JENŐ (1902–1995), a világ első *atommáglyájának* tervezője és beindítója, TELLER EDE (1908), a csillagok energiatermelését utánzó *magfúziós folyamat* megteremtője, döntő mértékben járultak hozzá, hogy Amerika mindvégig megtartotta elsőségét a világ katonai nagyhatalmai között. A sor a Nagy Generáció képviselőivel persze korántsem ért véget. Szerte a világba, főként azonban az Egyesült Államokba emigrált tudósaink, mérnökeink „ujjlenyomatát” csaknem minden jelentős műszaki-tudományos felfedezés „színhelyén” megtaláljuk tudománytörténeti nyomozásunk során.

BAY ZOLTÁN (1900–1992) fejlesztette ki a részecskeszámlálásban nélkülözhetetlen *fotoelektron-sokszorozót*. Mérnöktársaival még odahaza Budapesten, 1946. február 6-án sikerült radarkészülékükkel visszhangot kapniuk a Holdról. Mindössze egy hónappal maradtak el az amerikaiak hasonló kísérletétől, amiről nem volt tudomásuk, ám Bay Zoltánék módszere hatékonyabbnak bizonyult, s ezt a kísérletet tekinti a tudományos közvélemény a radarcillagászat kezdetének. KÜRTI MIKLÓSNAK (1908–1998), az Oxfordi Egyetem professzorának 1956-ban egy teljesen új módszerrel, az ún. *atommag-lemágnesezéssel* sikerült mikrokelvines közelségbe kerülnie az abszolút nulla fokhoz (-273°C). Kürti, a nukleáris hűtéssel elért ultrahideg világcsúcstartójaként hosszú évekig szerepelt a Guinness rekordok könyvében. Az 1956-ban emigrált CSICSÁTKA ANTAL (1911–1976) a *sztereorögzítés* és *sztereóátvitel* kidolgozója.

Már az Egyesült Államokban, 1961-ben szabadalmaztatta segédvivős, kétszatornás sztereorádiója elvét, amelyet ma is világszerte alkalmaznak. Einstein tanársegéde, később Carter elnök tudományos tanácsadója, KEMÉNY JÁNOS (1926–1992) nem kisebb dolgot alkotott meg 1964-ben, mint a modern kor latinjának tekinthető, *BASIC számítógépes programozási nyelvet*. Egy évvel korábban hozta létre a számítógépek időosztásos működését lehetővé tevő rendszert. Ezen kommunikáltak a világon először e-maillal. A szintén 56-os emigráns IZSÁK IMRE (1929–1965) képességei folytán hamarosan a NASA égimechanikai osztályának lett a vezetője. Ő volt az, aki a mesterséges holdak pályáinak elemzéséből elsőként következtetett arra, hogy a Föld egyenlítője nem kör alakú s felszíne hullámos (ma úgy mondjuk, bolygónk geoid alakú). Fájdalmasan korán, mindössze 36 éves korában távozott az élők sorából. A róla elnevezett kisbolygó és a Hold túlsó oldalán az Izsák-kráter őrzi emlékét. Pályatársa és szakmabeli kollégája, SZEBEHELY GYÖZŐ (1921–1997) az égimechanika világszerte elismert képviselője, 1968-ban lett a Texasi Egyetem Űrmérnöki Intézetének vezetője. Döntő szerepe volt a Föld–Hold gravitációs erőterben haladó Apollo űrhajók *nyolcas alakú pályáinak* megtervezésében. Hazájával végig szoros kapcsolatot tartott. Halálakor a New York Times háromhasábos nekrológiában búcsúztatta a már életében legendává vált tudóst. Ez alkalomból odahaza egy sor sem jelent meg róla...

1997-ben az év emberének választották Amerikában Andrew Grove-t, alias GRÓF ANDRÁST, az 1956-ban, még egyetemistaként Nyugatra emigrált magyart, akiben két-séggkívül az informatikai forradalom egyik legnagyobb hatású alakját tisztelhetjük. Gróf 1968-ban alapította vállalatát, az INTEL-t, amely kifejlesztette a 286-os, 386-os, 486-os és

a Pentium *mikroprocesszorokat*, lehetővé téve a személyi számítógépek robbanásszerű elterjedését. És ha már itt tartunk, tegyük teljessé a Neumann Jánossal, Kemény Jánossal és Gróf Andrással megkezdett kört további „mikroprofesszorunkkal”, IFJ. SIMONYI KÁROLYVAL, a MICROSOFT főmérnökével, aki a WORD, EXCEL és a WINDOWS programok egyik megalkotója.

Már említettük, hogy 1926-ban Galamb József fejlesztette ki a Ford-gyár máig legsikeresebb autótípusát, a T-modellt, amely olcsóságával és megbízhatóságával vált kedveltté. Azt azonban már kevesebben tudják, hogy a világ legdrágább autóját is magyar tervezte. Az 1956-ban emigrált PAVLICS FERENC vezette Santa Barbarában azt a tervezőcsoportot, amely az Apollo-programban a Holdra juttatott három *holdjárót* megalkotta. A NASA 1996. december 3-án bocsátotta fel a Marsra azt az űrszondát, amely fedélzetén magával vitt egy miniterepjárót, a Pathfindert. Az expedíció sikere elsősorban ennek a terepjárónak a szereplésétől függött. A kitűnőre vizsgázott marsjáró konstruktőre ezúttal is Pavlics Ferenc volt, ám a dicsőségben osztoznia kellett a *jármű elektronikájának* elkészítőjével, a NASA-díjas BEJCY ANTAL professzorral, aki hozzá hasonlóan 1956-ban hagyta el Magyarországot. Bolygórendszerünk minél jobb megismerésében jelentős szerepet játszott egy további magyar, NAGY F. ANDRÁS is, a Michigani Egyetem professzora, az amerikai *bolygóközi űrkutatás* nagy alakja. Ő tervezte a Pioneer-Venus program űrkísérleteit, űrszondákon elhelyezett műszereket szerkesztett, a Mars, a Jupiter és a Szaturnusz bolygók vizsgálatára alkalmas programokat állított össze. A Szaturnusz bolygóhoz 1997 októberében felbocsátott és oda már a XXI. században, 2004 júliusában érkező CASSINI bolygóközi űrszonda kutatási programjának is az egyik kidolgozója. A CASSINI

a Szaturnuszhoz elviszi a misszió megvalósításában részt vett kutatók aláírását, közöttük öt magyarét is. Ezek – Nagy F. Andrásen kívül – a magyarországi KFKI (Központi Fizikai Kutató Intézet) Részecske- és Magfizikai Kutató Intézet munkatársai, akik fedélzeti magnetométert és egy részecskeedetektort készítettek az űrszonda számára. A magyar szakértelem megbecsülését e tény pusztá konstatálásán kívül aligha kell külön is esetelnünk.

Az 1980-as évek tudományos szenzációja volt a felfedezés, miszerint a világegyetem anyageloszlása nagy mérettartományban strukturális szerkezetet mutat. A felfedezők közt volt SZALAY A. SÁNDOR is (John Hopkins University, Baltimore), aki az *univerzum nagyléptékű szerkezete távcsöves-komputeres föltérképezésének* ma is élenjáró alakja.

Tekintetünket a kozmikus távlatokból fordítsuk most az anyag szemmel láthatatlan tartományai felé. KUTI GYULA alkotta meg a *kvark-parton modellt*, GÚTAY LÁSZLÓ értelmezte a *pion-pion szórást*, CSIKAI GYULA kutatásai a *neutronok által kiváltott magátalakulásokban* voltak számottevőek, míg BOR ZSOLT a *femtoszekundumos időtartományban lejátszódó lézerfolyamatok* terén fedezett fel alapjelenségeket. MEZEI FERENC fedezte fel a *neutronspin-echo módszert*, melynek segítségével az anyag építőköveinek nemcsak sztatikus tulajdonságai tárhatók fel, hanem a láthatatlan építőelemek mozgásai vagy az elemi gerjesztések is tanulmányozhatók. ZIMÁNYI JÓZSEF a nukleáris részecskék szögkorrelációjának, a direkt magreakcióknak, a magfizikai rezonanciáknak és a nehézion reakcióknak tudományterületein ért el nemzetközi tekintetben is kimagasló eredményeket. MARX GYÖRGY professzornak a *leptonszám megmaradására*, valamint a *Nap neutrínó-sugárzására* vonatkozó felismeréseit tartja számon a világ. FAIGEL GYULA és TEGZE MIKLÓS fejlesztették ki az *atomi felbontású röntgen-holográfia* módszerét. A világon elsőként mutat-

ták meg, hogy lehetséges olyan hologrammot készíteni, amellyel megkapjuk háromdimenziós modellben az atomok valós térbeli elhelyezkedését. VICSEK TAMÁS a természetben előforduló *fraktálok* (olyan végtelen finom szerkezettel bíró alakzatok, amelyek ún. önhasonló tulajdonsággal rendelkeznek, azaz amelyek legkisebb részei is az egész halmazhoz hasonlóak) növekedési törvényszerűségeinek úttörő jelentőségű vizsgálataiért ma az egyik leggyakrabban idézett magyar fizikus.

A sort – napjaink és a közelmúlt magyar tudományos eredményeiből válogatva – még hosszasan folytathatnánk, de már átsiklottunk a műszaki tudományok mezsgyéjéről a fizika felségterületére, s az ott való bűvárkodásunk ezúttal nem tartozik vállalt célkitűzéseink közé. Ugyanakkor szemlénk végéhez érteztünk. Visszajutottunk kiindulási helyünkre, ahol *Körképünk* kárpitja a két ezredfordulóban immáron összeér, egybekapcsolva a múltat a jellel, s e sajátos „tér-idő görbületnek” köszönhetően egy képmezőben látjuk az ezer évvel ezelőtt technikai újdonságnak számító visszacsapó magyar íjat és a fedélzetén magyarok által készített műszereket is szállító Cassini űrszondát.

És miközben e jelképesnek is tekinthető záróképpel mi is búcsút veszünk rendhagyó tárlatunktól, töprengjünk el egy kicsit afelett, hogy miért játszanak még ma is oly csekély szerepet magyarságtudatunk formálásában nagyszerű tudósaink? Itt az ideje, hogy megreformálva eddigi egysíkú történelemszemléletünket, múltunk jelentéktelen epizód szereplőit, harmadrendű politikusi helyébe a világ által is nagyra becsült tudósainkat helyezzük a köztudatba. Azokat a nagyszerű embereket, akik részt vettek az anyag szerkezetének feltárásában, kijuttattak bennünket az űrbe és információ hálóval szőtték körbe a Földet – mindezzel nem kis mértékben befolyásolva a civilizáció történelmének alakulását is.

Kár lenne, ha éppen a legtöbb magyar sikertörténetet magába foglaló könyvünk maradna csukva mind magunk, mind a már nyomukban lépkedő ifjú nemzedék előtt.

CSANDA GÁBOR

Tanuljunk (meg) szlovákul (magyarul)!

(magántanulás)

Mihal Štefan *A szlovák nyelv* című, tíz (számozott) füzetben megjelent munkáját keménypapír tokban, 1924-ben adta ki az Academia Könyvkiadó (Bratislava). Egy füzet ára 3 Kč, a komplett mű tokkal együtt 33 Kč. A tok és az első füzet fejléce szerint – *1000 szó módszere magántanulásra* – a kiadvány egy tervezett sorozat része lehetett. Ezt látszik alátámasztani a X. füzet hátsó borítójának reklámszövege is, mely F. Brábek munkáját hirdeti (*A cseh nyelv 1100 szó módszere alapján*) – mellesleg *A szlovák nyelv II-X.* füzetének címe is az 1100 szó alkalmazásával magyarázatot tartalmazza.

A műnek már az előszava is megejtő (I. füzet, 2. oldal). Nyelvtankönyvének ajánlását Mihal Štefan így kezdi: „*Idegen nyelvtanulásnál nagyon sokat tesz az, hogy ki hogyan tanul. Aki pl. szlovákul megakarna tanulni szlovák nyelvtanból, avagy versek és olvasmányok tanulásából, – az nem tanul meg szlovákul sohasem.*” S mivel Mihal Štefan történetesen szlovákul akarja megtanítani a magyar embert, rövid bevezetőjét ezzel zárja: „*Siker azonban csakis úgy érhető el (...), ha lehetőleg fennhangon s eleinte lassan olvasunk, hogy füleink hozzászokjanak a szlovák kiejtéshez.*” Vitathatatlanul praktikus tanács.

Az 1. leckéből már az is kiderül, hogy a tanulónak nem lesz nehéz dolga, mert a szlovák betűk „*kevés eltéréssel*

ugyanazok, mint a magyarban”, mi több, kiejtésük „sem nagyon eltérő”. A magánhangzók közül csak „az úgynevezett vokályos ó” okozhat gondot, de „amint az elnevezése is mutatja, kiejtendő úgy, mint a vo szótag”. Példák: vól (olv. vvol) = ökör, nőž (olv. nvozs) = kés. A mássalhangzók „kijetése kevés eltéréssel olyan, mint a magyarban. Egyedül megemlítendő a ch. Aki tud németül, annak ez a mássalhangzó sem fog okozni nehézséget, mivel a német nyelvben találkozunk ily hanggal szintén”. Példa: chôdza (olv. khvôdza) = járás.

A szokásos paradigmák és példák közül csak az igazán érzékleteseket említem. Slovenský slovník = Szlovák szótár, Slovenská mluvnica = Szlovák nyelvtan, Slovenské divadlo = Szlovák színház, Dobré černidlo = jó ténta.

Persze, ennyire azért nem könnyű a szlovák, nem árt odafigyelni. A szerző a 16. oldalon figyelmeztet is arra, hogy a továbbhaladás előtt mindig „ismételjük el még egyszer az eddig elmondottakat. Hogyan ismételjünk?” Üres füzetbe írjuk be az új szavakat, aztán „első dolgunk legyen az, hogy azokat helyes kiejtéssel, hangosan tanuljuk be kívülről. A helyes kiejtéssel betanult szavakat próbáljuk azután leírni külön papirosra”. Ez a módszer a tökéletes kiejtés és helyesírás eléréséig ismétlendő. De szükség is van a figyelemre, hiszen ellenkező esetben a mellékneveknél megtanult žltí Japonci (olv. zslty) = sárga japánok könnyen összekeveredhetnek fejünkben a névmásoknál felhozott példával: Ja pán, ty pán (Én is úr vagyok, te is úr vagy).

A 25. oldali példamondatok sorrendje (szlovák megfelelő nélkül, csak a magyar): „Én Szlovák vagyok, te magyar vagy. Valamennyien szlávok vagyunk. Én nem vagyok szláv. És mi vagy te? Én magyar vagyok. Te is magyar vagy? Nem, én német vagyok. És mik vagytok ti? Mi Szlovákok vagyunk. Ő szintén szlovák nő? Igen, ő szlovák nő. Mi vala-

mennyien emberek vagyunk. Ki nem ember? A ló nem ember. Ki még nem ember? Az asztal nem ember. Mi otthon vagyunk.”

Ezzel az I. füzet végére értünk. A II. füzet a tagadással kezdődik. Példamondatai (továbbra is csak a magyar megfelelőket idézve): „Én nem vagyok férfi. Te nem vagy jó. Ő nem szorgalmas. Mi nem vagyunk otthon. Ti nem vagytok emberek. Ők nincsenek künn.” Óhatatlanul felvetődhet: Hát mik vagytok ti? A 36. oldalon feladat: „Fordítsuk le szlovákra a következő mondatokat mind a három nyelven:”

Nem leszek jó, nem leszek.

Mindig rossz voltam, rossz is leszek.

Ez a 7. lecke. A 11. már feltételezi, hogy a nyelvtanuló mindenben követte a szerző útmutatásait és módszereit, mert a fejezet címe „Példák mondatokban az eddig előfordult igékre”. Íme, a példamondatok egymás alatt:

Isten hozta, tanító úr!

Jó napot, hogy van?

Köszönöm, jól. És Ön?

Nekem is jó dolgom van.

Ma a plébános úr vet.

És maguk mikor fognak vetni?

Holnap. Ma még aratni fogunk.

Sok szerencsét kívánok!

Kívánom önöknek gyorsan megtanulni szlovákul!

Ezzel vége is a 11. leckének. A füzet az alábbi mondatokkal ér véget: „A fehér-kék-piros zászló szépen leng. Kedves barátaim! Kívánok önöknek sok szerencsét.”

A III. füzet újdonsággal szolgál. A megtanulandó jövő idejű igealakok előtt azok esetleges helytelen képzési módját is. „Helytelen lenne ez az alak: začať budem, zoťat budem, odíat budem. Helyes csakis ez a forma: začnem (el-

kezdék), zotnem (levágok), odtnem (elvágok).” A 18. lecke „Gyakorlat”-tal kezdődik. Íme, az ötvenéves nagyapa története, aki már vagy harminc éve erdőben lakik (itt már annyira tudnunk kell szlovákul, hogy a szövegértéshez csak a csatolt szótárra támaszkodhatunk): „*A kde je dedo? Dedo je v lese. Čo robí dedo v lese? On tam býva. Dávno býva dedo v lese? Už asi tridsať rokov. A koľko má váš dedo rokov? Náš dedo má päťdesiat rokov.*”

A IV. füzetben „*a csakis többes számban használatos nőnemű főnevek*” közt: Košice (Kassa). A 26. lecke 2. feladata: „*Fordítsuk le szlovákra a következő mondatokat: A farkasok üvöltének (vonyítanak). A madarak énekelnek. A törökök imádkoznak. Én tanulok.*” A 27. leckében példamondatok az időhatározó szavakkal: „*Valamikor jó dolgunk volt. Eddig rossz voltam, ezentúl jó leszek. Addig fogom tartani, amíg bírom.*” A 28. lecke demokratikus példamondataiból: „*Az orosz emberek jók. Oroszul szintén tudok beszélni. Magyarul szintén tanulni fogok. Te németül is beszélsz? Nemcsak németül, hanem angolul is. Ő könnyen tanult meg szlovákul. Olvasok szlovákul, beszélek magyarul és írok németül. Mi nemcsak hogy szépen írunk, hanem beszélünk is szlovákul. Aki nem tud szlovákul, az tanuljon!*”

A füzet örök igazságokat és népi bölcsességeket kifejezésre juttató (szlovákra lefordítandó), praktikus példamondatokkal zárul: „*Az adók nagyon magasak. A Duna széles, a Volga azonban még szélesebb. Mindenütt jó, de legjobb ott-hon. Kit szeretsz legjobban? Téged. Önt.*”

Az V. füzet új szavai közt: „*zlatka = forint*”. S végre egy vers. A költemény egy Marienka nevű kislányról szól, aki nem bánja, hogy most még kislány (szűz), hiszen egykettőre szemrevaló szlovák lány lesz belőle:

„*Nič to preto, že som teraz
ešte malá panenka,*

*počkajte len, aká zo mňa
bude driečna Slovenka!*”

A verset az apja olvasta fel neki egy újságból, s Marienkának úgy megtetszett, hogy megtanulta. Ehhez kapcsolódik az olvasmány utáni feladat is: „*Vyučte sa ju aj vy a budete driečni, ako malá Marienka!*” (Tanuljátok meg a verset ti is, és olyan csinosak lesztek, mint Marienka! – ez már az én fordításom).

A kissé egyhangú, száraz IV. fejezet után ez az V. látványos mozgalmasságot és csatazajos-kiegyezéssel, fordulatokban gazdag történéseket vonultat fel. „*V meste Bratislava žijú Slováci, Česi, Maďari a Nemci. Do mesta Bratislavy včera prišlo slovenské vojsko (katonaság). Vojaci strielali z pušiek (puška = puska).*”

Már csak egy-két szó szorul fordításra, a lényeg világos. Egy oldallal tovább ismét fordításra ajánlott magyar szövegrész: „*Őn szeret a színházba járni? Nagyon. Bratislavában csak egy színház van mind a négy nemzetiség számára.*”

Feladatok a 148. oldalon: „*Hogyan lesz a zahyň ige parancsoló módja egyes és többes számban, valamennyi személyben? Hogyan lesz a nepluť (nem köpni) ige parancsoló módja valamennyi személyben és számban?*” A „*zahyň*” szó megfelelőjét (vessz el!) tudniillik már korábban megadta a könyv.

A VI. füzet a számnév fogalmát tárgyalja. „*Ja som sa narodil 1. XI. 1895.*” S valóban, Mihál Štefan csaknem ekkor született – a hatkötetes Encyklopédia Slovenska szerint szerzőnk 1895. 11. 19-én született Újvidéken (elhunyt 1974-ben Pozsonyban), fordító és író volt, 1922 és 1944 között, tehát A szlovák nyelv c. könyve összeállításának idején Pozsonyban egy szociális biztosító hivatalnok, 1945-től haláláig az Állami Biztosító igazgatója. Két novellás- és egy verseskötete jelent meg, oroszról fordított, érdekelte a festészet, több orosz festményről másolatokat készített. Itt tár-

gyalt munkájáról nem esik szó. Pedig szlovák (s tételezzük fel: valamint magyar) részről üdvös munkát vállalt ezzel az ezer(egy)száz szavas szlovák nyelvkönyvével.

„Példák mondatokban előszavakra” a 173. oldalon:

Ja som Slováč tak po otcovi, ako po matke.

Ja som po otcovi Slováč, po matke Maďar.

Medzi ľuďmi najdú sa aj zlí aj dobrí.

Lefordítandó példamondat a többes szám begyakorlásához a 41. leckében:

Dnes som išiel okolo kaviarne (kaviarňa = kávéház) Reduty a počul som, ako húdli cigáni.

Példamondat a 43. leckéből:

Dunaj zalial skoro celú Petržalku.

A VII. füzet az „igei főnevek” kapcsán gyakorlatias tanácsokkal és példamondatokkal szolgál: „*vagy egyszerűen az igei főnév helyett használjunk infinitívuszt: V tejto izbe plútie je prísne zakázané! Helyesebb: V tejto izbe plúť sa prísne zakazuje.*” A következő, 47. lecke („A melléknevekről általában”) egyik példamondata: „*Žobraj a postávať na tomto mieste sa prísne zakazuje!*” A 218. oldalon „állítmányi kiegészítő” kifejezés alatt tárgyalja a névszói állítmányok típusait. Példamondatai: „*Som nateraz tvojim pánom.* (Ezidőre urad vagyok.) *Môj známy je ministrom. Masaryk je prvým prezidentom Československej republiky.*”

Az 51. lecke fejezetcíme és tárgya egyaránt „Praktikus mondatok. (Praktické vety.)” Ezek közt: „*Menujem sa Mihaľ = Mihaľ a nevem. Som Mihaľ = Mihaľ vagyok.*” A két praktikus mondat egyúttal eloszlatja kétségünket afelől, hogy szerzőnknek melyik a kereszt- s melyik a családneve. A példamondatok ebben az értelemben továbbra is összefüggenek egymással (és a szerzővel): „*Ach, áno, teraz Vás už poznám! = Ah, igen, most már ismerem! Počul som už o Vás. = Már hallottam Önről. Áno? Teší ma veľmi. = Igen?*

Örvendek neki. A ako sa má Váš pán otec? = És hogy érzi magát kedves atyja? Je trocha nezdravý (chorý). = Kissé egészségtelen (beteg).”

A VIII. füzet fő tárgyköre az idegen szavak. „Az idegen szavakról jegyezzük meg magunknak a következőket: a modern szlovák helyesírásban az idegen szavakat úgy írjuk, ahogyan hangzanak, vagyis a kiejtés szerint. Az -izmus, -izm és -um végzetűek” paradigmája egyes számban: Nom., Vok., Akk.: *socializmus, socializm; Gen., Dat.: socializmu, socializmu; Lok.: socializmus, socializmus; Instr.: socializmus, socializmus.*

Érdekesen alakul az 57. lecke „Látogatóban. (Návšteva.)” című párbeszéde, mely leginkább viccre emlékeztet.

Dobrý deň! Je doma pán profesor? = Jó napot! Otthon van a tanár úr?

Doma je. Koho mám ohlásiť? = Itthon van. Kit jelentsek be?

Prosím, tu je moja navštvivenka! = Kérem itt a névjegyem!

Nie je doma. Odišiel do mesta. = Nincs itthon. Elment a városba.

Persze, mint minden valamirevaló (használható) társalgási példabeszédnek, ennek is több variánsát vezet le a szerző – hátha az ember mégis bebocsátást nyer. Ez történik a „Látogatóban” főszereplőjével, Štefan Dubskýval (Dubský Istvánnal) is: a tanár úr még a feleségét is bemutatja a látogatónak (azt, aki néhány mondattal feljebb nem engedte őt be), sőt ebédre marasztalja.

A következő részek értelemszerűen az evés-ivást járják körül „Az ebédnél. (Pri obede.), Vacsora (Večera.), A kávéházban (V kaviarni) és A szállodában (V hoteli)” fejezetcímek alatt. Ezek is hasznos társalgási szabványmondatok, melyekre szükség lehet. A kávéházi tematikából: „*Dnes pojdeme do (kaviarne) Reduty, dobre? = Ma a Redut-kávé-*

házba fogunk menni, jó? Radšej poďme do (kaviarne) Berlínky. = Menjünk inkább a Berlín-kávéházba. V Berlínke nám bude smutne, tam nehrá hudba. = A Berlín kávéházban szomorú lesz, ott nincs zene. V Redute hrá vždy dobrá cigáňska hudba. = A Redut kávéházban mindig jó cigányzene játszik (zenél).” Hozzáteszem, hogy míg a Redut neve az idők során nem változott, a Berlin korábban Hungária kávéház volt. De kávéházként Berlin volt az épület utolsó neve, mert utána Hermann Göring Haus lett, majd autósza-lon, aztán a hosszú nevű szovjet–csehszlovák baráti szövetség székháza, utána a Nemzetek Barátságának Háza, míg végül a Szlovák Nemzeti Galériának adott otthont. Mindössze a „tam nehrá hudba” (ott nincs zene) nem változott.

Vagy: „Čiašník! Nevideli ste Slovenský Denník niekde? = Pincér! Nem látta a Szlovenszky Denniket valahol? Teraz ho mal práve tento pán za Vami. = Ép most volt ennél az úrnál, itt a háta mögött. Prosím Vás pane, môžete mi na minútku prepustiť Slovenský Denník? = Kérem uram, átengedheti egy percre a Szlovenszky Denniket?”

A szállodában a vendég kérdései közt (254. oldal): „Ploštica tu nemáte? = Poloskák itt nincsenek?”

A IX., tehát az utolsó előtti füzet már kizárólag csak tárgyalási párbeszédekkel szolgál. Az utcán: „Na Hurbanovom námestí budete musej presedať. A Hurbán téren át kell majd szállnia.” (259. oldal) A pályaudvaron: „Nosič! Zaneste mi tento koš do mŕjho kupé! Hordár! Vigye el ezt a kosarat a fülkémbé!” (260. oldal) A vásárlásnál: „Prosím, tu je účet! Kérem, itt a számla! Kasa prosím; tridsaťpäť korún šryridsať halierov! Kassza kérem; 35 kor. 40 fillér!” (264. oldal) A városban: „Včera som bol v Bratislave. Tegnap Bratislavában voltam. Prečo si tam bol? Miért voltál ott? Kúpil som si čier-ny zimník a deťom školské knihy. Vettem magamnak fekete télikabátot a gyerekeknek pedig iskolakönyveket. Bol drahý

zimník? Drága volt a télikabát? Zimník ani tak nie, ako knihy. A télikabát nem is annyira, mint a könyvek.” (265. oldal) Hosszasan lehetne még idézni ezekből az életképjel-gű, kort és szellemet tükröző párbeszédekből.

Művelődéstörténeti szempontból kiemelendő még a „Rozhovor o slovenskej literatúre. Beszélgetés a szlovák iro-dalomról.” című rész (273–276. oldal), melyből csak egy rövid részletet idézek: „Včera som čítal Hviezdoslavovu Hájnikovu ženu v maďarskom preklade. Naozaj, je to výborný preklad. Tegnap olvastam Hviezdoszlavnak A csász felesége című művét magyar fordításban. Igazán, jó fordítás. A kde môž dos-tať ten preklad? És hol kapható a fordítás? Vydala ho nakla-datelská firma Academia v Bratislave. A bratislavai Academia könyvkiadóhivatal adta ki.”

Azaz szerzőnk könyvének kiadója - ez itt a reklám helye. Tegyük hozzá: helyeslendő módja a magyar-szlovák kapcsolatok építésének. (A friss, ugyanabban az évben, tehát 1924-ben megjelent fordítás Schöpfung Géza munkája.) A továbbiakban Hviezdoslav életrajza és munkássága következik, majd Martin Kukučíné (Kukucsín Mártoné) és Sve-tozár Hurban Vajanskýé. A sort Elena Maróthy Šoltéssová (Elena Maróthy Soltész) zárja – mindvégig párbeszédés formában.

Néhány levélminta következik (szülőknek, rokonok-nak, ismerősöknek szóló levelek), továbbá szerencsekívá-nat, bizonyítvány (igazolás) szlovákul és betűhív magyar fordításban, egy megrendelőlevél, végül apróhirdetés-minták. Az utolsót idézem (csak magyarul): „Intelligens kisasszony, ki szóban és írásban bírja a szlovák, cseh, ma-gyar, német és a román nyelvet, 23 éves, hosszabb irodai gyakorlattal, március 1-i belépésre állást keres; esetleg mint gyermeknevelő. Ajánlatok: Krizsan Mária, Bratislava, András u. 2. alatt.”

A X. füzet rövid történeteket tartalmaz (csak szlovákul) s egy hosszabb mesét: az alcímében orosz népmeseként feltüntetett Marko Bohatý a Vasil' Úbohý (Gazdag Márk és Szerencsétlen Vaszil) címűt. A könyv valamikori tulajdonosa, a szlovákul olvasva tanulgató ismeretlen olvasóelődöm, aki néhány szó fölé ceruzával odaírta magyar megfelelőjét, a „zadunela zem” (rengett a föld) kifejezést mint számára ismeretlen jelentésűt kérdőjelezte meg és húzta alá. Mentéségre szolgáljon, hogy a füzetet záró szótárban („Az ezer-száz szó teljes betűrendes jegyzéke”) hiába kereshette a számára ismeretlen kifejezést. Nem húzott alá viszont semmit, tehát teljesen megértette azt a bekezdést, melyben a Sárkány cár palotájában a feleség által elbűjtött Szerencsétlen Vaszilt a hazarepülő cár menten kiszimatolja: „*Cár Drak vetel do izby. »Fuj, žena, tu človečinou páchne, čímsi ruským...« »Ale kde by sa tu vzal ruský zápach! – odvetila deva – ty si iste lietal dnes niekde po Rusku a takého zápa-chu si sa nabral!«*”

Saját fordításomban: „Sárkány cár berepült a szobába. – Pfuj, asszony, emberszagot érzek, valamilyen oroszszagot... – Ugyan, mitől volna itt oroszszag! – vetette ellen a nő. – Biztosan valahol Oroszország fölött röpködtél s átívódtál ilyen bűzzel!”

Felhasznált és ajánlott irodalom

Grendel Lajos: *Nálunk, New Hontban*. Pozsony, Kalligram, 2001.

Rákos Péter: *Nemzeti jelleg – a miénk és a másoké*. Ön-csalások és előítéletek mint történelemformáló tényezők. Pozsony, Kalligram, 2000.

Szörényi László: *Delfinárium*. Filológiai groteszkek. (Javított utánnomás) Miskolc, Felsőmagyarország Kiadó, 2000.

CSEHY ZOLTÁN

Pacificus Maximus hecatelegiumából

Ó, Baiae, Baiae...

Ó, Baiae, Baiae, repkényként fon be az álom,
Gránátalmavirág szirma az egykori múlt,
Nem hervad, s ha netán mégis meghozza gyümölcsét:
Édes magvanként érleli majd a jövőt.
Kész homokóra ez itt: a gyümölcsbe bezárt lét,
Duzzadván duzzad, majd keseredve aszik.
Rom vagy csak, düledék, kőszobrok hullarakása,
Baiae, Baiae, már térdemig ér a csalán.
Itt nimfák éltek, s ma fakó koponyájuk a kő itt,
Pán sípcsontjából gyárt fuvolát a vihar.
Már az eső elered, Jupiter könnyében elázva
Poccad rám a ruhám, s gyorsan a házba futok.
Benn csacsogó zubogás, itt fürdött egykor a császár,
S most csak a lóhúgyszag árad a csillagokig,
Trágyahalomra vetett ékszer vagy a földanya keblén,
Díszes szarkófág, s benned a múlt teteme.
Fürdőházba a gazda a nyáját végre behajtja,
S birkabogyókból fűz láncot a Genius is.
Mangalicák dagonyáznak a szentélyek vize mellett,
S félbeharapva pirul sárban a mandarin is.
Itt-ott mély gödrök, hol kincset velt a kalandor,
S most kacsza úszkálgat rendre az únt pocsolján.

Girhes már, hátán kelevények száza büdöslik,
Bolhás bundáján rőtre fakulva a szőr,
Rezgő lába biceg, csak alig vonszolja a terhét,
Hólyagduzzanatok harctere lett öle is.
Marja rühesség, sár és vér tapad össze a szőrrel,
Százan rugdosták, s űzte karó is ezer.
Fél szeme rég kifolyott, orrát leharapta a patkány,
Míg sebesülve feküdt egyszer a kocsmá előtt.
Már csak alig vakkant, ha erősebb jó, tovasompolyg,
Mintha csak árnyjáték lenne az esti falon.
Odvas a fogsora is, ha eszik, csak a kint eszi lomhán,
És a pofájából habzik örökkön a nyál.
Izzó fáklyával perzselte meg egy kölyök egyszer,
S mert szeretőt ugatott, verte a hitvesi kéz.
Megrugdosta a gazda, ha részegen épp hazatévedt,
Alfele tájt lóg már húrban a bél kifelé.
Ámde azért koslat, mert Aphrodité tüze fűti,
Zsenge szukákra vadász, s véli: gyönyörre lel úgy.
Lám arany Aphroditének nincs sohasem nyugovása:
S mily gonoszul hahotáz, látva csodás erejét.

Vámbéry Ármin és az oroszok

„Magyarnak születtem, de a lelkem angol!”

Vámbéry Ármin igen sok különböző alakban lép elénk mind saját műveiben, mind a vele foglalkozó korabeli publicisztikában és a szakirodalomban is. A híres tudós, utazó, kalandor figurájával sokat foglalkoztak már, ez azonban csupán tevékenységének egyik aspektusa, s Vámbéry nem érthető meg politikai meggyőződése és tevékenysége nélkül. Kevésbé ismert a politikai közíró, aki a nyugati sajtóban megjelent pamfletjeivel, tanulmányaival, elemzéseivel, esetleg vele készült interjúkkal, illetve nyilvános előadásával befolyásolta mind a brit külpolitikai döntéshozatalt, mind a korabeli nemzetközi közvéleményt az iszlám világról; ezekben az írásokban, illetve fellépésekben hangsúlyozottan brit, sőt brit birodalmi szempontokat képviselt. Ez egyben kifejezett oroszellenességet is jelentett, hiszen jóformán az egész 19. századot végigkísérte a több alkalommal majdnem, a krími háborúval (1853–56) pedig ténylegesen fegyveres konfliktusba torkolló brit–orosz vetélkedés a Közel-Keleten és Közép-Ázsiában. A dolog természeténél fogva még kevesebb ismerettel rendelkezünk a brit külpolitika szolgálatában végzett titkos szakértői és diplomáciai tevékenységéről.¹ Terepismerete, nyelvtudása, illetve őt az iszlám világgal, s leginkább az Oszmán Birodalommal összekötő széles körű kapcsolatrendszere kivételesen alkalmassá tette a feladatra, s személyes ismeretsége II. Abdülhamid szultánnal (uralkodott: 1876–1908) és az oszmán politikai elittel sem kerülhette el az őt nagyra értékelő brit

külgyminisztérium figyelmét. Hogy miért vállalta fel a brit érdekek védelmét, annak egymással összefüggő életrajzbeli, eszmetörténeti és politikai okaira Vámbéry a nyilvánosságának szánt írásaiban legfeljebb csak közvetetten utal.

„Magyarnak születtem, de a lelkem angol, és egész életemben az önök országának tett szolgálataimra vagyok a legbüszkébb, mellyel már 25 esztendeje kapcsolatban állok” – írta a brit külgyminisztérium számára készített egyik titkos jelentésében². Jellemző az a felkiáltás is, melyre egy 1885. május 6-i angliai előadásában bukkanunk: „A háború Oroszországgal elkerülhetetlen: minél hamarabb, annál jobb az országra (ti. Nagy-Britanniára – Cs. F.) nézve!”³ Mi lehetett az oka ennek az olykor szinte neofita buzgalomnak tűnő, harcos brit patriotizmusnak és oroszellenességnek?

Vámbéry külpolitikai nézeteinek gyökerei – bár mindig hangsúlyozta független, sőt kozmopolita voltát – a kiegyezés kori magyar elit külpolitikai elgondolásaira nyúlnak vissza. Ennek alapja „a birodalmi és a magyar nemzeti érdekek azonosítása, illetve a birodalmi külpolitika nemzeti orientálásának igénye”⁴ volt, melyre az a meglátás vezetett, hogy az adott európai hatalmi és etnikai feltételek – a felemelkedő Németország és a cárizmus Oroszországa, illetve a magyar koronához tartozó területek nem magyar, többségében szláv lakossága – az önálló magyar államiság szempontjából rendkívül kedvezőtlenek. Cári intervenció vetett véget a magyar függetlenségi törekvéseknek 1849-ben – így a kiegyezés-pártiak – s egy önálló magyar állam túlságosan gyenge lenne a két hatalmas szomszéd, Németország és Oroszország árnyékában. Mivel a Monarchia létrejöttére leginkább veszélyesnek a orosz és német expanzió látszott, a külpolitika magyar szempontból legfontosabb feladata első helyen az orosz, második helyen a német fenyegetés elhárí-

tása volt. Mivel a történelmi Magyarországon belüli magyar szupremácia szoros összefüggésben állt a birodalmon belüli etnikai arányokkal, a magyar politikai elit szinte irtózott mindenfajta, ezeket az arányokat a nem-magyar etnikumok javára tovább módosító lépéstől. Az esetleges birodalmi expanzió természetes irányának a Balkán tűnt, ahol azonban a Monarchia a nemzeti függetlenségi törekvéseket pártoló orosz expanzióval került szembe. Mivel a térségben az Oszmán Birodalom visszaszorulásával egyenes arányban az erősödő orosz befolyással kellett szembenézni, az egyetlen kiútnak a területszerzés nélküli gazdasági és politikai befolyás növelése tűnt. Ez a magyarázata annak a vonakodó magatartásnak is, melyet a magyar politikai vezetés Bosznia-Hercegovina okkupációjánál tanúsított. Az Osztrák–Magyar Monarchia és Oroszország viszonyát a Balkán vonatkozásában a potenciális érdekellentétek mellett mégis többnyire az egyeztetés és az egyensúly fenntartása melletti elkötelezettség, illetve a szövetségi politika jellemezte egészen az első világháború előestéjéig. A politikai okok mellett a magyarok oroszellenességét ideológiai szempontok is diktálták: a külpolitika fontos kívánalma a liberalizmus volt, a liberális magyar vezetőréteg ugyanis elutasította a – cárizmus által képviselt – önkényuralmat, és végső soron elfogadta a nemzetek szabad fejlődésének eszméjét, így hosszú távon a balkáni nemzeti önállósodást is, de természetesen nem a Monarchián belüli etnikai status quo veszélyeztetésének árán.⁵

Ez az eszmei és politikai háttere Vámbéry *Küzdelseim* című önéletrajzi írása azon epizódjának is, melyben oroszellenességének gyökereit egy az egész dualizmus-korra vonatkoztatható történetre vezeti vissza:

„Pozsonyi diákkoromat szomorú kép zárja 1849-ből. Vagy tizenötezer muszka vonult át a városon. A hídon kel-

tek át a bal part felől. Hegyes végű sisak volt a fejükön, fahéjszínű darócköponyegük kétfelé volt hajtva a térdük felett, hogy könnyebben járhassanak. Emlékszem rá, mert feltűnt nekem, hogy nemcsak a legénység, hanem a tisztok is borjút vittek a hátukon. Mi fiúk – csallóközi magyar gyerekek voltunk valamennyien – az út mellől néztük jöttüket, s a lelkünk megtelt keserűséggel. Azt hiszem, abban az órában szállt le a szívemre az az olthatatlan gyűlölet, mely a legelszántabb oroszellenes írók egyikévé tett az angol publicisztikában immár hosszú negyven esztendő óta.”⁶

A 19. század végére egyre nyilvánvalóbbá vált az a folyamat, mely az Oszmán Birodalom belső válsága és a területén osztozkodni óhajtó nagyhatalmak, illetve az általuk támogatott nemzetiségi törekvések eredményeként az első világháborút követően az Oszmán Birodalom felbomlásához vezetett. Az Oszmán Birodalom jelentős területek felett csupán korlátozott szuverenitást élvezett, gazdasága egyértelműen ki volt szolgáltatva a területén extraterritoriális jogokat élvező nagyhatalmaknak, az oszmán reformkor, az ún. Tanzimat betetőzését jelentő Abdülhamid-uralom alatt is folytatódó reformok sokszor akadozva haladtak és óriási költségeket jelentettek, a Birodalom területének megcsonkolásához vezető háborúk pedig hatalmas gazdasági és menekültügyi problémákhoz vezettek. A politikai nemzetet alkotó vallási közösségek, az ún. *milletek* konszenzusán alapuló politikai berendezkedés a társadalmi, gazdasági problémák, az új eszmék, például a nacionalizmus és a liberalizmus térnyerése nyomán végleg felbomlóban volt, és a kirobbanó etnikai feszültségek a Birodalom szétesésével fenyegettek. A görög, bolgár, örmény, albán, arab stb. nacionalista törekvések jó alkalmat kínáltak a nagyhatalmaknak a beavatkozásra.

A viktoriánus angol külpolitika homlokterében a 19. század utolsó harmadáig nem annyira az új gyarmatok szerzése, mint inkább a meglévők konszolidációja, megvédése, illetve a politikailag nem ellenőrzött területek irányába kifejtett gazdasági expanzió állt. A függésben lévő területek addig voltak fontosak, amíg segítették a szabadkereskedelem fejlődését, s tetszés szerint fel lehetett ezeket adni.⁷ Értethető, hogy e konszolidációs gyarmatpolitika legfontosabb törekvése India, illetve az oda vezető út védelme, az afölötti ellenőrzés biztosítása volt. A század közepétől azonban a többi európai nagyhatalom gyarmati igényei egyre inkább arra kényszerítették az addigi konszolidációs brit külpolitikát, hogy beszálljon az új területek feletti ellenőrzés megszerzéséért folytatott imperialista versenybe. Jellemző, hogy Egyiptom 1882-es elfoglalására éppen annak a liberális párti Gladstone-nak a miniszterelnöksége idején került sor, aki pedig a régi viktoriánus hagyományokat követte, s elvi alapon tulajdonképpen elutasította a területszerző politikát.

A brit–orosz törekvések három térségben kerültek szembe: az Oszmán Birodalomban, Perzsiában és Közép-Ázsiában.⁸ Ez utóbbi területen az orosz terjeszkedés sok brit külpolitikusból és szakértőből keltette azt a gyanút, hogy az oroszok végső célja valójában India, s ez a potenciális konfliktust levezető titkos diplomáciai kémháború a kortársak elnevezése nyomán csak mint a Great Game, a Nagy Játssza vonult be a történelembe.⁹ Az orosz terjeszkedéstől való félelem a 19. századi angol külpolitikában végig meglévő „ruszsofób” vonulatot erősítette, s ehhez csatlakozott az 1865-ös világhírű útja után brit Közép-Áziaszakértővé avanszáló Vámbéry is. Perzsiában a két nagyhatalom versengése elsősorban gazdasági természetű volt, és a különféle – vasútépítési, folyami hajózási, dohánytermesz-

tési stb. – koncessziók megszerzésében teljesedett ki, melyet végül majd az 1907-es, Perzsia területét befolyási övezetekre felosztó orosz–angol egyezmény rendezett. Az európai körutazásokat tevő perzsa sahok budapesti tolmácsa, Vámbéry, a perzsa ügyekben is kompetensnek számított, így például óva intett a britek számára kétségtelenül fiaskónak bizonyuló perzsiai dohány-koncesszió megszerzésétől.¹⁰

A Keleti Kérdésnek nevezett válságóc a felbomlófélben lévő Oszmán Birodalom feletti gazdasági és politikai befolyásért folytatott küzdelemmel együtt geopolitikai ellentéteket is hordozott: a Boszporusz és a Dardanellák feletti ellenőrzés kérdését. Az oszmán szultánok legfőbb szövetségese sokáig az angol korona volt, melynek legfőbb törekvése – azaz az oroszokkal szemben az Oszmán Birodalmat mint ütközőállamot fenntartani, és a szorosok oszmán ellenőrzésével meggátolni az orosz jelenlétet a Mediterráneumban¹¹ – csupán Egyiptom 1882-es okkupációjával és a Szezi-csatorna feletti ellenőrzés megszerzésével, illetve az 1894-es francia–orosz antant megalakulásával változott meg, a brit külpolitikában ugyanis egyre erősebbé vált az meggyőződés, hogy az Indiába vezető útvonalat nem Isztambulra, hanem Egyiptomra támaszkodva lehet biztosítani. Ennek következtében az Oszmán Birodalom fenntartásához fűződő brit érdekeltség egyre kevésbé volt érezhető. A feladott brit pozíciókat Isztambulban egyre inkább a németek veszik át, akiknek térnyerése az 1879-ben a Monarchiával megkötött Kettős Szövetségükkel lesz később az első világháborús együttműködés alapja.

Az egyre hűvösebbé váló brit–oszmán viszony miatt a brit külügynek mind fontosabbá vált az oszmán politikai elitéről, illetve II. Abdülhamid szultánról szóló minden információ. Érthető, hogy kapva kaptak az alkalmon, amikor az informátor, a bizalmas diplomáciai közvetítő szerepére

egy olyan elismert Közel-Kelet-szakértő vállalkozott, mint Vámbéry Ármin. A szultánnal való régi ismeretségét felújító idősödő professzor 1889 és 1913 között számtalan jelentésben, memorandumban adott hírt a szultánnal folytatott személyes beszélgetéseiről, közvetíteni próbált a brit–oszmán viszonyt megterhelő vitás kérdésekben. Amikor erre a nem minden kockázat nélküli feladatra vállalkozott, a nyilvánvaló anyagi érdekeltség mellett oroszellenes politikai meggyőződése is vezette, melynek okairól így ír:

„Uram, Ön és sok más tagja a brit kormánynak talán felróják nekem a nyilvánosságnak szánt írásaim és eme privát jelentésem hangneme közötti távolságot, és talán azért is dorgálásban részesülök, hogy egy olyan országot és társadalmat védelmezek, melynek jövőjét a remény borús sugarával vagyok kénytelen megfesteríteni. Kifogásolhatják, hogy megpróbálom fenntartani a dolgok rothadt állapotát egy feltehetően jobb kormányzattal szemben [*ti. a pusztulófélben lévő, Oszmán Birodalmat, ill. a szultán uralmát egy esetleges másik, liberálisabb, talán az orosz kormányzattal szemben* – Cs. F.], de minthogy magyarnak születtem, ám érzéseimre nézve angol vagyok, közös érdekeinket és nem emberbaráti doktrínáimat kell szem előtt tartanom, melyek ugyan jól hangzanak a szószékről, de nincs helyük a politikában. Magyarként el kell hárítanom azt a halálos csapást, mellyel Oroszország fenyegeti hazámat a Balkán-félszigeten való állandó beavatkozásaival, európaiként, a Szabadságra és a Kultúrára büszkén pedig Angliát kell védelmezniem, a Szabadság és a Civilizáció dicső bajnokát, Angliát, melynek helyzete nagy veszélyben forog, ha Oroszország valaha is eljut Konstantinápolyba és Kis-Ázsiába. E cél egyesíti kettőnket, önt mint angolt és engem mint Anglia barátját.”¹²

Vámbéry szerint tehát Magyarország és Nagy-Britannia közös érdeke fenntartani az Oszmán Birodalmat, annak jelenlétét a Balkánon, hogy ellensúlyt képezzenek az orosz fenyegetéssel szemben. Így kell cselekedni még azon az áron is, hogy egy hanyatló, autokratikus rezsimet támogassanak. A liberális Vámbéry szólítja fel a liberális brit külpolitikát arra, hogy a birodalmi Realpolitik szellemében támogassa a bukásra ítélt szultánt. Anglia, a Szabadság és Civilizáció hona gyarmati terjeszkedésével és befolyásának növelésével civilizációs küldetést teljesít, és ennek a küldetésnek része a szultánra való nyomásgyakorlás is, hogy reformálja meg országát. Csak így tartható fenn az Oszmán Birodalom és vele együtt a Balkán stabilitása, továbbá az Osztrák–Magyar Monarchia biztonsága. A Brit Birodalom a Boszporusz partján nemcsak saját, hanem a soknemzetiségű Osztrák–Magyar Monarchia és benne a történelmi Magyarország érdekeit is védelmezi.

Bár ez a megközelítés a század vége felé egyre kevésbé találkozott a brit törekvésekkel, jól jellemzi mind Vámbéry, mind a magyar politikai elit gondolkodásának ellentmondásait. Mindenki által átélt, „kollektív életrajzi” alapja egy érzelmi sokk, az orosz bevonulás, azaz a magyar nemzeti függetlenség bukása volt, s az ebből táplálkozó fenyegetettségi érzés erős oroszellenességet szült. Ideológiai háttére a liberalizmus volt, mely Vámbérynél többek között az angol civilizáció iránti csodálatban öltött testet, s az angol–orosz ellentétben elfoglalt álláspontja kitűnő terepet kínált az oroszellenesség kifejezése számára. Ez a fajta liberalizmus azonban a Monarchia keretein belül képzelte el önmagát, és kevés megértést tanúsított a nemzetiségi kérdések irányában. Vámbéry elgondolása szerint Nagy-Britannia és a Monarchia törekvései az oszmánok támogatásában találkozhattak, hiszen mindkét ország a status quo fenntartásá-

ban érdekelt: az előbbi gyarmatainak megtartásában, az utóbbi viszont etnikai viszonyai miatt létében. Bár az 1913-ban elhunyt Vámbéry ezt már nem érthette meg, az első világháborúban végül a Monarchiával együtt pusztult a dualizmus-kor általa is képviselt ellentmondásokat magában hordozó, konfliktusokkal terhelt liberalizmusa. A politikai helyzet megváltozott, s az addigi szövetségek és érdekközösségek felborultak, átrendeződtek: Oroszország, Franciaország és Anglia szövetséget kötött és szembekerült a Monarchiával, Németországgal, az Oszmán Birodalommal és Bulgáriával. Elbukott az Orosz, a Német, az Oszmán és a Habsburg Birodalom.

Jegyzetek

- 1 Erről a legjobb összefoglaló: ALDER, Lory, DALBY, Richard, *The Dervish of Windsor Castle*, London 1979, Bachman & Turner Ltd, pp. 389–431. Meg kell még említenünk egy török szerző által írt könyvet is, mely valóban az eredeti levéltári forrásokra támaszkodva adott ki török fordításban egy sor Vámbéry által a brit külügynek írt jelentést és memorandumot, azonban a szöveg több helyen kihagyásokat és pontatlanságokat tartalmaz. Félrevezető a könyv bombasztikus címe is (ÖKE, Mim Kemal, *Vambery. Belgelerle Bir Devletlerarasi Casusun Yasam Öyküsü* [„Egy nemzetközi kém dokumentált élettörténete], Istanbul, 1985, Bilge Yayincilik A. S.
- 2 „I am Hungarian by birth, but my soul is English, and it is the greatest pride of my life to serve to your glorious country with which I am connected 25 years ago [sic].” Vámbéry levele Sir Philip Currie-nek, a külügyi államtitkárnak, 1889. május 20 (Public Record Office, FO 800 32, 7v).
- 3 Idézi ALDER–DALBY, p. 305. Az előadó körút á propos-a az 1885-ös angol–orosz ún. Pandzse-válság volt, mely a háború szélére sodorta a két nagyhatalmat.

- 4 DIÓSZEGI István, *Az Osztrák–Magyar Monarchia külpolitikája, 1867–1918*, Budapest, 2001, Vince Kiadó, p. 22.
- 5 i.m. pp. 22–4.
- 6 VÁMBÉRY Ármin, *Küzdelmeim*, Dunaszerdahely, 2001, Lilium Aurum, p. 56.
- 7 BENIANS, E. A., *The Empire in the New Age 1870–1919=The Cambridge History of the British Empire*, ed. BENIANS, E. A., BUTLER, Sir James, CARRINGTON, C. E., 1959, Cambridge at the University Press, vol. III., The Empire-Commonwealth 1870–1919, p. 2.
- 8 A század végétől volt versengés a Távol-Keleten is, de az már nem érintkezett Vámbéry tevékenységével.
- 9 Ennek egyik legfrissebb feldolgozása: HOPKIRK, Peter, *The Great Game. On Secret-Service in High Asia*, 1990, Oxford University Press.
- 10 Vámbéry levele Sir Philip Currie-nek, Public Record Office, FO 800 32, 143r–146v.
- 11 Ez a törekvés még akkor is így volt, amikor a krími háború után meggyengült a Fekete-tengeren az orosz haditengerészeti jelenlét, s ezért a szorosok semlegessége, illetve az, hogy az angol hadiflotta előtt is zártak voltak, az orosz érdekekkel is megegyezett.
- 12 Vámbéry Sir Philip Currie-nek, 1890. június 19, PRO, FO 800 32, 104v–105r.

CS. VARGA ISTVÁN

„Kínok tövisében”

A „doleo”-motívumról és dr. Kiss László könyveiről

Dr. Kiss Lászlónak, az Ipolyságról elszármazott, a csallóközi Csilizradványban élő körzeti orvosnak, kultúrtörténésznek, a történettudományok kandidátusának tanulmányait, cikkeit, tudományos értekezéseit nemcsak szűkebb pátriájának magyar nyelvű lapjaiban (*Hét, Irodalmi Szemle* stb.), hanem magyarországi szaklapokban is olvashatjuk: az *Egészségnevelés*, az *Orvosi Hetilap*, a *Medicus Universalis*, az *Orvostörténeti Közlemények* lapjain. Kétszer is kitüntették az *Orvosi Hetilapban* közölt legjobb orvostörténeti írásért járó *Markusovszky-díjjal*, birtokosa a *Medicus Universalis* névadójának is.

Első könyvével szülőföldjének adózott: *Pongrácz Lajos. Hont megyei portré a reformkorból* címen 1994-ben publikált könyvet. *Turczel Lajos* lektorként ezt írta róla: „Munkáját szorgalmas forráskutatáson alapuló és intenzív tudományos apparátussal készített olyan monográfiának tartom, amelynek tárgya a mai Szlovákia területéhez, közelebről egy jelentékeny részében magyar lakosságú egykori megyéhez (Honthoz) kötődik. Ezért a munka igen alkalmas arra, hogy a szülőföld és a nemzeti hagyomány iránti szeretetünket, s azon keresztül a nemzeti identitástudatunkat is erősítse.”

Az 1997-ben megjelent második könyve, a *Kínok tövisében. Nagy emberek – hétköznapi kórok* címet viseli, és dr. Czeizel Endre írt hozzá ajánlást. A címadás *Tompa Mihály*

Pesten, január 1846 című verséből való: „Kórágyon fekszem én kínok tövisében” – panaszkodott a költő barátjának, *Szemere Miklósnak*. Kiss László a magyar irodalom és kultúra jeles alkotóiról, *Arany, Tompa, Csontváry, Ady, Móra, Babits, Kosztolányi, Tóth Árpád, Csáth Géza, Karinthy Frigyes, Németh László* betegségeiről, azoknak az alkotók műveire tett hatásáról értekezik. Génuszaink patográfiáját, vagyis kórtörténetét életrajzuk és életművük szerves részeként ismerteti, lebilincselően, világos stílussal, főképpen pedig nem a bulvárlapok pletykaszintjén.

Iker-könyvnek tekinthető a *Doleo – ergo sum*, amely 2000-ben látott napvilágot. Alcíme: *A világirodalom nagyjainak patográfiája*. A szerző izgalmas és tanulságos kalandozásra hívja olvasóit az egyetemes irodalomba, *Jack London, Guy de Maupassant, Ernest Hemingway, Lev Tolsztoj, Goethe* patográfiáját tárgyalja elmélyülten, szabatos, élvezetes nyelven, és rögzíti céltudatos kutatásainak és tapasztalatszerző, például amerikai, kaliforniai utazásainak eredményeit is. (Főképpen *Jack London* és *Hemingway* alkoholszenvedélytől súlyosbított patográfiája egészül ki jellegzetes, a tapasztalatszerző körúton is gazdagított, eredetien tömör korrajzzal.)

A *patográfia: kórrajz*, a történettudomány és az irodalomtörténet-tudomány segéd módszere. A patográfus kritikusan értelmezi a vizsgált személy szubjektív panaszait, objektív tüneteit, ezek lehetséges és bizonyítható hatását a jellemre, lelkiállapokra, alkotókészségre stb. Szabad-e írók-költők titkolt dolgaiba belenézni, van-e takargatnivalóbb dolga egy írónak testi gyengeségeinél, lelki sebeinél? Szabad-e ezeket a világ elé tárni? Az utóbbi időben sokat változott a helyzet: írók, költők, államférfiak már életükben megjelentetnek naplókat, memoárokat; orvosok orvostörténeti patográfiákat.

Dr. Kiss László szerint a *patográfia: kórrajz a korrajzban*. A patográfus a kor társadalmi, egészségügyi, orvosi viszonyainak ismeretében láttat, értelmez és értékel; olyan rejtjeleket tár fel, amelyek segíthetik egy-egy alkotó betegségén keresztül az életmű megértését. *Mikszáth Kálmán* szerint „A nagy írók a fájdalomnak és kinszenvedésnek oszlopjában válnak óriásokká. Miként rajzolja az a nyomort, aki sohasem nyomorgott. Csak az származik az istenektől, ami a költő szívében át, nem az, ami csak a fülön keresztül jött a tollára.” *Móricz Zsigmond* nyilatkozata tanulságos: „... Hiányzik bennem a beteg ember gazdag érzés- és hangulatváltozása. Tudom, mikor egyszer beteg voltam, nagyon megfigyeltem, mily fokozott mértékben égett bennem minden érzés és gondolat. Szinte irigyeltem.”

A tragikus sorsú, tüdővészben szenvedő norvég festő, E. Munch így vallott: „Nem szeretnék betegség híjával lenni, oly sokat köszönhetek neki művészetemben.” A Nobel-díjas *Roger Martin du Gard* is nyomatékosan fejtette ki véleményét: „Az egészség, a boldogság: ellenzők a szem előtt. A betegség megvilágosít. Ahhoz, hogy az ember megismerje magát s a többieket, legjobb eszköz a betegség.” De mindezt csak akkor tartotta érvényesnek, „ha utána meg lehet gyógyulni”. (Ma már köztudott, hogy nem minden betegségből lehet meggyógyulni!) Kiss László azt fürkészi, hogy a betegségek, a „kínok tövisei” milyen nyomokat hagynak az alkotásokon.

A kérdés: hol van a határvonal a „mű” és a „magánélet” között? *Gustav Flaubert* mondja: „Az irodalmi mű minden, az ember (az író) semmi.” Dr. Kiss László minden írását áthatja az a meggyőződés, hogy Stendhalnak van igaza, aki *Az itáliai festészet története* című, nagylélegzetű esszéjében megállapította: „A nagy emberek életrajzának egy részét orvosainak kell szolgáltatniuk.” Az orvos-kutató Kiss László ehhez járul hozzá könyveivel.

Felvetődik a kérdés: igaz-e, hogy némely író szinte „rátukmálja” magánéletét az olvasóra, beleértve betegségeit is. (Például Hemingway: *Vándorünnep*; Németh László: *Levelek a hipertóniáról*. Ennek teljesebb változata: *Írások a hipertóniáról*. A mai ember egyre jobban hajlik a stendhali vélemény elfogadására, hiszen az élet egyéb megnyilvánulásai közé kell sorolni a betegségeket is, amelyek néha rejtjelkulcsot adhatnak a kutató kezébe az Életmű, vagy annak egy része a megértéséhez. Néha maga a szépírói mű is tartalmaz patográfiai megnyilatkozást. Például W. M. Thackeray így kezdi *A nagy Hogarty gyémánt* című elbeszélését: „Ez az elbeszélés... olyan időben íródott, amikor az író maga is a legsúlyosabb személyes bánattól és csapásoktól szenvedett.” Majd pedig így folytatja: „Akiket az irodalmi életrajz ilyesféle részletei érdekelnek, ezzel magyarázhatjuk, ha bizonyos ridegség és mélabú járja át ezt a kis történetet.” (Feléségének elmebetegsége ekkor tört ki.)

Dr. Kiss László önfegyelemmel, mértéktartással irodalmi patográfiát művel. Az orvosi diagnosztikus és az irodalmi vonatkozások jelentősége és helyes aránya biztosítja az irodalmi értékű patográfia jogosultságát. Túlzások, visszaélések természetesen itt is előfordulnak. Mégis tanulságos, hogy amikor *József Attila Szabad ötletek jegyzéke* végül hitelen szöveggel is megjelent, nem okozott komolyabb gondot, pedig többen félték tőle. A *Szabad ötletek jegyzékének* vannak ugyan részletei, amelyek inkább csak a kezelőorvosra tartozó kórrajznak tekinthetők, de publikált, alapos jegyzetekkel ellátott kis könyvecske az olvasók többségében inkább növelte, mintsem csökkentette a József Attila iránti szolidaritást és az életművét körülvevő tiszteletet.

Németh László műve, a *Levelek a hipertóniáról* A kísérletező emberben látott napvilágot 1963-ban, a teljesebb

anyagot tartalmazó változat pedig csak 2001-ben jelent meg, az *Írások a hipertóniáról* című könyvben, Németh Magda gondozásában, Vekerdi László utószavával. Tudjuk, a kísérletező orvos-író különös beteg volt, sokan hipochondernek tartották, mert rögtön következményekben és szövődményekben gondolkodott, és a végső veszélyhez mérte állapotát. Könyvének szerzői kommentárja tanulságos: „Ez a könyv arról szól, ami mindnyájunkkal megtörténik egyszer (...) hogy gyógyíthatatlan betegek leszünk, s a betegség mint kígyó, egy magányos Laokoont, elkezdi körülfolyni, szorítani, ropogatni...” Szándéka szerint „minden érzelmi elemet” félretéve, „csak azt hagyja meg magából, ami életében is egyik sajátja volt, a dolgokkal szembenező könnyörtelen gondolkozást”.

Vekerdi László, Matos Lajos, Fenyvesi Tamás, Vértes László, Mózsai Szabolcs, Birtalan Győző és Kiss László is magasra értékeli a *Levelek a hipertóniáról* jelentőségét, orvosi megbízhatóságát. Az 1954 márciusában megkezdett levélírási örömről Németh is beszámolt a karácsonykor megírt 12. levélben: „Munkáim közt – a Tanút, Iszonyt, a Galileit is beleértve – nincs egy sem, amelyre a befejezés pillanatában olyan büszke lettem volna, mint most erre a három-négy íves levélsorozatra.”

Németh László racionálisan számot vet életlehetőségeivel, figyelmeztetéssel kezdi leveleit, mert tudja: mindnyájunkkal megtörténhet egyszer, hogy „gyógyíthatatlan betegek leszünk (...) Az író – maga a szorongatott Laokoon – itt szándékosan félretölt, más művekbe söpört minden érzelmi elemet”. Ő is az értelemhez fellebbez, mint nagy elődei és kortársai közül oly sokan. Hiszi, hogy az értelem „hű, bevált fegyver” a betegség ellenében is. Bizonyítja: a lekicsinylően kezelt „esetmegfigyelés” is hozhat termékeny gondolatokat.

Előtanulmányokat végez, áttanulmányozza Lang hipertóniáról szóló híres könyvét, kiemeli egyik alaptételét: „*a környezet, az élet nyomása az, ami a betegséget létrehozza*”. Rábukkan a leningrádi blokáddal kapcsolatos orvostörténeti adatra, amely szerint az ostrom idején sokan váltak hipertóniásokká, de a blokádnak elmúltával vérnyomásuk visszatért a normális értékekre. Saját megpróbáltatásait ebből a célból veszi számba: „*Írói erőm tetőpontján, amikor dőlt volna belőlem a mondanivaló, napi 10–16 órát a más gondolatain bibelődtem. Munkámat amellettsokszorosan ellenőrizték...*” Végkövetkeztetése: „*...elnyomott indulataim betegítettek meg*”. Kérdés: a magasvérnyomás-betegség egyik formája nem tekinthető-e iszonyhipertóniának?

Németh a valóságot konstatálja, hogy belőle „*négyévi szakadatlan éjjel-nappal folyó fordítás után iszonyt vált ki a gépelőpapír*”. Amint a kényszerű műfordítás gályapadját, most hipertóniája okait, betegsége gályapadját is laboratóriummal alakítja. Feltételezi, hogy a lázgörbéhez hasonlóan elemezhető a vérnyomásgörbe is. De rájön, hogy az „*iszonyhipertónia*” mellett létezhet „*ihlethipertónia*” is, amikor a szívének oly kedves erdélyi írók kivonatolása, a „*legélvezetesebb munka*” is iszonyingereket vált ki belőle a vérnyomásgörbe tanúsága szerint. Felismeri, hogy magas vérnyomása agyi eredetű, a gondolkodás szervének, az agykéregnek, a cortexnek a megbetegedése, vagyis a „*corticosis*” a legmegviseltebb szervünk sejtbetegsége. Sőtlan agydiétára fogja magát. Tudta: a tünet eltüntetése nem jelenti a betegség megszűnését. Az agydiétával csak a betegség tüneteit sikerült eltüntetni, az agykéregsejtek esendősége megmaradt.

Dolgozóasztala fölé ekkor került oda a József Attila-ídézet: „*Dolgozni csak pontosan, szépen, ahogy a csillag megy az égen, úgy érdemes.*” Németh László pedig azt vallotta: „*A rend minden szellemi munkásnak nagy erőmegtakarítás, a*

betegnek azonban a rend varázsszertartás: ezzel tartja távol a rossz-szellemeket.” Kertet ás, vizet hord, mosogat, megtapasztalja, hogy a könnyű fizikai munka a hipertónia egyik legjobb orvossága. Olvasóinak és betegtársainak üzeni: „*A betegségnek is fölébe kerekedhetünk, ha tanulmány tárgyává tesszük.*” 1954 karácsonyán nemcsak saját korának, hanem az utókor egészségpolitikusainak és általában a politikusainak is máig érvényesen ezt üzenté „*hipertóniás episztoláival*”: „*Az emberi agy nem bír el mindent, s olyan feltételeket kell teremteni neki, amelyek közt nem betegszik meg.*”

Dr. Kiss László hangsúlyozza, hogy Németh László nem ismerhette még Selye János stressz-elméletét, de pontosan rátapintott a ma már laikusok előtt is ismert stressz és hipertónia összefüggésére. „*»Agydiétájából« kiinduló »átnevelési programja« ma is a hipertónia, különösen az ún. határérték-hipertónia, azaz a kezdődő betegség kezelésének alappillére lehet.*” Bár az utolsó levélben nem kis malíciával jegyzi meg, hogy az episztoláit olvasó orvosoknak „*nem lesz nehéz fölényüket megőrizni*”, mégis találhatók ezekben a levelekben olyan valódi gyöngyszemek, amelyek ragyogását a rohamosan fejlődő hipertóniakutatás sem tudta elhalványítani. Ilyen az egyedi eset megfigyelésének fontossága, mert „*a mai orvoslás, mint valami gépekre támaszkodó statisztikai tudomány, mindig csak az esetek ezreiből hajlandó következtetést levonni*”.

Németh László másik, 1954-ben még eretnekségnek számító következtetése: „*A hipertóniás betegnek nemcsak a vérnyomás-értékét kell megmondani, de akár vérnyomás-mérője is lehet, mint ahogy hőmérője van.*” Németh László hipertónia betegségének első konstatálását követően még 17 évig élt, a lassú, alattomosan előrehaladó agyi érrelmeszedés azonban halálának okozója lett. Németh László elméleti és gyakorlati kísérletezője volt önmagának, lányainak,

tanítványainak, életének, orvosként, gondolkodóként önmaga sorsát is szerette volna racionálisan befolyásolni. Kiváló orvostörténészek bizonyították, hogy Németh László alkotó pályáját, saját írói életét hosszabbította meg azzal, hogy önmagán is eredményesen kísérletezett, a lázgörbéhez hasonlítható vérnyomásgörbén figyelte állapotának változásait.

Éppen a XX. század szenvedéstörténete – amely Pilinszky szerint iszonyúan átvérezte a történelem szövetét – tanított meg bennünket arra, hogy az emberi sors koordinátarendszerében a *cogito* mellett az eddigieknél jobban figyelembe kell vennünk a *doleo* jelentőségét is. Ma már többet tudunk Arany epeköveiről, Tompa szívbetegségéről, Ady vérvirágos betegségéről, Móra „fejedelmi sárgaságáról”, Babits gégerák miatti elnémulásairól, Kosztolányi ínyrák okozta szájüregi rákbetegségéről, Tóth Árpád végzetes tüdővészéről, Csáth tragikus szenvedélybetegségéről... Karinthy Frigyes szörnyű fejfájást okozó agydaganatáról és operációjáról, egyedülálló kórtörténetéről szépírói remekmű született: *Utazás a koponyám körül*.

Csokonai *Tüdőgyulladásomról* című versében a csupa igéből álló szintagma érzékelteti a betegség, a váltóláz okozta kín-szenvedéseket: „Fúlok, lehellek; fázom, gyúlok.” Kosztolányi vallomása: „Együgyű dal / az én dalom, / ő fújja ezt: / a fájdalom”, mintha Csokonai szavaira felelnének a Száz sor a testi szenvedésről sorai: „Metsz, mint a kés, / szúr, mint a tű, / oly iszonyú, / oly egyszerű...” Jelképszerű pontossággal jelzi ezt Illyés Gyula *Doleo, ergo sum* című verse: „Minden tagom fáj (...) / Tudok már mindenről, mi bennem szúr, mar, kopog. / A kín, mint lámpák sora gyúl ki. Fájok: vagyok!”

Másképpen értékeljük Németh László hipertóniáról szóló írásait, ha a kutatások fényében elfogadjuk: a „kísér-

letező Németh László hipertóniája ellenszereként önmagán kísérletezett ki életreceptet, amellyel 1969-ig meghosszabbította életének munkaképes időszakát”. Hozzátehetjük, hogy ezáltal megadatott neki életének kegyelmi időszaka, a sajgódi certosa, ahol és amikor véglegesen rendezte dolgait önmagával, családjával, az irodalmi étellel és „szerzetesi regula” szerint élve, Teremtőjével is. (Kiss László minden orvostanhallgatóval elolvastatná Németh László hipertóniáról írott leveleit.)

Kiss László könyveit elsősorban orvoskollégáknak, medicusoknak szánja, akik „nemcsak a kórt, a betegséget, tehát a »szakmai« dolgot látják betegükben, hanem mindenekelőtt szenvedő embertársukat”. Döbbenetesek a tanulságok, mert a szívbeteg Tompa Mihállyal foghegyről beszélő öntelt bécsi professzor, a Karinthy Frigyes agydaganatának okát elbagatellizáló kedélyes doktor bácsi, a szájrákban szenvedő Kosztolányit kegyes hazugsággal nyugtató és áltató szájszabó típusai ma is élnek, csak körül kell néznünk... De haszonnal forgathatják ezeket a könyveket az irodalomtörténészek, irodalomtanárok és bármely, irodalmat és történelmet szerető értelmiségi is, aki felelősséget érez a magyar és nem magyar tehetségekért, alkotókért, a gondolkodás és cselekvés minőségéért. Azt kívánjuk, hogy Dr. Kiss László érje el célját, könyveinek tanulságai jussanak el mindazokhoz, akik valamilyen hosszan tartó betegségben szenvednek – vigasztaló szóként, erőt adó példaként.

Afgán etűd

Az a néhány gondolat, amelyet itt és most papírra vetek, nyilvánvalóan túl röviden fogalmazódik meg ahhoz, hogy szerény gondolatmenetemet a tanulmány jelzővel illethessem. Ugyanakkor mégis fontosnak érzem annak hangsúlyozását, hogy a nemzetközi közösség afganisztáni béketeremtési kísérlete miért van eleve kudarcra ítélve. Természetes, hogy fél évvel a szeptemberi sokk és lassan negyedéve az afganisztáni tálib kormány bukása után lényegesen többet tudunk, mint a tragédia és a frissen kibontakozó megtorlás napjaiban. Ezért megtehetjük, hogy akkori félelmeinkre éppen csak utaljunk.

1. Szeptember 11-e után nem következett be a Nyugat és az iszlám civilizáció globális összecsapása. Erre valószínűleg nem is igazán lett volna esély, tekintetbe véve az alábbiakat: Az iszlám világ korántsem egységes egész. A közös vallási minta történeti, tág teret nyit az egymástól elszigetelten élő közösségek saját gyakorlatának. Nincsen olyan centrum, amely általánosan elfogadott cselekvési mintát tudna nyújtani. Miközben a nyugati civilizációs minta a centrum-alcentrum-félperiféria-periféria minta alapján hierarchikus elrendezésű, az iszlám világot egy erősen töredeztet hálózatos felépítés jellemzi. E hálózat belső kohéziója gyenge, tagjai pedig nem képesek kitörni a modern nyugati világ diktálta centrális-periférikus elrendezésből. Azaz, minden ellenkező kísérlet ellenére, az iszlám világ tagjait előbb határozza meg a nyugati világrendben el-

foglalt, általában félperiférikus-periférikus helyzetük, mint az, hogy az iszlám világrend tagjai. A nemzetközi kapcsolatokban általában alkalmazkodnak a nyugati világ diktálta szabályokhoz, különösen hogy a legtöbb iszlám országot, elsősorban a fejlettebbeket, szorosabb kapcsolatok fűzik nyugati partnereikhez, mint a gyakran vetélytársaiknak számító többi iszlám országhoz. Akadtak ugyan iszlám országok, amelyek egy időre megkíséreltek kitörni ebből a helyzetből, de közülük voltaképpen csak Iránnak sikerült az elszigetelődés és az összeomlás veszélyét biztosan elkerülnie. Ebből az is következik, hogy a nemzetközi közösség számára nem „az iszlám rendszer” jelenti a problémát, hanem azok az esetek, amikor erre hivatkozva tagadják meg az együttműködést a Nyugattal. Jó példa Irán és Pakisztán összevetése. Pakisztán akkori katonai vezetése két évvel az iráni iszlám forradalom előtt iszlamizálta a maga rendszerét, azonban a nyugati világ együttműködő partnere maradt.

2. A fentebb elmondottakból következik ugyan, azonban a nemzetközi politika pillanatnyi bénultsága, valamint az Oszama bin Laden vezette terroristák jelszavai mögül nem mindig világolt ki, hogy a szeptember 11-i események nem terjedtek át a Közel-Keletre. Folytatódott ugyan az Al-Aksza Intifáda, de a két küzdelem között nem alakult ki kapcsolat, sőt, Jasszer Arafat a lehető leghatározottabban visszautasította, amikor az al-Kaida a palesztin ügyre hivatkozva próbálta meg tettét legitimálni.

3. Végül az al-Kaida teljes érvrendszere megbukott azon, hogy az iszlám világ legtekintélyesebb vallási fóruma, a kairói al-Azhar kollégiuma elutasította, hogy joguk lenne a vallás nevében fellépni.

Ami az al-Kaida és általában az iszlámra hivatkozó militáns csoportok felépítését és merítési bázisát illeti, megfigyelhető, hogy általában olyan személyeket tudtak sikerrel beszervezni, akiknek a saját társadalmi helyzetük idézte fel a marginalizálódás veszélyét. Bár elégedetlenségüket a nyugati világra vetítették ki, voltaképpen a saját környezetükkel gyűlt meg a bajuk. A jelenlegi militáns iszlám először az iszlám világ polgárait támogatta, s csak másodsorban lépett fel a nyugati világ ellen. Ráadásul megfigyelhető e körben a nyugati iszlám diaszpóra felülreprezentált volta is. Ebből következik, hogy el kell gondolkodni azon is, az értékes állam és a területén élő, de a tágabb közösséggel ellentétes értékeket valló csoportok kapcsolata hogyan alakulhat a jövőben. Ez nyilvánvalóan kihat majd az emberi és (állam)polgári jogokról vallott felfogásunkra is. Ugyanakkor éppen a fent felsoroltak teremtették meg annak a társadalmi alapját, hogy a most lezárulóban lévő konfliktusban a nyugati világ működőképes szövetséget tudott kialakítani az iszlám államokkal, miközben a nyugati beavatkozást elítélő tömegmozgalmak léte és mozgásteret a helyi belpolitikában gyökerezett. Különösen jól megfigyelhető volt ez Pakisztánban és Indonéziában, ahol a már szeptember 11-e előtt is aktív, s odáig az iszlámot belpolitikai követelések megindokolására használó csoportok léptek fel Afganisztán mellett, iszlámista és Amerika-ellenes jelszavakat hangoztatva.

Ami mármint magát Afganisztánt illeti, fontos az alábbiakat megértenünk. Az első alkotmány elfogadásától (1963) számítva közel négy évtizeden át ugyanaz a kétkomponensű történelmi folyamat játszódott le. Ezek közül az első a modernizáció és a retradicionalizáció folyamata, a másik pedig az etnikai egyensúlyok mozgásáé. Ahhoz, hogy az elsőt megértsük, két tényezővel kell tisztában lennünk.

Afganisztán számára az igazi gyarmati fenyegetést az indiai brit jelenlét jelentette, s az ország 1842 óta Oroszországban, illetve a Szovjetunióban látta a megfelelő partnert abban a törekvésében, hogy függetlenségét megőrizze. A másik, hogy Afganisztán viszonyai között Oroszország, illetve a Szovjetunió valóban a modernizációt képviselte. Ez nyilvánvalóan ellentmond kelet-közép-európai tapasztalatainknak. A mi tapasztalatainkban Oroszország és a Szovjetunió a határainkon fenyegető sötét rém, amely nemcsak katonai hatalmával jelent fenyegetést, hanem még inkább azal, hogy egy, számunkra már rég meghaladott fejlődési stádiumhoz kényszerít minket visszatérni. Afganisztán esetében azonban éppen ellenkező volt a helyzet. Ráadásul, hiába a brit gyarmati uralom összeomlása, az ország valós segítséget mástól nem is igazán remélhetett. A Brit-India szerepét Afganisztánnal szemben átvevő Pakisztánnal ugyanis hosszú ideig nem alakultak jól az ország kapcsolatai. Ennek oka az volt, hogy az 1893-ban meghúzott, s az Afganisztán eredeti alapnépességét jelentő pastukat két uralom, az afgán és a brit-indiai között felosztó Durand-vonalat nem ismerte el jogfolytonos afgán-pakisztáni határnak a kabuli kormány azután, hogy 1947-ben a brit főhatalom visszavonult. Az afgán érvelés szerint a brit hatalom megszűntével Pakisztán nem örökölhette ugyanazokat a jogokat, s a pasztu területeknek vissza kell térniük anyaországukhoz. E cél érdekében még az ország ENSZ-tagságát is megpróbálták megvívni. A magyar történelemben oly gyászos 1956-ban éppen egy, az amerikai fegyverekkel felszerelt Pakisztán elleni hadjáratot kértek szovjet fegyvereket. Sőt, Afganisztán szovjet járszalagra kerülésének ez volt a kulcsfontosságú momentuma.

Franz Altheim, a klasszika-filológia és az ókori történelem nagy mestere (grazi korszakában nála tanult Szerb An-

tal is) 1960-ban a gyarmati rendszer felbomlásából merített ihletet ahhoz, hogy feltárja és a perzsák, kelet-rómaiak és az iszlám előtti arabok példájával illusztrálva bemutassa, hogyan alakult a birodalmak és a kliensállamaik viszonya a kései ókorban (*Entwicklungshilfe im Altertum. Die Großen Reiche und ihre Nachbarn* [Rowolts Deutsche Enzyklopädie], Reinbek bei Hamburg 1962). Elemzését azzal kezdte, hogy leírta a birodalom és a kliensei közötti kapcsolatok fejlődésének általános sémáját. Eszerint a magasabb fejlődési fokon álló birodalom, vagy éppen a lehetséges kliensek megnyeréséért versenyhelyzetbe kerülő birodalmak először anyagi segítséggel igyekeznek lekötöztetni klienseiket. A bőkezűen mért anyagi segítség mellett hamarosan megjelenik annak szellemi megfelelője is. A donor igyekszik általa kiképzett helyi szakemberekkel kielégíteni a kliens igényeit. E segítségnyújtás végső stádiuma, amikor a donorállam teljes civilizációs mintáját átadja a kliensnek, mintegy saját maga klónjává téve az általa megsegítettet. Természetesen tudni kell, hogy a segítség, ahogy a történelemben jószerivel sohasem, ez esetben sem az altruizmus folyamánya. A donor számára egyrészt az a fontos, hogy határait biztonságban tudja, másrészt megbízható szövetségesekre, még gyakrabban vazallusokra tegyen szert. E folyamat természetes velejárója lehet a kliensállam megszállása, elitjének megbízhatóbbnak tartott káde-rekkel való lecserélése. 1979-ben ez következett be Afganisztán esetében is.

Az ezt követő reakció sem volt ismeretlen a történelemben. Az elégedetlenek, főként a pastu törzsek megindultak, hogy délkeleten, Pakisztánban élő testvéreiknél keressenek menedéket. Bár a nemzetközi politika színe előtt a harc a kommunista klónkormány hívei és ellenfelei között zajlott, a valóság ennél prózaibb volt. A modernizáció hívei és el-

lenfelei közötti harccá vált, illetve felborította az ország odáig gondosan őrzött hatalmi egyensúlyát. Ázsia többnemzetiségű, a törzsi társadalom számos elemét őrző államaiban ugyanis a hűség nemcsak az uralkodóhoz és a szülőföldhöz köti az egyént, hanem szigorú rendje van annak is, hogy az együtt élő nemzetiségek, s ha vannak, azon belül a törzsek hierarchiájában ki milyen helyet foglalhat el. Ezt a fölültöbb ingatag rendszert a nyers erő mellett éppen az iszlám igyekszik nyugvópontok között tartani. 1979-re azonban megdőlt mind a monarchia tekintélye, mind pedig az iszlám integráló ereje. Mindez talán nem is vált volna végzetessé, ha a szovjetek szigorúan ragaszkodnak ahhoz a forgatókönyvhöz, amelyet Közép-Ázsiában használtak. Közép-Ázsiában ugyanis habozás nélkül feldarabolták a hagyományos politikai kereteket, hogy azután azokat az új, „nemzeti” keretekkel helyettesítsék. Bár egyfelől ez a folyamat, azaz a mesterségesen kialakított nemzetállami keretek valódi tartalommal való kitöltődése vezetett a Szovjetunió felbomlásához, másfelől, a megroppant birodalom tagjainak békés szétválása is éppen ezeken a síneken gördülhetett. Afganisztánban viszont a közigazgatás nem vette figyelembe és nem is rögzítette az egyes etnikumok területi elhatárolódását. Ebből következett, hogy a politikai átrendeződés, amely polgárháborús hatalmi vákuumot is teremtett, alkalmasnak bizonyult arra, hogy a belső migrációk mintegy észrevétlenül történjenek meg. Ez nemcsak területi átrendeződésekkel járt, hanem azzal is, hogy a hagyományos erőssorrend felborult. A korábban legerősebbnek tekinthető pastuk lélekszámban és befolyásban egyaránt teret vesztek. Nyertek viszont az odáig a hierarchia szinte legalján álló hazárák, akiknek elperzsásodott mongol törzsei az ország sűta kisebbségét alkotják. Általában nőtt a perzsa nyelvű népesség, különösen a tádzsikok befolyása,

miközben északon, a Hindukus és az Amu Darja közötti területeken az addig döntő befolyással rendelkező tádzsikoknak új, veszélyes vetélytársa támadt az üzbégek személyében. A szovjeteket behívó Babrak Karmal utóda, Nadzsibulláh bukása, az 1992 és 1996 között zajló polgárháború e felborult egyensúly terméke volt. A formálisan a köztársasági elnöki pozíciót betöltő Burgánuddín Rabbáni és ellenfele, Gulbuddín Hikmatjár összetűzése, számos más vonás mellett, a tádzsik elnök és a pastu ellenfele közötti etnikai feszültség vonásait is magán viselte.

A törzsi háborúk kísértete nyomán új erő jelent meg a színen. Az 1994-ben alakult tálib milícia ugyan a Kandahár környéki pastu Durráni törzset mondhatta a maga etnikai bázisának, programja azonban a belső villongások leszereélése volt. Ebben gyakorlatilag sikerrel is járt. Azonban egy olyan iszlámkép nevében lépett fel, amely nemcsak alkalmatlan volt egy modern társadalom irányítására, hanem a szunnita ortodoxia szempontjából is radikálisnak és elvetendőnek számított. A tálibok uralmával az ország visszajutott oda, ahol a monarchia óvatos reformjai előtt állt. Nagymértékben közelített az ország állapota azokhoz az állapotokhoz, amelyeket Vámbéry talált ittjártakor. A tálibok uralma ugyanakkor elejét vette a további belső népmozgásoknak. Megkezdődött a tádzsikok és az 1998-ban az ő oldalukra kényszerült üzbégek, valamint a hazárák pozícióinak felszámolása. Ők hárman alkották meg kétségbeesésükben azt az Északi Szövetséget, amely azután a Nyugat szövetségesevé vált.

Az Északi Szövetség katonai győzelme azonban azt is jelentette volna, hogy immár véglegesen szentesítődnek azok az etnikai állapotok, amelyeket a negyedszázados polgárháború teremtett. Ez viszont nemcsak azt jelentette volna, hogy az amúgy perzsa kultúrájú, szunnita Afganisztán pas-

tu dominanciájú országból tádzsik, illetve perzsa dominanciájú országgá vált volna, hanem azt is, hogy a pakisztáni menekülttáborokba szorult pastu népesség számára nincs többé visszatérés. Vagy, ha van, csak fegyveres harcok árán. E helyzetben húzta elő a Nyugat a Rómában élő exkirályt a maga kalapjából. Az így megkötött kompromisszum elismeri ugyan, hogy jelenleg a tádzsikok az ország erős emberei, ugyanakkor úgy tesz, mintha még mindig pastu dominancia lenne. A kabinetárcákat ugyanis szigorúan az 1973 előtti erőssorrend alapján állították össze. A nyárra összehívandó Loja Dzsirga feladata lenne az ország sorsáról parlamentként dönteni. A jelenlegi afgán helyzetben azonban a választások fogalma nem azt jelenti, mint Európában. A szavazók nem politikai programok között döntenek majd, hanem csoportlojalitásuknak adnak kifejezést. Ugyanakkor az itt kialakult végeredmény az új belső hatalmi erőssorrend szentesítése is lesz. Ennek megváltoztatására azonban megint csak erővel lehet majd kísérletet tenni.

A 20. század humora, avagy kiröhögtük a háborút

Karinthy Frigyes apróhirdetési a Színházi Élet 1934. karácsonyi számában:

Vitézek, mi lehet ez széles föld felett szebb dolog az szivarvégeknél? Gyűjtsünk a szegény hadirokkantaknak!

Hány dioptriás a szemed, Zsófikám? Sas optikusnál rögtön megtudja.

Báthory Erzsébet kényelmes hideg-meleg vérfürdője naponta nyitva 7-2-ig.

Nagypénteken ne felejtse el fiát mosni. Holló gőzmosoda.

Ugye, Jani, meggyógyulok tavaszra, ha dr. Krampf urológushoz rendszeresen eljárak. Lépcsőházi bejárat, diszkréció.

Kerek ez a zsemlye. Liszt pék. Sütő utca.

Fest, tisztít, vért mos. Ágnes Asszony, Patak utca 4.

A karikatúrák százada is volt a 20. század. Vicclapok millióiban jó és jobb rajzolókat nevettek meg az embereket. Voltak olyanok, akik a hatalmasokat népszerűsítették, voltak, akik éppen a diktátorokat tették nevetségessé. Különös, hogy némely esetben éppen a vicclapok manipulálták az embereket. Talán ezért is lett szinte a sajtó hírműfajaihoz hasonlóan mulékony a karikatúra. A kommunista diktatúra éveiben egy művész fel is tette a kérdést: Miről fogtok vicceket rajzolni, ha egyszer minden üzletben kapható lesz mosópor, toalettpapír és Sparta cigaretta? Ő tudta, ha a kérdezettek nem is, hogy a politika, a hatalom minden

rendszerben nevetségessé tehető. A különbség csak annyi, hogy az elmúlt rendszerekben becsukták a karikaturistát, a demokráciában meg alig figyelnek rá.

Örkény István: Fasírt

A megdarált húst összedolgozzuk tojással, tejbe áztatott zsömlével, sóval, borssal, és forró zsírban vagy olajban hús-pogácsákat sütünk belőle.

Figyelem! Nekünk, emlősöknek nem mellékes kérdés, hogy mi daráljuk-e a húst, vagy bennünket darálnak-e meg.

Kurt Vonnegut Jr.: Az ötös számú vágóhíd (részlet)

Billynek megparancsolták, hogy akassza a nyakába a dögcédulát, az amerikai dögcédulája mellé, s ezt ő meg is tette. Olyan volt ez a dögcédula, mint egy sós keksz, a közepén perforálva, úgy, hogy egy erős ember puszta kezével kétfelé törhette volna. Abban az esetben, ha Billy meghalt volna, ami nem következett be, a dögcédula felével a holttestét, a másik felével pedig a sírját jelölték volna meg.

Azután, hogy a szegény Edgar Derbyt, a középiskolai tanárt Drezdában később agyonlőtték, egy orvos holtját nyilvánította, és kétfelé törte a dögcéduláját. Így megy ez.

Aki a 20. századot a második felénél kezdte, annak alighanem Jaroslav Hašek *Švejkje* mutatta meg, hogy a humor milyen hatalmas eszköz a legnagyobb szörnyűségek túléléséhez is. Egy becsületes kiskatona, akihez hasonló – abból az okból eredően is, hogy túlélte az első világháborút – több millió élt Európában, ma is megneveteti a reménykedésre mindig hajlamos olvasóit. Márpedig a nevetés készsége maga a remény, hogy egyszer mégiscsak elmúlik a rossz, és beköszönt, ha más nem, akkor a szomszéd egy palack borral, és boldog új évet, új évszázadot és új évezredet kíván.

Háborúval kezdődött a század, s háborúval ért delelőjéhez, s bár azóta békésnek is tekinthető a földgolyó, igazából helyi és regionális háborúk követik egymást szinte szünet nélkül, a mai napig bezáróan. Csak úgy mellesleg: felrobantottunk két atombombát, meg többtucatnyi kísérleti atomtöltetet levegőben, vízben és a föld alatt. Kitaláltuk a hidrogénbombát és a neutronbombát. Ez utóbbit csak azért, hogy a gépek, épületek azért megmaradjanak, ha az emberiség ki is pusztul. Netán: a nagyok már tudnak valamit arról, hogyan lehet mindezt túlélni? Akkor meg mit lehet itt még mást tenni, mint mosolyogni, nevetni, vihogni, röhögni ezen az egészen.

A humornak egymástól jól megkülönböztetett korszakai voltak. A hétköznapi humor és a művészetben – irodalomban, filmben, képzőművészetben – megjelenő humor igen csak sokféle változatot mutatott. A piacterek, utcák, kabarék humora a mindennapokból és a politikából fakadt, s elsősorban a rövid, szellemes anekdoták és viccek sziporkáiban, máskor nagy durranásaiban mutatta meg erejét.

A 20. század irodalmi szintre emelte a kabaré műfaját. Berlin, Prága, Bécs és Budapest – mint utóbb kiderült – kimeríthetetlen kincsesbányákat nyitott meg, ahonnan mai napig árad a nevetés. Színházművészeti korszakot is jelent a húszas-harmincas években a prágai Osvobozené divadlo, ahol Jiří Voskovec és Jan Werich a rendőrségi besúgókat is kigúnyolva igencsak szellemes, szatirikus párbeszédeiket adták elő. Többnyire rögtönöztek, de párbeszédeik legnagyobb része fennmaradt, s néhány drámájukat ma is játszószék a világon.

És ott volt a Nagy Endre alakította pesti kabaré, amely szinte osztódással szaporodott, s megteremtette a konferansz magyar műfaját és magát a konferáló humorista figuráját. Ott is megszülettek a halhatatlan figurák: Hacsék és

Sajó azóta is meg-megújul a legkülönbözőbb színészi szemlélettel előadva, de Törzs Jenő és Komlós Vilmos hangfelvételei ma is utolérhetetlennek tetszenek. Karinthy Frigyes (*Nevet az osztály, Így írtok ti*) és Nagy Lajos (*Képtelen természetrajz*) is akkortájt írta a ma is nevetést fakasztó novelláit, illetve humoreszkjeit. És ott volt az utca, ahol az emberek egymásnak mesélték az újabbnál újabb vicceket.

Akkoriban születhetett Efraim Kishon is, akinek szelíd, családias humora milliókat derít jókedvre mindenütt a világon. Nem véletlenül, hiszen ez a novellisztikus, olykor tárcaszerű szatirikus jegyzetektől álló életmű sokunkat rádöbent: mindent ki lehet nevetni, mert csak így érdemes élni. Van a világ irodalmának egy másik nagy nevetetője, a természettudósként is ismert Gerald Durrell, akinek *Családom és egyéb állatfajták* című kötetén évekkel megjelenése után is jól lehet szórakozni. Ezek a szerzők, ha Durrell már nem él is, mégiscsak kortársainknak tekinthetők, hiszen éppen a század második felében alkottak. Akkor, amikor olyan kultikusnak számító műveket is olvashattunk, megint csak a háborúról és a katonáskodó kisemberről, mint Joseph Heller *A 22-es csapdája* vagy Kurt Vonnegut Jr. *Az ötös számú vágóhídja*. Mindkettő a világot keresztül-kasul harcoló és mindenhol állomásozó amerikai katona emberi léptékű alakját írta meg, nem kevés iróniával és igencsak fontos deheroizálással.

Legalább annyira, mint tette azt Örkény István, aki Molnár Ferenc után a legismertebb magyar drámaíró a világon. *A Tóték* című groteszk játéka az emberiség e századában a lelki kiszolgáltatottság vidáman keserű, nevetetően tragikus helyzeteinek sűrített lenyomata. Világsikere alighanem annak az általános érvényű huszadik századi kiszolgáltatottságnak köszönhető, amelynek lényegét éppen Tót és az Örnagy figurájának a megrajzolásával tudta Örkény István

ábrázolni. És akkor az általa teremtett műfajról, az egyperces novelláról még nem is ejtettem szót.

Gondoljuk csak el, micsoda elementáris erő van abban az egyperces novellában, amelyet Örkény István az atombomba felrobbanása utáni percekben elképzelt Budapestről a *Pisti a vérzivatarban* című dráma zárásaként így írt le:

„Az évszakhhoz képest hideg idő volt, a romok hosszú, éles árnyakat vetettek.

1. Minden ehető fölettek az egerek. Az egér roppant szapora állat, ötször is lefial egy esztendőben. Nem sok idő múlva úgy ellepték az utcákat, mint valami bársonyos, iszapszerűen hömpölygő kövezet.

2. Birtokba vették a lakásokat, a lakásokban az ágyakat, a színházakban a zsöllyéket. Bejutottak az Operába is, ahol a Traviata került színre utoljára.

3. Amikor az utolsó hegedűn is átrágták az utolsó húrt, annak pendülése volt Budapest búcsúszava.

4. De már másnap, az Operával épp átellenben, egy romház kövein megjelent egy cédula: Figyelem! Figyelem! Hozott szalonnával egérintést vállal doktor Varsányiné!”

Hát éppen ez az!

Köztünk mindig élnek majd Varsányiné, akik az atomtámadás után is jelentkeznek majd az első életrevaló vállalkozás ötletével.

És talán akkor is kiröhögjük majd magunkat. Ha máson nem, akkor Charlie Chaplin halhatatlan filmgroteszkjein, vagy éppen a világtévében népszerűvé lett Mr. Bean csetlésein-botlásain. A mozgókép humora az ellenállhatatlan szituációk egész sorával operált, amióta a celluloidszalag vagy a videokazetta létezik. Az olyan nevetetők mellett, mint Chaplin, Buster Keaton, Harold Lloyd, akik a hollywoodi álomgyárak legelső nagy sikereit aratták, megszülettek az európaiak is. Nekem a franciák – Fernandel és Louis de Fu-

nes – a kedvenceim. Bizonyára ízlés dolga, de a mostanság egy kaptafára készült amerikai thriller- és horror-vígjátékokat nem szeretem. Mintha a világ változott volna meg, pedig az ember nem lett más, mint amilyen volt Švejk vagy éppen Tót, a tűzoltóparancsnok. Ugyanúgy retteg a háborútól, még ha mindennap a fotelje elé ömlesztzenek is több hektoliter vért a hírügynökségek tévétudósítói. Ha volt a századnak egyáltalán humora, akkor az igazán az utca emberének vicceiben és a művészek alkotásaiban követhető nyomon. A viccek tömkelegéből lehetetlenségnek tetszik akár csak néhányat is kiragadni. Egyet azonban mindenképpen ideírok, olyat, amelyben a humor bölcs, és utal is az ember elálatiasodására:

Egy bohóc vánszorog a sivatagban. Végtelenül elcsigázott és szomjas. Már-már felcsillan a remény, hogy eléri az oázist, amikor a bozótból kiront egy oroszlán. Ijedtében előkapja a hegedűjét, és ahogyan legszebben tud, játszani kezd. Miközben játszik, az oroszlán leül, és elmerülten hallgatja. Lassan egyre több oroszlán jön elő a bozótból. Amikor már tucatnyian hallgatják a bohóc emelkedett hegedűjátékát, hirtelen megjelenik egy öreg oroszlán, és felolja a bohócot. A többiek meglepetten kérdezik tőle:

– Miért tetted ezt, cimbora, amikor oly gyönyörűen játszott? – Az öreg oroszlán mancsát a füléhez emeli, és úgy kérdi:

– He, mit kérdeztél?

Lám, ennyit ér a művészet, s benne a humor is, ha süket vadállatok elé kerül. Akkor meg minek az egész? – kérdezhetné bárki. Mindenképpen a jobb idők reménységére. De ha mégsem közelítenek a jobb idők? Majd meglátjuk, de addig is hallgassuk a bohócok játékát.

Hársfa

Hiába van a kezem a kilincsen, nehéz a csuklómat megcsavarni. Inkább csak félve nézek ki az üvegen, arcomat neki nyomva a díszrácsnak. Már félek ettől az éjszakától, pedig még el sem kezdődött igazán. Minden éjszakától félek tulajdonképpen, és minden újabb ébredéstől. Megöl ez a város. Reggelenként újabb és újabb egységet vesz el életerőmből, és nem találok egy töltőpontot, ahol kábeletem rászűrhatnám a konnektorra, csendben szíva magamba az energiát.

Most is nehéz. Az újabb és újabb mozdulatok. Nadrágot húzni, bakancsot befűzni, lépcsőzni az alagsorból a felszínre. Valahogy persze sikerül, de akkor sem tudok úgy visszaneézni, mint egy nyertes csatára. Csak kegyelemmel jutottam idáig, ám az óriás dupla tölgyajtó könnyen elbánhat velem. De ma nem lehet meghátrálni. Bele kell nyomulnom az őszi télbe, arcomat szinte önmagába visszafordítani, és túrni az eső minden egyes kis szutyok cseppjét. Én mondtam igent, vessek hát magamra. Oldalozva, házak hideg falához szorulva másfél utcán át. Túl sok ez már a mai napra. Sok eső. Sok csend. És a négyszáz lépés sem kevés, amit meg kell tennem.

Saját magunkat is becsapjuk ezzel. Szinte szóltanul ülünk az asztalnál, és csak a szénsav játéka az egyetlen pont, amihez menekülni lehet. Könnyebb belekortyolni a hosszúlépésbe, mint bárkinek is a szemébe nézni. És könnyebb nyelni a kortyot, mintsem gondolkodni azon, hogy miért ülünk a Hársfa sarokasztalnál. Úgy rágta bele magát jelentéktelenségével napjainkba, hogy nincs az a szer, amit magunk-

ba adagolva elfelejthetnénk, hol is vagyunk. Persze nem szabad nagy dolgokra gondolni. A közepszerűsége a legfájdóbb. Nem vállalja fel a munkáskocma szerepét, de nem tud eljutni egy hangulatos presszósáig sem. Csak úgy van, bele a világba. Mindig odáig jutok, hogy haraggal nézek magamra a bárpult melletti tükörben. Nem akarok közepszerűvé válni a hely által, de mégis harcba kell bocsátkozni a külső megfigyelő és a beolvasztott arc szerepe között. El-dönthetetlen játszma ez. Talán a hely negatív chije teszi ezt velem. Benne vagyok, belé kívánkozom, mégis elhajtana valami belőle.

Az eltöltött évek száma miatt talán? Először minden nap-sütötte és tágas volt. Mostanra beszűkült a város körülöttem, és árnyékos sarkok mentén járhatok csupán. Nedves falakat látok, és napról napra ugyanazon arcokat. Négyszáz lépéssel eljutottam ide, ahol rossz a fröccs, száraz a pogácsa, és a sok év egyformaságába beletört pincérnők tekintete sem int maradásra. Mintha mindenki lefelé nézne csupán. Engedelme-sen bámulom magam is a szénsav játékát a pohár falán.

Vegyél nyakkendőt, barátom, regisztrálja a mondatot a fülem, de nem emelem fel a fejem. Ez nem szólhat nekem. Vegyél nyakkendőt, barátom. Újra hallom, és óvatos kezek tapintását érzem a vállamon. Mindenki őt nézi az asztalnál, de én még nem értem, hogyan szólhat ez nekem. Harmad-szor is, már-már kérlelő hangon jut el a fülembé. Vegyél nyakkendőt, barátom. Nem üzleti ajánlat ez mostanra. Mintha a kezét nyújtaná valaki kapaszkodva a realitás és az irreális között.

A hátranzés? Pillanat, vagy folyamat inkább? Szagga-tott képpel, alacsony felbontással tükröződik a valóság az agyamban, mintha egy csökkentett üzemmódú operációs rendszeren át figyelném az eseményeket. Köpcös. Foltos prémkabátja ujján nyakkendőt terít ki. Mire negyedszer is

kibökné mondatát, felemelem az ujjam. A hangszalagok rezgetésére belélegzett adagot egyszerű sóhajtásként ereszti ki. Közelebb emeli portékáját, ám az elegánsnak szánt mozdulat tovább rontja a megítélését. Nincs szó realitásról. Irreális környezetben szürreális helyzet.

Fekete, műszálás, és nem nevezhető divatosnak. És nem a száz forintról van szó. Elővenni a zsebemből, és ezzel megragadni azt a kezet, vagy tényleg megmaradva külső szemlélőnek, nézni a helyzet alakulását. Passz. Nem alkuszom, nem dobok érmét az asztalra. Mert hát nem is magáról a termékről van szó. Egy folyamatba csöppentem bele. Nem ismerem az előzményeket, és nem lehetek tisztában a jövő képkockáival. Mi a nagyobb felelősség, beleavatkozni, vagy hagyni őt a labilis kis létezésében?

Nem alkuszom, és nem is próbálom meggyőzni üzleti tervének teljes abszurditásáról. Szemében látom a megdöbbenést. Mintha elképzelhetetlennek tartotta volna, hogy ajánlata semmilyen reakciót nem vált ki. Még sincs sokáig jelen pillantásában az a furcsa tompaság.

Vegyél vázát, barátom. Itt már kételkedni kezdek saját magam tisztaságában. Ilyen mondatok nem létezhetnek. Nem lehetnek jelen az én életemben.

Vegyél vázát, barátom, porcelán. Nem nevetem ki, de szememben látnia kell, hogy nevetés fénye tölti be. Mintha egyre jobban eltűnne kabátjában. Hirtelen kihúzza magát, és úgy tűnik, mintha egy utolsó kísérletre készülődne. Nyakát előredönti, és a bajsza alatt szívja be a levegőt.

Vegyél kést, barátom. Ha barátom vagy, vegyél. Nem mehetek ezekkel haza. Most vajon mi lehet az én szememben? Csak a számban érzem a kimondatlan szavak ízét. Nyelvem és ajkaim formálnák: nem. Vajon mit láthat szememben, hogy most nem hátrál meg? Üres lenne pillantásom, és ez táplálja az ő lángjait?

Vegyél kést, barátom. Az asszony miatt, tudod. Nem mehetek ezekkel haza, mert megszűrkodom. Vedd meg őket, ha barátom vagy. Tenyerében agyonélezett bicskák, kenyérvágók és szalonnázók kíséretében ott trónol a király, egy nagy cukrászkés. A lelkemre próbál hatni. A barátságom akarja? A pénzem, vagy a segítő kezem, amivel én oldom meg helyette az életét? Mindet egyszerre? Nem lehet így rám törni, nem lehet kómába sülyedt lelkemet tények elé állítani. De látom szemében, hogy nem hazudik.

Nem kérdez újra. Várja, hogy vajon mit tudok a szemébe mondani. Fülemben cseng a szava. Ha barátom vagy, vegyél. Nem vagyok a barátja, nem tudom a nevét, nem tudom, mit szeret. Felebarát az ilyen, ugye? Szeresd felebarátodat, ahogy az kimondatott.

Nem kell a kés. Szavaim után vártam a nagy csendet, a kitárt karú zuhanást. Csak rám nézett, és másokat meg sem kérdezve ment ki a Hársfából. Miért csak engem kérdezett meg? Az egyetlen voltam, akiben az elrendeltséget érezte talán? Megmagyarázhatatlan.

Másnap reggelre havazásba fordult a szüntelen eső. Az arcomat a díszrácznak nyomva merengtem kifelé az udvarra. Merengtem döntésem helyességén. A rádióban a hírek nem szóltak késeleésről. Tudtam, hogy ettől nem fogok megkönnyebbülni. Attól, hogy megszűrkodja asszonyát, rosszabb lesz neki. Azonban ha nem szűrkodja, akkor sem lesz jobb a helyzete. Egy tárt karú lebegés a zuhanás pillanata és egy emberséges mosoly között. S mit adtam én akkor, megbénítva a Hársfa negatív ereje által? És mit adnék most tiszta, csendes reggeli gondolataim közepette? Egy szimpla szaszt?

Vagy csak saját magamat? Talán. Egy szintén eladhatatlan árut.

GÁGYOR JÓZSEF

Öreg fenyő

Zúg a szél, a fákat rázza,
öreg fenyő büszkén állja.
Kis törpe fák körülötte,
koronájuk földre döntve.
Ő „egyedül
elle“nszegül,
koronáját fennen tartva
bátran tekint a magasba.

Alatta a szolgálékek
vihar szülte halált letek.
Ámde ő,
az öreg fenyő
sohasem volt szolgálélek,
ellenáll a zsarnok szélnek.

Jöhet vihar még vadabbul,
támadhat még szilajabbul,
jöhet tűzvész,
mindenre kész,
villám vágthat, mennydörögget,
víz elönthet hegyet-völgyet,
teljesülhet minden átok:
szolgának nem láthatjátok.

Öreg fenyő, délceg fenyő,
ha a végzet őt eléri,

nem fél vele szembenézni,
s koronáját fennen tartva
büszkén dől rá az avarra,
a megvetett ravatalra...

Mikor a tető

mikor a tető omlik
és falak dőlnek el,
harang kondul, surran gyík,
madár nem énekel.

mikor a falig hátrálsz,
tovább már nincs hova,
lábad nyomát benövi
a lapu, fű, moha.

de szemben puskacsővel,
mint üldözött vadak,
küzdj foggal és körömmel,
halálig védj magad!

Ne lássa a vén Kaszás,
ha már így adatott,
könnyű zsákmányként csak úgy,
harc nélkül megkapott.

Minek is

Minek is mondom, vagy mégis,
hisz oly kopottak a szavak.
Velem vagy, magamból még el
soha nem bocsátottalak.

Elfogytak ékes szavaim
dicsérni élted jobb felét,
mint vén öbsitos katona,
ha mutatja menlevelét.

Bennem vagy éltető kenyér,
és záloga minden jónak.
Leszel virágos szemfedőm,
és Léthe vizében csónak.

Öröm-ódát ne várj tőlem,
nem várnak cifra himnuszok,
nem igazi énem nekem,
hamisan csengene, tudod.

De tudd, ezt el kell mondanom:
veled vagyok, aki vagyok.
Versem kitalálod, kezem
fogod, s vezetsz, mint a vakot.

HODOSSY ZSUZSANNA

Sors-szóforgácsok

*(határok szabdalta sorsunk kapaszkodói, soha
ki nem mondott szavak)*

Egy életen át

magadban őrizted
a néma szavakat,
pedig ott élt
lelkedben a dallam.

1948-ban

Minden akkor kezdődött,
amikor világra jönni készültem,
s anyám keze remegett a kocsiszekéren,
amikor mocorgó tiltakozásom csitította,
1948-ban.

Éltem

a sötét világában,
diófa árnyékában,
bodzakuckóban,
szüleim oltalmában.
De most, a kikapun túl,
hogyan tovább?

Lányaimnak

Nem, nem mindegy.
Arcodat hajnali harmatban
füröszd és a
felkelő napsugárban.
Szeresd tenmagad,
mint felebarátodat.

Ha elmondanám,

mennyire szeretlek,
félnéd az életet,
s ha elmondanád,
mennyire szeretsz,
én a halált félném,
gyermekem.

Anyám

csak télen sírt.
Belépett a hidegről a házba,
és zúzmarás szempillája alatt
ragyogott a könnycsepp.
Most reggeli, havas gyaloglásaimon
cipelem én is az arcomon
a könnyem.

Már

Apám biztos oltalma,
anyám halk szava,
minden sírásunk, kacagásunk
beleroskadt a régi házba,
s örök titok marad.

Akkor

az üveghegyen innen
és túl is fáztunk.
De ma –
egymásra találunk?

Mindenszentek

Látod, nagypapa,
játékos cirógatás helyett
itt vagyok ötvenévesen,
s egy szál virággal,
gyertyalángnál
várom áldásodat.

Bözsike,

talán minden virág te vagy,
ha leszakítják.
Ki gyönyörű,
azt nem tűri
a világ.

Vámbéry-szobor avatás

Dunaszerdahely,
a messzikedvű utazó
kőbe vésett vágya,
nagyapám pirkadatba égő álma,
utaink végső állomása,
Dunaszerdahely.

2002. hajnalán

gyermekkorod
jégvirágokba zárt álmai deremedten
várakoznak
az újévi tűzijáték derűjében.

És hirtelen,

a hó utáni szürkességben
vakít a hóvirág,
és viszi a telet
a fakadó orgonaág.

De

nézz fel a fákra,
szabadon nőnek,
és égigérővé válnak.

Óceán

Itt van végre,
a csodák csodája,
repít egy hullám
a napvilágba,
túl az Óperencián.

KARDOS GY. JÓZSEF

Karrier

Hatalmas bömbölés remegtetta meg a kis falusi elemi iskola ablakait. A következő pillanatban aztán meg is jelent a bejárati ajtóban egy viharvert, torzonborz ábrázatú nebuló, majd a nyomában egy megtépázott, keményfedelű ábécés-könyv – a levegőben úszva.

A jó torkú és jó tüdejű gyerkőc történetünk hőse, a későbbi őrmester úr, Balogh Franci. S hogy menekülnie kellett a helybéli tanodából, annak is megvolt a magyarázata: Péterfai Ádám tanító úr próbálta - szó szerint – „beleverni” Francink kemény fejébe minden tudományok forrását, az ábécét. S mint a mellékelt ábra mutatta, nem sok sikerrel. Pedig megpróbálta ezt az átellenes oldalon is a mogyorócserje suhogós hajtásával. S mindezeket nem is ritkán. Átlag félnaponként.

Hanem ez sem használt. A tanító úr elnyújtta a mogyorófa pálcát, az ábécés-könyv szétesett, de az a fránya „tudomány” sehogy sem talált utat Franci fejéhez.

Múltak az évek... A Balogh ház nagy reményű csemetéje végül is ráeszmélt arra a megdönthetetlen igazságra, hogy jóból is megárt a sok. Hát még a bot boldogabbik végéből! Így aztán öt év alatt úgy-ahogy megtanult írni és olvasni. No, nem nagyon! Csak annyira, hogy az „ö” betűt nem mondta „k”-nak, és a „k”-t „i”-nek. Tudomásul vette, hogy a csavarodott derekú valami „s” névre hallgat; és amelyiknek fölfelé mered a szára, balra meg gömbölyödik a pófája, azt „d”-nek kell olvasni. Sőt még azt is tudta, hogy öt korszokban több sör található, mint háromban.

Hanem akárhányszor elcsetlett-botlott az előtt a ház előtt, amelynek a homlokzatán az „Állami elemi iskola”

felirat feketedett, mindig végiglúdbőrzött a háta. S nehezen mozgó agyában valami ilyesféle „jókívánság” kelt életre:

– ...'iszén megállj, kutya iskolamester, csak egyszer én kerüljek bele az időbe! Beléd szorítom a szót!

Valahogy így kezdődött a későbbi őrmester úr „karrierje”. Mert valóban „bekerült az időbe”. No de, hosszú sora van még annak!

Francit, amikor már elmúlt tizenhat esztendő, apja munkába akarta fogni. A drabális, nagydarab teremtés azonban szívesebben tért-fordult a konyhai ételes fazekak körül, mint a réten vagy a mezőn. Pontosabban az utóbbiak esetében is csak azok körül, azaz nem fülött a foga a munkához. Inkább búcsút mondott a kapufélfának, s elszegődött pásztor-nak.

Elheverészgetett a turkáló disznók mellett. Elégedetten turkált ő is a jó kosztban.

Hanem akkor lecsapott az istennyila! A sokféle hivatal közül valamelyik kiderítette, hogy Balogh Ferenc immár elérte a huszonegyedik esztendejét. Amikor is, ha tetszik, ha nem, oda kell állni egy csomó nagy hatalmú aranygalléros úr elé. Fordulni erre, fordulni arra, lépni előre, lépni hátra, s a végén esküdni sok olyan dologra, amiről az ember akkor hallott először valamit, és amiről meg nem tudta mondani, ugyan mi is lehet az.

Október elsején Balogh Franci átvedlett gyalogos katonává. S attól kezdve egy időre elmúltak a jó napok. Rúgta a port meg a havat korántól későig, pucoválta a fegyvert meg a bakancsot nap mint nap, gyakorolta a fegyverfogásokat. De azért az ezredkonyha termékeit is élvezte teljes testi és lelki gyönyörrel. Hja! Ekkor még béke honolt szerte a világon.

Hanem azt hamar megtanulta, hogy az egyik ember parancsol, a másik meg engedelmeskedik. S úgy találta, hogy

a világ nagyobbik hányada engedelmeskedik. Nem akart ezek közé tartozni. Ő parancsolni akart. Meghallgatni a felsőbb parancsokat és továbbadni azokat lefelé. De százszorososan felfokozott hanggal és módon.

Ennek is eljött az ideje. „Megbízható” elem lévén, a legelső „csillaghullás” idején az elsők közé került, aki megkapta az őrzetői rangot. Erre érdemessé tette, hogy jól tudott káromkodni, hogy egész tisztességesen le tudta írni a nevét; s főleg, ahol csak lehetett, visszaütötte a gyerekkorban kapott ütésekkel. Gyűlölte beosztottjait, akár az üres lábast. Annál is inkább, mert közöttük élt, ugyanazt kellett ennie és innia, mint azoknak. Különösen akkor fogta el a buzgalom, amikor nagyobb adag menázi helyeztetett kilátásba.

Az első csillaggal már adva volt a további előmenetel lehetősége, mert bámulatos tehetséggel aknáztta ki a rangváltozással előállt helyzetet. Szabó István honvéd nem tudott olyan szabályos szalutálást produkálni, amit Balogh Ferenc helyesnek talált volna. S Keserű János felszerelése hiába ragyogott a patkószegtől a sapkasímléderig... A felülvizsgálatot megbízott egycsillagos atyamester harsogó kifogásai után Keserű János úgy találta, hogy nála rendetlenebb és piszkosabb közlegénye nincsen főméltóságú Horthy Miklós kormányzó úrnak. Aminthogy Kovács József is lehetetlennek tartotta, hogy ő valaha is kifogástalan gyakorlatot végezhesen el a lőfegyverrel. Az őrzető úr észrevételei után merőben lehetetlennek mutatkozott.

Hogy – Horthy szándékairól nem is tudva – Balogh őrzető „úr” milyen bölcs előrelátással tört a magasság felé, mi sem bizonyítja jobban, mint ezeknek az „észrevételeknek”, kifogásoknak, helytelenítéseknek az idő- és térbeli alkalmazása. Rendesen olyankor került ezekre sor, amikor a főhadnagy úr is a láthatáron mutatkozott. Olyan-

kor Balogh maga volt a megtestesült kötelességtudás. Ordított, üvöltött, válogatottabbnál válogatottabb jelzőket vagdosott beosztottjai fejébe. És a századparancsnok nem is mulasztotta el alkalmas helyeken hangsúlyozni ezen érdemeket. Így aztán logikus „folyomány” lett a második, majd a harmadik csillag.

Amikor pedig a három esztendő letellett, nagyon is magától értetődő volt Balogh Francinak a civil életről alkotott lealázó véleménye. Úgy találta, hogy sokszorosan különb mesterség embereknek parancsolni, mint jámbor négy lábú disznóknak. (Bár őelőtte amazok is csak disznóknak számítottak.) S mert az illetékes felsőbbség is meg volt győződve derék altisztjének nélkülözhetlenségéről, szülőfaluja tanintézetének néhai díszbe bezupált, továbbszolgálóvá vált. Olyannyira, hogy 39-ben, a háború kitörésekor már őrmester volt.

Az öreg bakák rémregéket meséltek erről a zupás őrmesterről. Egyhangú bizonykodások hírelték, hogy Balogh Ferenc őrmester úr minden reggel egy-egy bakát eszik. Irtózkodva emlegették alantásai. Tipikus vadállat volt, hatalommal felruházva...

S amikor a háború szele elérte az országot, törzsőrmesterré lépett elő, hogy immár ilyen rangban segítsen feje tejére állítani a világot.

KISS GY. CSABA

Sebes víz a Garam

Fut, siet, iramlik lefelé. Mellettünk szalad, jól látni a vonatból Zólyom és Besztercebánya között. Kiszélesedik itt a folyó völgye. Balkézről a Körmöcbányai hegység, jobbról a Polyána. Tényleg közel van egymáshoz a két város, állapítom meg újra, természetes módon nőnek egymás felé; az a gondolat viszont – nem fantázia szülte, politikai agyból röppent elő –, hogy itt kellene Szlovákia fővárosának, egy metropolisnak lennie, nekem egyáltalán nem tetszik.

Zólyomban először a vár elé léptetett velünk a vonat, onnan kanyarodott északi irányba. Ez a vár – akárhányszor látom – mindig megemelteti velem a kalapot. Országúton érkezik az ember vagy vasúton, méltósággal áll elibénk: itt vagyok, egy arasznyit sem mozdultam azóta, hogy itt jártál, Isten hozott, vándor, a Felföld kapujában.

Most havat taposva lehet körbejárni, előtte lent a Szalatna patak völgyében vasúti sínek garmadája. Mintha itt volna a ország nagy átrakóállomása, elvezetnek a sínek mind a négy égtáj felé. A reneszánsz pompát sugárzó vár öregapját Nagy Lajos építtette erre a kulcsfontosságú helyre. Innen irányították, szervezték a középkorban az ország felső részeit. Zólyom volt az erdős rengeteg föltárásának, betelepítésének a kiindulólhelye. Az Árpád-kori vár kicsit odébb volt, az egyik közeli dombon. Az erődítmény alatti települést középkori urbánus uralkodónk, IV. Béla emelte városi rangra.

A hagyomány úgy tartja, szívesen időzött itt Mátyás király. *A gyetvai legény* című elbeszélő költeményében And-

rej Sládkovič, a romantikus költő hősét a szomszédos Zólyomszaltna vásárára viszi a király elé, aki a Toldi-sorsú Mártont a hepiend követelményeinek megfelelően fölveszi a fekete seregbe.

Három év óta Zólyom előnyére változott. Új vendéglők, üzletek csábítják az erre járókat. Kellemes meglepetés a tiszta és rendezett vasútállomás. Nem egy olyan boltot és vendéglátóhelyet találni, ahol közepes erszénnyel is nyugodtan forgolódhat az ember. Amit az étteremben kínálnak, jó ízű, a mi ínyünknek semmiképpen sem idegen. Az étel kiválasztásának művelete közben elárulja a pincérfiú, tud valamicskét magyarul, olyan helyen dolgozott a nyáron, ahol hasznára volt ez a tudás. Magyarul szólít meg azután a várbeli galéria egyik teremőr hölgye. Az ő beszédéből érződik, hogy föltehetően otthon tanulta. Hányan tudhatnak ma Zólyomban magyarul? Talán néhány tucatnyi ember. Az 1910-es népszámlálás szerint a város lakosságának több mint 50%-a magyar nemzetiségű volt. Igen ám, de tíz-húsz-harminc évvel korábban a szlovákok voltak többségben.

Alig indulunk el, máris itt van Besztercebánya. Közben Szliácsfürdő állomásánál illendő Arany Jánosra emlékezni, aki 1862 nyárutóján egy hónapot töltött itt Nógrádból jövet, Madách Imrénél. A belvárosba igyekezvén érdemes leszállni a Garam-parti kisállomáson. Mögöttünk Besztercebánya Gellérthegye, az Urpin. Sörfajta és nemzetközi expresszvonat is tőle vette a nevét. Szerpentinút vezet a tetejére, ám hiába csábít a magaslat, az ellenkező irányba kell indulni. Vár a város. A nevezetes főtér muzsikával köszönt. A városatornyból szól a zene, a karácsonyi melódiák végigsimogatják a büszke polgárházak reneszánsz homlokzatát. Közép-Európa egyik legszebb tere, a mi történelmünk egyik legszebb tere, és ebbe a többes számba természetesen beleértődnek az egykori német Ringbürgerek a főtérről, mint

ahogy a szlovákok és a magyarok is. Királyok látta tér, mondhatjuk kis túlzással, mert járt itt III. Endre, Károly Róbert, Nagy Lajos és Mátyás. Bethlen Gábort pedig az ország rendjei itt választották meg királynak. Erdély református fejedelmének volt annyi diplomáciai érzéke és politikai józansága, hogy ne vállalkozzék a koronázásra.

Hirtelenjében nem is tudja az ember, merre induljon. A század elején a Divald Kornél által alapított Városi Múzeum zárva van, talán építkezés folyik benne. Közel van a vár a régi városháza loggiás épületével; a német templomot renoválják, a szlovákban üvegajtón lehet bepillantani. Fölöt-tük a régi városi temető. Temetési menet kanyarodik be a kapuján, talán félóra sem telik, és jönnek visszafelé. Az öltözet után nehéz volna megmondani, milyen rend-rangú embert kísértek itt minden élők utolsó útjára.

A temető németül, szlovákul és magyarul beszél. Sokszor ugyanazon a síremléken, ugyanannál a családnál változik a nyelv. Jól tanulmányozható ezen a domboldalon Közép-Európa összebogozódott és egymáshoz simuló múltja. A magyarok innen szintén elfogytak. Közvetlenül az első világháború előtt a lakosságnak több mint a fele Besztercebányán is magyarnak vallotta magát. Akkoriban persze nem volt sokkal több tízezernél a város lélekszáma. Elfogytak a magyarok, szlovákokká váltak, ahogy a régi német polgárok. Azoknak nem lehetett túl nehéz, akik a század elején első generációs magyarok voltak. Újratanulták a nagyszülőiktől az ősök szlovák nyelvét.

A sugárzó téli napsütésben azon gondolkozom, milyen messzire kerültek tőlünk ezek a városok. Történelmük szlovák magyarázata sokszor egészen idegennek mutatja őket. Pedig nem azok. És nemcsak a temetők, a múlt okán. Zólyom 150, Besztercebánya 170 kilométerre van Budapesttől.

KISS LÁSZLÓ

Kortárs orvosi és laikus vélemények a „rudnói csodáról”

150 éve hunyt el Madva Ferenc

„Csak külföldnek áldozunk mi magyar nép... a Prieznitz név elhangzott tán az oceanon is túl; és mi annyira dicsőítettük a nagy gyógyászt, hogy e hazából minden szem Graefenbergre függesztve, minden vágy oda irányozva lőn; most birjuk annak vetélytársát az elhiresült rudnai plébánosban... és midőn a külföldi lapok dicsérettel emlékeznek becses birtokunkról, mi hallgatunk...” – füstölög a Nemzeti Újság tárcaírója 1844. augusztus 30-án (9). A *Rudna és lelkesze* c. tárcza szerzőjének kiléte mindmáig ismeretlen – cikéből csupán az derül ki, hogy olyan személy, „kit a journalistica közelebből érdekel”. „Journalistánk” 1844 nyarán kereste fel a cikkében következetesen Rudnának írt Nyitra megyei Rudnót (1898-tól Divék-Rudnó, ma: Nitrianske Rudno – Divékrudnó, Szlovákia); nem gyógyulni vágyó betegként, hanem a „rudnói csodaként” elhíresült ottani katolikus plébánost megismerni akaró újságíróként. Várakozásában nem csalódott: száznál több, „feszülten” várakozó „embertömeget” talált a paplak udvarán, ill. az utcán, köztük sántákat, bénákat, vakokat - „hű mását azon ó testamentombeli képek, midőn Krisztus urunk körébe sereglett a nép s ő gyógycsodákat tőn”. A paplak melletti kis kertben „rendelő” Madva Ferencet így írja le: „magas, szikár, mintegy 60 éves férfit, félősz hajjal, mély arczkifejezéssel, és különösen nem egyhamar látható éles szemekkel (ugynevezett savó-szemek, mellyek az emberre különös ha-

[102]

Madva Ferenc egyetlen hiteles arcképe – Arányi könyvéből

tállyal szoktak bírni)”. Maga a vizsgálat 2-3 percig tart: ujjával „megsimogatja” a beteg nyakát, „az un. Ádám almája alatt”, majd „jobb kézrel mellén, a ballal hátán tapogatólag s mintegy hallgatózva lejön gyomráig”. Mindezt szóváltás nélkül történik, ha kérdez valamit, az inkább a „mellék bajokra” vonatkozik, mert a „gyökérbajt azonnal megmondja”. Jóval tovább tart azonban a gyógyszer felírása – „mint nem okleveles orvos csak copiakat és nem recepteket írhat” –, a „copiakat” egy gyógyszersegédnek diktálja. Újságírónk is felfigyel arra, amit a „kislékű irigyek, gyáva gyanúsítók” Madva szemére vetnek, ti. arra, hogy kópiái „kevés változtatással mind egy tartalmuknak mutatkoznak”, ennek ellenére a végső konklúziója Madvát dicséri: „...tagadhatatlan, hogy a mi egy orvosnak főföladata – a beteg baját fölfedezni – annak ő mestere; – s gyógyszereit, ha nem minden esetben is (hiszen ő is csak ember), rendszerint sikerrel alkalmazza”.

Nem véletlenül idéztünk 1844-ből. A szóbeszédből, a Rudnón megfordult gyógyulni vágyók elbeszéléseiből már jó pár éve ismert rudnói plébános ez évben veszi pártfogása alá a korabeli „médiüm”. A Nemzeti Újságot megelőzve, az Életképek már 1844 júliusában közöl egy „uti képecské”-t a kor híres írójának, Nagy Ignácnak (1810–1854) tollából *Rudnói csoda* címmel (8). Nagy Ignác is személyes élményeiről számolt be olvasóinak. Madva Ferenc „Termete magas és szikár, haja gesztenyeszínű, szemei kékek, szelid

[103]

kifejezésük s mély gondolkozást tanusítók, vékony arczát rövid barkó ékesíti, s egész kifejezése rendkívül barátságos és vonzó vidámsággal teljes". A gyógyulni vágyók „rövid beszélgetés után, melly alatt élesen mélyed szemeikbe a főnebb leirt férfi vizsgáló tekintete, papirszelettel távoznak tőle". Nagy is kiemeli, hogy Madva „egy gyógyszer mellett szokott megmaradni, s nem tapogatózik sötétben, mint sok más orvos, ki egy nap alatt háromszor is változtatja a gyógyszert". Dicséri őszinteségét: nyíltan kimondja, ha „tudományát elégtelennek hiszi az ohajtott segítségére". S bár a rágalmozói által kiprovokált „felsőbb vizsgálat” felmentette őt a „nyeglészkedés (charlataneria)” vádjá alól, ma is támadják őt gyógyszerei drágasága és gyakori sikertelensége miatt. Nagy szerint mindkét vád csak rosszindulatú rágalom: a szegények nemcsak „ingyenvevényt” kapnak, mely „R.P.P. (Recipe pro pauperibus)” betűkkel van jelölve, hanem étellel, itallal s útravalóval is ellátják őket. A gazdagoktól ugyan a gazdasszony elfogad „némi kis ajándékokat” – ám ezeket a már említett szegények, ill. a paplakot gyakran felkereső koldusok ellátására fordítja. A sikertelenségre is talál magyarázatot írónk: sokan már csak akkor jönnek Madvához, amikor „a legjelesb nagyvárosi orvosok is kimondák a gyógyíthatatlanság iszonyu ítéletét!”. Ennek ellenére nagy számban gyógyított már meg „vakokat, siketeket, nyavalyatörésben sinylőket, köszvényeseket”. Madva erényeként írja le azt is, hogy levélben nem osztogat „orvosi rendelményt”, mert „saját szemeivel kell a beteget látnia, kinek szó nélkül is elsorolja minden baját, miután néhány pillanatig élesen szemébe tekintett”.

Nagy Ignác azt állította, hogy Madva „vevényeit” csak a nagytapolcsányi gyógyszertárban lehet kiváltani, „mert a lelkész sajtászerű keverékeit más helyeken nem ismerik”. Ezt az állítást cáfolta meg Nyitráról Neverinszko Károly a

laphoz írt levelében: nemcsak a tapolcsányi, hanem a privigei és az érsekújvári gyógyszertárakban is „pontosan és figyelmesen” el tudják készíteni Madva „csudahatású rendelményeit” (10).

Persze nem csak dicsérő sorok jelentek meg Madváról 1844-ben. A Honderű november 16-i száma például arról tudósít, hogy „A derék Lendvayné látszólagos gyógyulása a rudnai csoda gyógyszerei után annyira megörvendeztete mindnyájunkat, hogy egypár hírlap nyilván köszönetet mondana a csodadoktornak. Azonban, hogy e javulás nem volt gyökeres, szomorú tanusága az, mikép a jeles művésznő betegsége újra régi rossz állapotába esett vissza. A beteg visszatért újra az allopathiához...” (4). Két héttel később pedig már így nyugtatja meg a lap az ünnepelt színésznő, Lendvayné Hivatal Anikó (1814–1891) rajongóit: a híres pesti orvos, Kovács Sebestény Endre (1814–1878), az „allopathiához”, azaz a hagyományos, egyetemen tanított orvosláshoz hű doktor „folytonos ügyelete” alatt „művésznőnk napról napra szemlátomást előhalad a gyógyulásban” (4).

Nem tudjuk, miben szenvedett a művésznő és milyen „rendelményt” kapott Madvától. Ismerjük azonban egy másik „színházi ember”, a drámaíró Madách Imre rudnai gyógyításának körülményeit, mégpedig magától a szenvedő alanytól. A húszéves Madách, miután 1843 nyarán eredménytelenül kezelte „köszvényes” baját a budai Császárfürdőben, október elején édesanyja kíséretében kereste fel Madvát. Tapasztalatait barátjához írt leveléből ismerjük: „Megkísértem a csoda-embert lefesteni: magas, sovány, barna, gömbölyű képű, vékony orral, szemei átható pillanattal, nagy és keskenyszabású száj, kevés haj, fején kamorra (*házi papi sapka – K. L.*) mely mintegy 30 év vasfogának nyomdokát viseli. A szoba és paplak maga igen szegényes. Mondván torokbajomat mindjárt köszvényes állapotra is-

mert benne, mely nagy mértékben meg nyéré számára bizodalमत, rendelt szereket: porokat, ilyen címmel, Pulveres privigyenses és decoctumot... De itt jó a legiszonyúbb: a gyógyítás hét hétig tartandó, ez idő alatt a szobát kell őriznem és víz helyett a decoctumot innom... Mondta azt is, ha vaseszséget akarok, tegyek le szellemem nyugtalanságáról..." (6). Madách sorai megerősítik az újságírók állításait: Madva elsősorban diagnosztaként vált híressé. E képességét viszont az emberi lélek rejtelmével gyakran szembe-sülő lelkészre általában jellemző jó emberismeretének köszönhető – „gyógyismerete majd kizárólag a psychologian alapszik, mellyben ő mester” (9). Bizalomgerjesztő, barátságos modora, a híres orvosokat gyakran jellemző, allűrök nélküli egyénisége – az esetleges, csak utólag, Rudnótól távol észlelhető terápiás sikertelenség ellenére is – sok tanult, felvilágosult ember bizalmát is megszerezte Madvának. Kossuth Lajos például 1844 májusában – tehát még a Madva hírnevét fokozó írások megjelenése előtt – így győzködte a megvakulás küszöbén álló báró Wesselényi Miklóst: „Barátom! Kérlek Istenre, kényszerítlek a hon s barátság szent nevére, ülj kocsira s vitesd magadat bármi lassan, bármi bajoson ez emberhez: ő, ki annyi reménytelen családot vigasztalt meg már, talán visszaadja hajdani erődöt, épségedet házadnak, hazádnak s nekünk, szerető barátaidnak” (7). Kossuth nem „mende-monda” alapján, hanem „positiv tudomásból” vette értesüléseit: sógorát tüdővészéből gyógyította ki Madva, háziasszonyának a szemevilágát mentette meg, s különben is – szögezi le legnyomósabb érvként Wesselényi számára – „legkedvencebb gyógyítása a belbajok hatásából eredett szemnyavalyák”. Wesselényi azonban, aki ekkor már túl van a többéves – s a szembaját illetően sikertelen – graefenbergi vízkúrán, nem bízta még pislákoló szemvilágát Madvára.

Ez „az ember nem charlatán” – állította Kossuth is idézett levelében. A pesti orvosi karnak, az „allopatháknak” azonban más volt a véleménye. Bugát Pál egyetemi orvostanár már 1841-ben, a magyar orvosok és természetvizsgálók második vándorgyűlésén közegészségügyi botránynak minősítette Nyitra vármegye gesztusát, amely engedélyezte Madvának a gyógyító gyakorlat folytatását (2). 1844. március 7-én pedig ugyancsak ő a Királyi Magyar Természettudományi Társaság növény-, állat- és élettani szakülésében arra szólította fel a botanikusokat és gyógyszerészeket, vizsgálják meg a Madva által gyakran rendelt „species matri-nae” összetételét (5). Valószínű, hogy az orvosi kar presztízse – a szóbeszéd szerint, melynek hitelt adott Kossuth is: „Stáhly (az országos főorvos – K. L.) meglátogatá s azon ítélettel jött tőle, hogy úgymond tanulhat tőle az egész orvos kar” (7) – készítette a kórbonctan tanárát, Arányi Lajost (1812–1887) arra, hogy személyesen győződjön meg: gyógyító vagy sarlatán-e Madva. 1844-es rudnói látogatásának tapasztalatait 1846-ban könyvben jelentette meg.

A *Rudnó és lelkésze*... (1) mindmáig a leghitelesebb orvosi tudósítás a reformkor leghíresebb magyarhoni – bár magyarul semmit sem tudó – nem orvos gyógyászáról. A jó rajztehetséggel is megáldott Arányi portrét is készített Madváról – illetve a rudnói paplacról. Kiletét nem felfedve került Madva elé, aki „élesen szemem közé néz... megtapintja mindkét oldalt fejbiczczentő izmomat... megvizsgálja fej-erem (carotis) lüktetését, keresi a netalán görvélyesen beszűrődött nyakmirigyeket (vulgo skrofulákat) ugyanegy pillanatban két tenyerét hátgerinczem felső részére és mellemre helyezi” – ám mielőtt Madva diagnózist mondana, Arányi elárulja, hogy nem gyógyulni, hanem „tudványó orvosi emberként” tanulni jött Rudnóra. Madva leülteti őt, és Arányi szorgalmasan jegyzetel, másolja magának a „még

RUDNÓ

ÉS

L E L K É S Z E

1844 ÉS 1845^{REN.}

MEG MÉG VALAMI, TÖBBI KÖZT

A' MAI MAGYAR ZSIDÓ IS,

KÖZREBOCSÁTÁ

RESZREHAJLATLANUL RUDNÓ BARÁTI ÉS ELLENEI'
FÖLVILÁGOSÍTÁSÁRA

ARÁNYI LAJOS,

ORVOS-SEBÉSZ-TUDOR, SZEMÉSZ-SZÜLÉSZ-MESTER, A' PESTI KIR.
EGYETEM' ORVOSKARA', A' BUDAPESTI K. ORVOSÉGYESÜLET' ÉS A'
MAGYAR KIR. TERMÉSZETVIZSGÁLÓ TÁRSASÁG' TAGJA, A' PESTI KIR.
EGYETEMNÉL KÜRBOCZTAN' TANÁRA.

PESTEN,

Enrich Gusztáv' könyvkereskedésében.

1846.

Arányi könyvének címoldala

nedves vényeket”. Laikus „elődeihez” hasonlóan ő is azt tapasztalja, hogy Madva fő vizsgáló módszere a beteg arcának, szemének alapos szemrevételezése, ugyanakkor nem „kiváncsi” pl. a beteg lábaira, még akkor sem, ha a beteg ki-mondottan a lábszárán található „fakadékokra” panaszkodik. A lábak és a testfelszín megtekintésének elmulasztásából eredhető tévedéseket azzal mérsékli, hogy szinte minden betegének rendel külső kezelést is: „Koppi-féle vizet vagy Plenck-féle írt”. Arányinak is feltűnik a „rudnói labdacskok” gyakori rendelése: „vajha minden férj olyan híven s hívőn ragaszkodnék nejéhez, mint kolléga a pilulae rudnenses-ekhez!”. Ám a szakember szeme észreveszi azt is, hogy Madva igyekszik lépést tartani a korrallal: valószínűleg a receptjeit előállító patikusok tanácsára – akik számára Madva az aranytojást tojó tyúk – már nemcsak a nagyszombati orvosi kar egykori tanárának, Plenck Józsefnek (1735–1807) vényeit másolgatja, hanem a kortárs Pólya József (1802–1873) által 1837-ben a sömör gyógyítására javasolt „antrakokali”-t is ajánlja. Lépéstartásnak tekinthető az is, hogy a vízgyógyászatért nem lelkesedő Madva egyik betegének a „pistyáni (pöstyéni – K. L.), vagy trencsényi fürdőket ajánlá”. Három nap alatt ötven beteg vizsgálatánál volt jelen Arányi, s bár olykor-olykor jót szórakozott a „kolléga” bonctani baklövésein s „teóriai vajúdásain”, azt azért elismeri, hogy „a diagnosisokban jártas”. Arányinak módjában állt néhány beteg utóvizsgálatát is elvégezni, sőt négy, Rudnón kezelt és később elhunyt beteg „felbontását” is végezte, további nyolc boncolásról pedig tudomást szerzett. E tények birtokában rudnói tapasztalatait így summázza: Madva természetes intelligenciája, „szemessége” igen kitűnő, orvosi műveltsége viszont silány. Nem oki, hanem csak tüneti kezelést ad, kortól és súlytól függetlenül ugyanazt az adagot rendeli, szinte minden bajt egy szerrel „t.i. Oriás-

erejű hashajtóval” gyógyít, botanikai ismeretei csak olyanok, mint a „füvészbanyáké”. Nagy Ignác lelkes tudósítását Arányi nem tekinti objektívnek, a „népíróknak” által visszautasított „nyeglészkedés (charlataneira)” minősítésről pedig salamoni módon nyilatkozik: „gonosz egy szó, ha ráillesztem is, megjárom, ha leveszem is róla, akkor is megadom az árát”. Mit tartunk hát Madváról: „Tiszteljük tehát a rudnói lelkészben a jeles értelmű férfiút, a nélkül, hogy benne valaha az alapos orvost keresnők!” E szavakkal zárja 224 oldalas könyvét Arányi Lajos, a pesti egyetem körbontan tanára 1846-ban.

Arányi nem éppen hízelgő véleménye azonban aligha ártott Madva hírnevének. Az 1854-ben megjelenő *Nyitra és környéke képes albuma* még mindig a megye legnagyobb, minden egyéb látványosságot elhomályosító hírességként tünteti fel az akkor már két éve halott „rudnói csodát” (3). 1852. augusztus 20-án a Rudnóhoz közeli Szucsányban hunyt el – ide vonult vissza öreg napjaira: „klientúráját” és könyvtárát a jó diáknak bizonyuló káplánjára, Bulla Ferencre (1817–1901) hagyva. Itt ért véget tehát az a pálya, mely 1786. szeptember 14-én Szakolcán indult. Már tízéves korában a szakolcai irgalmas rendi barátok egyengették útját: a rend főorvosa, az orvos íróként is ismeretes Ján Procopius (1732–1806) – S. M. Tissot népkönyvét fordította le cseh nyelvre 1788-ban – füvészeti és orvosi könyveket ajándékozott neki (3). Nyitrán, Komáromban, Pozsonyban is tanult, majd a nyitrai szeminárium végzőseként szentelték őt pappá 1811-ben. Több apró helységben volt káplán, 1822-ben került Rudnóra. „Nehéz ember” volt: ismételten konfliktusba került a nyitrai püspökkel, akitől azt kérte, hogy emeljék meg parókiája területén a házasságkötéshez szükséges korhatárt a 20. életévre. Úgy találta ugyanis, hogy a néha már 14 éves korban házasságra lépők sem testileg, sem

lelkileg nem érettek még a családalapításra. Püspöke azonban kérését ismételten elutasította (3). Madva gyógyító tevékenysége az 1831-es nagy kolerajárvány után vált szélesebb körben ismertté, s az 1840-es évekre lett belőle „rudnói csoda”.

Irodalom

1. Arányi L.: *Rudnó és lelkésze 1844 és 1845-ben*. Emich Gusztáv Könyvkereskedésében, Pest, 1846.
2. Chyzer K.: *A magyar orvosok és természetvizsgálók vándorgyűléseinek története 1840-től 1890-ig*. Sátor-Alja-Újhely, 1890.
3. Gergelyi O.: *František Madva (1786–1852)*. Vlastivedný časopis, 1986/ 35. 134–136.
4. Honderű, 1844, második félév, 20. és 22. szám.
5. Kátai G.: *A királyi magyar természettudományi társulat története alapítatásától fogva máig*. Pest, 1868.
6. Magyary–Kossa Gy.: *Madách Imre orvosai és betegségei*. In: *Magyar Orvosi Emlékek*, Budapest, 1929.
7. Magyary–Kossa Gy.: *Wesselényi Miklós megvakulása*. In: *Magyar Orvosi Emlékek*, Budapest, 1929.
8. Nagy Ignác: *Rudnói csoda. Uti képecske*. Életképek, 1844, II. kötet, 81–87.
9. Nemzeti Újság, 1844, 39, 35.
10. Neverinszkoi K.: *Életképek*, 1844, II. kötet, 213–214.

KULCSÁR FERENC

Három strófa

Szüleim emlékére

Édesanyám, Szűcs Jolán, itt vagyok,
búzatengerben ballagok.
Szívemben csillagos ég ragyog,
édesapám, Kulcsár Ferenc, itt vagyok.

Verset írok, édesanyám,
minden szavad édes hazám.
Minden lépted édes hazám,
verset írok, édesapám.

Édesanyám, lengő virág,
tépi a szél hajkoronád.
Vihar fújja hajad havát,
édesapám, kerek világ.

Vasárnap

Valami könnyűség. Valami súly.
Ülök kimondhatatlanul.

Költő vagyok. Szentesből való.
Mennyből az angyal. Égből a hó.

L. ERDÉLYI MARGIT

Tragikumgóccok Sütő András drámájában

*„Ott kezdődik az ember! Amikor összetéveszti
magát mindazzal, amitől megfosztották.”¹*

A drámai művek (újra)megismerésének élménye sok többléttel telítődik az egyéb művészetekhez vagy az első olvasat által kiváltott élményhez viszonyítva. A drámai értékalakzatok bonyolultságuk és komplexségük tekintetében újabb és újabb összefüggések, hangsúlyok láttamozásai lehetnek a vizsgálódás során. (Bizonyíték erre az a jelenség is, hogy ahány színházi rendező, annyi értelmezés.) Természetes, hogy az egyén értelmi és érzelmi intelligenciája befolyásolja azt a szellemi, lelki hozadékot, amit egy-egy rendkívüli értékű művészi élmény kivált. A műalkotás hatásának kérdése igen bonyolult, így a vele kapcsolatos katarzis fogalmának tisztázása folyamatosan történik, mondhatnánk egy lezáratlan terület², merthogy a fogalom bő jelentésmezőjét újra meg újra módosítják a különböző esztétikai, lélektani stb. megközelítések, a műalkotások különböző/elterő szövegeit, mondanivalóit nem is említve. Mi a befogadó/befogadás vizsgálendő területét főleg a tragikusság katarikus megélésének bázisaira összpontosítjuk egy adott drámaíró adott tragédiája kapcsán.

Az *Egy lócsiszár virágvasárnapja* című történelmi dráma 1975-ben jelent meg, s határkőnek számít a romániai magyar irodalomban csakúgy, mint a Sütő András életművében. A mű témája a reformáció, a XVI. század első felének történései. Ezeknek láttatása függvényében a hatalom és bukás, igazság és jogtalanság, tolerancia és kegyetlenkedés,

méltóság és megalázkodás etikai vonatkozásai a ma olvasójának applikálhatóbbak s egyben súlyosabbak lesznek. Ibsen, Csehov és Shaw után a modern dráma esztétikai hatásmechanizmusai megváltoztak, ezek nem kevés lehetőségét ugyanúgy érvényesíti a dráma, mint azokat a morális elvárásokat, amelyeket egy modernebb kor, akár a jelenünk is megfogalmaz.

A mű főhőse Kolhaas Mihály. Késleltetett megjelenítése a scenikai térben nem gyengíti, hanem megerősíti központi helyét, mivelhogy a párbeszédnek kellő információt adnak róla. Mária, a dajka bemutatása alapján a főhős a magasztosság szintjére, erkölcsi piedesztálra emelkedik. Befogadóként ekkor azt várhatjuk, hogy a klasszikus tragédiák mintájára értékeiben Nagyember bukásáról lesz majd szó. A dráma cselekménye során azonban fokozatosan felszínre kerül a főhős értékhiányos magatartása: naivsága, meddő meggyőződése, makacs tévedései. Ezeknek olykor szinte statikussá váló megjelenítéseit az epikusra méretezett időtényező is megtámogatja. A drámai főalak központi értékrendjét első megközelítésben magánéleti miliőben vizsgálhatjuk. A róla mint férjről, apáról, gazdáról alkotott kép tiszta, egyértelmű. Kolhaas itt a mindennapok szabad embereként él, szeret, gondoskodik. Háza az idill helye, a szeretet és szerelem otthona; szolgálknak, cselédeknek békés sziget; a menekülő barátoknak menedékhely; családjának a biztonság és boldogság hona. Az idillikus, harmonikus mikrovilág mindazok ellenpontjaként létezik, ami a külvilágban, a makrovilágban történik, ahol dühöng a feudális brutalitás és agresszió. Esztétikailag a Szépség, etikailag a Jóság enyhe pátosszal felerősített „bástyái” jutnak érvényre ebben az idillben. A főbb interperszonális viszonyok rájátszanak a képre azáltal, hogy szinte csak pozitív támogató viszonyulás realizálódik az idilli mikrovilág szereplői között;

kivételt képez Karl Nagelschmidt, a barát, akinek „demonstratív” berobbanása a térbe latens veszélyeket sejtet.

Lisbeth, a feleség kapcsolata férjével a legkifejezöbben mutatja azt az idilli képet, amely drámai terét illetően a családi otthonra vonatkozik. Egészen kis mértékben mozdul el az idill tere akkor, ha a hősök a templomba vagy a munkahelyre (a ménes, a vásár stb.) távoznak. Ebben a drámai közegeben él és mutatja meg magát a házastársi szerelem s a szülői szeretet. A boldog pár az *Énekek énekéből* kölcsönzött szép szavakkal udvarol egymásnak, s e jelenetek játékos, kedveskedő, kacérkodó, csipetnyi humorral átszótt dialógusai tanúskodnak egyfelől az érzelmek erejéről és megváltoztathatatlanságáról, másfelől e mikrokozmosz olyan másságáról, amely teljes oppozícióban van a külvilágban létező (esztétikai) rútsággal és (etikai) rosszal szemben. Kolhaas gyönyörűnek látja feleségét, amulettbe zárt festményen is megörökítteti. A nő szépségét leíró részek halmozott hasonlatokkal erősítik a dráma lírai erejét. Lássunk néhány példát: „arca úgy láttatik, mint a hajnal, szép, mint a hold, tiszta, mint a nap, csak meg ne szomorodjék.”; „...oh, mely szépek az ő lépései a sarokban, oh, fejedelem leánya! A te csípőd hajlásai olyanok, mint a köszöntő...” „...a te hasad, mint a gabonaasztag, liliomokkal körülkerítve...” (128.). Kettejük túlfűtött szerelmi lobogása, az örömelv teljes elfogadása és megélése azonban a ráérző olvasóban előre sejteti a tragédiát.

Az epizódszereplő pozitív magatartása egyértelműen megrajzolt az adott drámai térben: Henrik, a fiú viszonyulása szüleihez nem különösebben kifejtett a jelenetben. Nincs is rá szükség, hiszen az itt-ott neki szóló szavak a szeretet szavai csupán, némi didakticizmussal is vegyítve. Mária, a dajka tautologikus figura, hasonlóan viselkedik és beszél, mint Lisbeth. „Nem szégyellem, hogy Lisbeth asszony-

nak lehetek a visszhangja. Mert ő viszont a Krisztus urunké ...” (120.) Sütő nyilván az idilli drámai létnek adott nagyobb hangsúlyt azért, hogy a két női figura szinte azonos emberi jellemzését nyújtja: hasonló a véleményük az emberekéről, erősen vallásosak mindketten, s mindkettejüknek fia van, akikkel gondos anyai szeretettel törődnek. Herse, Mária fia megbízható embere Kolhaasnak, nem véletlen, hogy a külvilágban ezért megtámadják, s kutyákkal tépetik meg. A gazda lovait védi, amikor életveszélyesen megsebesítik őt. Kolhaas jó gazdának ismerjük; a szolgálkhoz, cselédkehez való viszonyulása pozitív, s ugyanez fordítva is érvényes. Ezért ha jelzésszerű is e kapcsolat leírása a drámában, olyan tényként kezelhető jelenség, amely a főhős interperszonális kapcsolatait erősíti/jellemzi a választott drámai létmód keretében.

Nagelschmidt menekülése a poroszlók elől, s váratlan megjelenése az idillikus drámai térben mintegy sejteti a külvilág valós, kegyetlen arcát s máris megmutatja, egyelőre konatív jelleggel, a tragikusság nem egy jegyét. Az ő kihívóan bátor magatartása, tömör és kemény stílusa – amikor szinte félmondatokkal mutatja be legjobb barátját, Kolhaast, és a kettejük közti különbséget – erős és önironikus jellemre vall. Kolhaas az erény mintaképe, törvénytisztelő, az igazság jogi érvényesítését akarja, a barátja pedig „a bűnt” pártolja, a törvénytípást, a lázadást, mert csalódott azokban, akik a jogot, a vallást, a törvényt képviselik. Ebben a drámai világban nem lehet hosszú életű a családi boldogság, az otthon békés idillje, ahogy az egész város által tisztelt lókereskedő, Kolhaas erről meg van győződve. A főhős visszafogottsága, hite és permanens reménykedése, naiv bizodalma a jogrendben, törvényességben és igazságban lesz kiváltója annak a drámai szükségszerűségnek, amely az idill halálát okozza. Az idill halála pedig par excel-

lence Lisbeth megsebesülésével kezdődik, majd halálával végződik. A feleség áldozathozatala a férje és annak ún. igazsága érdekében nemcsak hiábavalónak bizonyul, hanem kiváltja a főhős személyes belső világának összeomlását is. A feleség személye volt az az azonosítható erkölcsi magatartás, amelyben hinni tudott, hinni akart, akit „egyszemélyes angyali seregem”-nek (126.) nevezett. A kettejük által elfogadott felsőbbrendű eszmék kapcsán az idill halálának tudomásul vételekor (ez a momentum a tragikusság egyik gócpontja s a dráma egyik kulminációs pontja is egyben) Kolhaas rádöbben saját tévedéseire. Valamiféle makacs szenvedély azonban tovább sodorja őt az eseményekben a következő drámai csúcsig, az illúzió haláláig.

*

Az illúzió halála részletezőbb feldolgozást kívánt a drámaírótól, mint az idill ábrázolása. A makrovilág pozitív és negatív vagy éppen változékony manipulatív erői csapnak össze a mű világának ezen a szintjén. A reformáció korának „magatartása” tele van ellentmondásokkal. Látjuk, ezek parciális feloldására sem lesz képes egy Kolhaas habitusú főhős, mert a hatalom nem az ő kezében van, ráadásul a valóságelv sem vonzza őt, csupán valamely sajátos saját ideológia. Principiálisan ő az a hős, akinek a szépség és tragikusság magaslatain érdemi ellentetteket kellene véghezvinnie, ehelyett konoksága és ellenzős látásából adódó tévedései szedik az áldozatokat. A maga által épített illúzióvilág személyközi kapcsolatai pedig kellő mennyiségű ráismertetéssel szolgálnak az általa tisztelt törvény működéséről, az „igazság győzelméről”.

Nagelschmidt szavai a lázadás pozíciójából ugyan, de a realitás talajáról születnek: „A törvény őszentsége? A tör-

vény bácsi?... az a császár, a választófejedelem, a tronkai Vencel és a kancellária. Törvény bácsi szabályozza a viselkedést, a munkát, a szerelmet... mit álmodjunk, mit olvasunk, miről miként vélekedünk.” (142.) A barát szavai ráébredhetnek a főhőst, hogy tulajdonképpen egy láthatatlan, „fiktív” hivatallal áll szemben, nem is emberekkel, hanem státusokkal viaskodik. A hivatal egy misztifikált szervezet, amelyben a konkrét személy, a konkrét kérés is átértelmeződik valamely általánosult, megfoghatatlan jelenségé. Így kérvénye megírását Müller Ferencre kell bíznia, aki a fejedelmi kancellária tanácsadója, a jogtudományok megszállottja, egy jó ismerős, akit Lisbeth annak idején visszautasított mint udvarlót. Müller szinte ugyanúgy vélekedik a törvényes rendről, mint Nagelschmidt, Kolhaas „aranymérleghez hasonló jogérzetét” (148.) naivitásnak nevezi. Diplomatikusan, a törvény embereként vázolja a korabeli jogrend reális képét. „A hivatal, kedves barátom, egységes, összetartó család. A családnak egyetlen tagját sem tanácsos rágalmazni.” (147.) „A törvény igazsága általános és, sajnos, hozzátétőleges. Mint a katonabakancs.” (148.) Jogemberként eleve úgy szerkeszti a folyamodványt, hogy a császári hivatali „igazság” meg ne sérüljön, hogy Kolhaas valóban igazságos követelése ne tűnjön sértőnek a hivatallal szemben, s a kérelmezőnek rejtve maradjon esetlegesen is feltételezhető rebellis magatartása a fennálló renddel szemben. Ezért a fejedelem iránti valós tiszteletét és jogos kérelmét is a hízélgés szavaiba kell csomagolni. Kolhaas megdöbben Müller okfejtéseiben, elutasítja a szavakkal való hamis mesterkedését, s mintegy vallomásként újra fogalmazza a fejedelem jóságába vetett hitét. Müller bizonyos meggondolásból nem Kolhaast, hanem a feleségét, „a gyámoltalan asszonyt” akarja bejuttatni a fejedelem színe elé a gondosan megírt „imádságos” kérelemmel.

Az illúzió drámai szférájában kialakult dialogikus nyitottság a Kolhaas-Nagelschmidt-Müller kommunikációs kapcsolatban nagyban befolyásolja ráhangolódásunkat az érezhetően gyorsan bekövetkező tragédiára. Ebben a viszonyulási közegben jut még érvényre néhány más támadó-támogató vagy támogató-támadó magatartásforma is, mint a Vámosé, Manné, Zauneré, Lutheré, akiknek alappozíciója, hogy tisztában vannak a bürokrácia működési elvével, s az igazságérzetük mellett és ellenére saját célra szabott önérdékű véleményt interpretálnak a közéleti helyzetről. A Vámos, aki eredendően az áldozatok oldalán áll, meggyőzően sajnálkozik felettük, miközben behajtja rajtuk a tronkai báró követeléseit, mert az ő érdeke is szolgálni a hatalmat. Ez a figura egyszerűbb változata annak a már felkészült intellektusnak, amit jogemberként Müller képvisel. Ő tisztában van a hatalom minden rezdülésével, ezeket rafinált módon kihasználva, bölcsen építgeti saját karrierjét. Visszafogottabb, s egyben kidolgozatlanabb epizód szereplő Mann, akihez kölcsönért fordul hősünk, amikor végleges döntésre jut az öntörvényeskedést illetően, s akinek becsületére bízta magát a megíratlan szerződés aláírásával, ugyanis ennek értelmében szinte minden vagyonát eladja neki.

Lisbeth már halott, megszűnt az idill, recseg-ropog az illúziók világa, amelyet Kolhaas minden felismert képtelenség ellenére is csak-csak építgetett. „Magasztos” eszméi ellenére egy naiv-groteszk hősként várakozott illúziójának megvalósulására, míg a drámai fordulat tragikus, emelkedett hőst nem kreált belőle. A bekövetkezett drámai stáció egyben kulmináció is, megsemmisült világának maradványain, az indulat és szenvedély felfokozott állapotában a jámbor és vallásos ember önkényes tette szánja el magát: ráló a háza körül ólálkodó poroszlóra. Keresztény türelemre már őt bárki is hiába inti, hiszékenysége megszűnt, s imá-

dott Lisbethjének utolsó szelíd üzenetét [„bocsáss meg azoknak, akik ellened vétkeztek” (159.)] csalódottságában bilincsnak nevezi, és kétségbeesve önvádlóan rekonstruálja újra az asszony halálát: „A gyávaságom áldozata lett.” (160.) Így - kiesve az Isten kegyelméből -, puskát ragad, csapatot szervez, és elindul „arkangyalként” önhatalmúlag igazságot tenni. – Meghalt az illúzió is.

*

A beérlelt drámai fordulat egy (megkésett) tett-váltás-sorozatot evokál, s általa mintegy a konfliktusos drámamodellt.³ A harmadik felvonásban jelenítődnek meg a drámai és egyben scenikai térben az eddig csupán emlegetett ellenfelek. Drámabeli közvetlen viszonyulásuk nemcsak a főhőshöz mérten negatív teljességgel, hanem minden egyéb helyzetben is. A Rossz, a Sátán képviselői ők, a hatalom urai; kalandok, meggyalázások, bűnök elkövetői, mindazonáltal harsány mulatozásaik félelmükről, pánikszerű viselkedésükről árulkodnak. A tronkai várban vagyunk, a házi kápolnában Antónia nővér imádkozik, a nagy ebédelőben mulatnak az urak: Vencel báró, Günther báró és a többiek. A féktelen röhögés, koccintgatás közepette lányokat is követel az úri csőcselék, akár egyenest a mezőről, egy szekéredéknyit, mint máskor is. A rezidencián azonban pillanatnyilag egyetlen nő található, Antónia nővér. „Jézus menyasszonya” (165.) – szól figyelmeztetően Vencel. Annak ellenére szagatják róla a ruhát, erőszakkal itatják, vadállati módon karból karba lökik, mire a nővér kést ragad, és szíven szúrja magát. Az utána beállt csendben Vencel kijózanító megjegyzésével rázza meg az olvasót: „Luther doktorról meg is feledkeztem. Holnap kellett volna beiktasson valamennyiünket a reformált vallásba.” (166.) Mélyül a döbbenet és

iszonyat érzése az olvasóban a gondolatmenet folytatásakor: ha megtudják Antónia nővér esetét az udvarban, hiszen „szolgálatos fülek” vannak az ivócimborák között is, a pápista rokonok felajánlásával ellensúlyozható a bűn. A reformáció ügye – mint látjuk – nem különb hivatalnokokkal találta magát szemben, mint akiket a katolicizmus ellenében ki akart iktatni. Ebbe az alantas és tragikus drámai helyzetbe repül be a dárdahegyre tűzött papírtekerecs, Kolhaas Mihály arkangyal üzenete a tronkai bárónak és társainak.

Az urak fulladozva nevetnek a felsorolt „kicsinyes” követeléseken, miközben megjelenik Kolhaas a felfegyverzett embereivel s beszámol a maguk mögött hagyott öldöklésről, az urak kastélyainak porig égetéséről, a zsoldoscsapatok átállításáról. Most már szemtől szembe kerül Vencellel, aki kezdetben fenyegetőzik, majd alkut kínál, de helyzete kilátástalannak tűnik, mert Kolhaas iránta érzett gyűlölete megingathatatlan, hiszen a valós vesztesége, amit Vencel báró okozott, nem a felsorolt tárgyak, hanem az, hogy törvényen kívüli embert csináltak belőle, megölték életében az idillt, az illúziót; a harmóniát és reményt. Felháborodva utasítja vissza Vencel alkudozását: „...Alkut kínálsz? Egyezkedés közben veszett el mindenem. A törvények tisztelete közben. A felsőbbség dicsérete közben. Alázatos kérelmek és reménykedés közben. Most magam veszem kézbe a törvényt, amelynek vigyáznia kellett volna rám. A jogaimra.” (171.). Kolhaas könyörtelen, felgyújtja a kastélyt és Vencelt is meg akarja ölni, amikor megjelenik Luther Márton, akinek legjobb hívei közé tartozik. A bánat és csalódás miatti elvakultságára, az Istentől való elrugaszkodására, Lisbeth utolsó üzenetére (a „bocsáss meg azoknak, akik ellened vétkeztek” isteni kívánságra) hivatkozik Luther, hogy eltérítse Kolhaast igazságtevő haragjától. Kolhaas ellenáll, ma-

ga is a lutheri mondásra hivatkozik, amely a wormszi birodalmi gyűlésen hangzott el: „Itt állok, másként nem tehetek, Isten engem úgy segéljen, ámen.” (176.) A vitában mégis Luther győz, érvei a halál, az öngyilkosság ellenében, az élet érdekében szólnak; a reményre, a férfibátorságra, az okos cselekvésre szólítja fel hősünket, s felolvasztatja a választófejedelem levelét, amelyben arról tudósítja őt, hogy a főtisztelendő közbenjárására személyesen vizsgálta meg a lócsiszár jogos panaszát, ezért elrendeli perének újratárgyalását s a törvényszegők megbüntetését. A zavartalan ügymenet végett Kolhaas csapata kegyelmet, ő maga szabad utat nyer, ha leteszik a fegyvert s beszolgáltatják a hadizsákmányt: Kolhaas erre pallosát a gerendába vágja, miközben Nagelschmidt fájdalmasan felordít: „Mihály! Becsaptál engem. Elárultál!” (177.) Az ítélethirdetés Drezda piacterén, a lócsiszárt éljenző és a tronkaikat elmarasztaló ujjongó tömeg közepette történik meg. Az ítélet értelmében megállapított, hogy sem a rablás, sem a társadalmi rend felforgatása nem volt a lókereskedő szándéka, csupán saját kicsinyes javainak, igazsága morzsáinak a visszaszerzése, s ezeket ezennel visszaszolgáltatják. Vencel bárót pedig kétévi börtönbüntetésre ítélik várúri jogainak túllépése miatt. Kolhaast a váratlan elégtétel és győzelem hallatán boldogság tölti el, miközben a kürtök hangja s az ágyúzó a császár érkezését sejteti a tömeggel, amely elfordul Kolhaastól s a császárt éljenezve eloszlik. Müller további elképesztő szavai végképp tönkreteszik a lócsiszár virágvasárnapját: „ne felejtse, hogy az ember, miközben az igazságát hajszolja: el is adósodik.” (181.) Vagyis most már Kolhaason a sor a törlesztésben, ha közben elkótyavetyélte is minden vagyonát. Miközben jogaiért harcolt, emberéleteket oltott ki, jogtiprást követett el, ezért a császár aláírásával kötél általi halálra ítélik. A tragikusság esztétikailag és etikailag kiérlelt

csúcán tehát bekövetkezik az Ember halála. A szenvedélyes igazságkeresés és annak felismerése a Münzer Tamáshoz vezető útban tehát egy fókuszolt drámai időben és színpadra konstruált drámai térben nyer teljes befejezést. A kivégzésen csak az akasztásban érdekeltek vesznek részt s a bitóra kiégett szemmel bámuló barát, Karl Nagelschmidt. A dobpergés, majd az utána beállt csönd árulkodik az Ember haláláról, a harangok azonban a császár tiszteletére szólnak. Mintegy összegezeként mondja ki a dráma: „Ott kezdődik az ember! Amikor összetéveszti magát mindazzal, amitől megfosztották.” (182.).

*

A tragikusság elemeinek s a katartikus élmény lehetőségeinek drámán belüli teljes feltérképezése egy rövid dolgozatban lehetetlen feladat. Ezért most azokra a jelenségekre koncentráltunk elsősorban, amelyek gócai voltak a drámában a tragikus értékrend gradáló építkezésének, annak ellenére is, hogy a műalkotásnak különösen a felvezető részében tapasztaltunk némi statikusságot, epikus jelleget. Ez a tény nem csupán az időtényező függvénye, hanem a főhős jelleméből, magatartási modelljéből is adódik, ti. hosszú időn át, tudatos önkényszerrel a passzív várakozó habitusát képviseli, mint a középpontos drámák hősei. Az ideájából adódó nyújtott cselekménytelenség azonban színes „epikus” jellemrajzot mutat, és olyan dikciót teremt, amely nem egyszer a lírai értékek felé sodorja a szöveget, egyben hátráltatva a gyors jelen idejű viszonyváltozást. Ámde a drámai műnem immanens követelménye egy sajátos beszerkesztés révén fokozatosan érvényt nyer, ahogy azt a kiemelt drámai stációk felvázolásával igyekeztünk bizonyítani. Lásd a háromlépcsős tragikumgóc-sort: az idill halálát,

az illúzió halálát és végül az ember halálát. Úgy véljük, a drámaíró minden – maga által említett – dramaturgiai felkészületlensége ellenére is szakszerűen oldotta meg a drámai szituáció kibontását, egyfelől történelmi ismeretanyagba, másfelől realiztikus szemléletű világképbe ágyazva. A főalak kezdeti bizonytalankodásai, hiányos valóságlátása, téves meggyőződése ellenére és után felemelkedik az igazi aktív tragikus hősök szintjére. Az ellenalakok fölött aratott morális győzelme némi elégtételnek számít a befogadó konvencionális elvárásai szerint is, de főleg a valóságelv és életanyag aspektusainak érvényesítésében.

Jegyzetek

1. Sütő András: *Színművek*. Madách Könyvkiadó, Bratislava 1989.
Megj.: Az „Egy lócsiszár virágvasárnapja” című drámából vett idézetek lapszámai erre a kötetre vonatkoznak.
2. Megj.: A témát ezúttal nem kívánjuk kifejteni. Bőséges szakirodalma közül csak néhány névre utalunk: Platón, Arisztotelész, Lessing, Croce, Freud, Hankiss, Nietzsche, Jaspers, Lukács.
3. Vö.: Bécsy Tamás: *A dráma esztétikája*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest 1988, 64–78.

Belfegor, a lakótelep réme

A közeli szemetekukák mellé kiszórt hulladékon összevesztek a varjak. Mintegy tizenöt-húszan lehetnek már, s mint a döggeszelyűk, röpdösnek körülötte. Ilyen csemegére ritkán találnak, s elgondolkoztam, az a sok ezer varjú, mely pontban reggel hét órakor csapatokban vonul kelet felé, vajon miből tengeti életét? Vagy annyi a hulladék a földön, hogy jut mindegyiknek? A nyugdíjas bemegy reggel a boltba, megveszi tejezsckéjét, lágy zömléjét, ám a varjaknak még boltjuk sincs, csak sivár lakótelepük, már azoknak, melyek szabadon döntve leszakadnak a tovavonulóktól, s ezt a térséget választják napi vadászterületükül.

Örülünk kellene nekik, némi mozgást, életet visznek a lakótelep életébe, bár ez az elmélyült, komoly verekedés a legjobb falatért inkább elrettent, mint szórakoztat. Valami képp a sivatagi döggeszelyűk könyörtelen harcára, civakodására emlékeztet. Hirtelen feltűnik egy kóbor eb, mely lecsap a hulladéokra, s szétröppenti a varjakat. Azok, szívós keselyűkhöz illően, nem szállnak messzire, ott tipegnek a közelben, és a kutya felé lesnek. Ha megtámadná az apró korcsot, el is űzhetnék, a varjak azonban nem támadnak, mégiscsak hiányzik belőlük a döggeszelyűk harciassága, féltékenyen lesnek a konc felé. Az üzlet mögül előbukkan Belfegor, a lakótelep réme, az éltes matróna, ezúttal is állig bebugyolálva fekete ruhákba, fejére még a fekete sisakját is felhúzta, hogy félelmetesebb legyen. Az elnyűtt babakocsijához két hatalmas szelindek van kötve, melyek láttán a kis

korcs bevont farokkal elsomfordál. Belfegor szétrúgja a hulladékot, lehajol, az ehető részeket a kutyák elé dobja, majd megkezdi a hatalmas konténeres tüzetes átvizsgálását. A matróna valamikor jobb napokat láthatott, látszik ez egyenes tartásán, arisztokratikus gögjén. Minden mozdulattól árad a megvetés, a gyűlölet: nem érdekel, mit gondoltok rólam, köpök mindenkire. Aztán elvonul a közeli kerteszet irodái felé, melynek udvara tárva-nyitva. Bemegy koscsijával, kutyáival, s az elébe jövő nappali őrtől és a munkásoktól százezer koronát követel, mert – rikácsolja – a férje valamikor itt dolgozott és a cég az adósa maradt. Az őt és a munkások keresetlen szavakkal visszavonulásra készítetik, a kutyák ugatnak, az emberek röhögnek.

A varjak közben visszatértek a lakótelepi kukákhoz, ügyet sem vetve az emberi közjátékra, figyelmüket teljesen leköti a szabadon heverő préda, de fél szemmel már balra figyelnek, ahol feltűnik az újabb ellenség. Ezúttal egy nagyobb kutya személyében.

RÉVÉSZ BERTALAN

Történelemhamisítás – avagy az oktatás állami rangra emelt hazugságainak következményei

Churchill már annak idején megállapította: a demokrácia nem egy tökéletes konstrukció, de nincs nála jobb... Kevesen tudják róla, hogy politikusként azért tudott maradandót létrehozni, mert már korábban újságíróként, történetíróként jeleset alkotott. Ezért úgy vélem, az újra és korszerűre fogékony elméket fölöttébb érdekelné, milyennek minősítene Churchill napjaink hazai demokráciáját?! Csak hát a megválasztott „hivatásosokat” a nagy brit véleménye éppúgy nem érdekelné, mint a mai – elvéve megszólaló – tudós értelmiségi útjelző figyelmeztetései. Az okok nyilvánvalóak: mert nincs becsülete a tudásnak, a tudománynak. S mivel a műveltség megszerzésére sincs igazán igény, a Széchenyi megálmodta „kiművelt emberfők” száma sem gyarapodik a kívánatos lépéstempóban. A magunk hangoztatta műveltségbeli hígulás, a tudás nélküli diplomaszerezés, a titulumánia – az utóbbi évtizedben csak fokozódott.

E kontextusbeli komponenseket azért jelzem már a legelején, hogy ily módon is nyomatékosítsam a fejtegetéseim során szóba kerülő ok-okozati összefüggések valós voltát. Meggyőződésem ugyanis – lépten-nyomon bizonyítható –, hogy nálunk a demokrácia értelmezésének, a szellemi, jogrendbeli torzulásoknak, vétségeknek, a humánus ellen elkövetett bűnöknek a fő forrása: a többségi nemzet politikai reprezentánsainak nacionalizmustól terhelt műveletlenségében

keresendő! Tételünket azok a felszínes ostobaságaik sem cáfolják, amelyeken átsüt a primitív együgyűség, s látszólag más fogantatásúaknak tűnnek. Ha ugyanis ezeket alaposabban szemügyre vesszük, nyomban kiderül, hogy az alpári gonoszságok is végső soron a műveletlenségükben gyökereznek.

Ennek a műveltséget nélkülöző magatartásnak van egy sajátos indíttatású, számunkra fölöttébb veszélyes tartománya, s ez a történelmi hazugságok tüzelte bosszúállás tébolya, mely az ezeréves együttélés során elszenvedett állítólagos sérelmekért akar rajtunk elégtételt venni. S mivel az efféle koholmányokat maguk a tanintézetek – tankönyvek és más írott források tucatjai révén – immár 80 éve sulykolják a fogékony gyermeki-ifjonti agyakba, ennek óhatatlan következménye az az engesztelhetetlen gyűlölet, mely még az utóbbi tíz évben is számos, minket sújtó diszkriminatív intézkedésben öltött testet. Nem az „intézőkön” múltott, hogy törekvéseiket nem sikerült maradéktalanul véghezvinniük. És azt se feledjük, hogy egyszer a háború, máskor a diktatúra miatt nemzedékek fosztatták meg a reváns lehetőségétől, tehát mára – a nacionalsovinizmust vallásként vallókban – amolyan halmozott-torlódott fétisszerű rögeszme ütött tanyát, mondván: most vagy soha...! Igen, mert ha ma elmulasztják, az uniós csatlakozás létrejötte után többé már nem lesz rá lehetőség. Nos, éppen e sietségből, az időhiányból adódnak kapkodásaik és a ránk zúdított goromba rágalmaik, mint például a mélynemzetiek vezetőinek naponta ismétlődő magyarellenes parlamenti kirohanásai. Sőt, az egymás közötti vérre menő civakodásaik is a türelmetlen erőlködő magatartásukból és a kívánt eredmények elmaradásából fakadnak.

A mai szlovák közéletnek tehát szinte az egészét a józan észről elrugaskodott nacionalizmus uralja, amely egyidejűleg betegesen mániákus és lelketlen, s mert mindenna-

pi kenyere a másság gyűlölete és az ellenségkép-teremtés, a hatalom a legnyilvánvalóbb igényeinket és a legkézenfekvőbb követeléseinket is – mint a kisebbségi nyelvhasználati törvény, a közigazgatási reformtervezet, a kormányprogramként több ízben előhozott nevesítetlen földek kérdése, az alkotmány preambulumának megváltoztatása, a kedvezménytörvény –: a szlovák állami szuverenitással és területi integritással szemben elkövetett felségsértési bűnnek tekinti. S mint ilyeneket rögvest megtorolandó, a demokrácia s a humánus alapelveit semmibe véve, oly büntetéseket kíván alkalmazni, mint a miniszteri poszt vagy a képviselői mandátum megvonása.

Ezek után vegyük szemügyre a tankönyvek történeti torzóit, pontosabban – a terjedelmi korlátok miatt – ezek egy-egy kiáltó tételét, bizonyítandó, hogy a tudománytalan, a valótlanokat közvetítő tankönyvek jóvátehetetlen szellemi károsodást okoznak. Külön hangsúlyozandó, hogy mivel az alap- és középiskolák osztályainak tananyagai egymásra épülnek és fokozatosan bővülnek, tehát óhatatlanul ismétlődnek, ennél fogva a közoktatásban eltöltött évek során a diák több ízben is találkozik az alábbi valótlan történelmi tananyagtételekkel:

- A Kárpát-medencében megtelepedett honfoglaló magyarok afféle hordákba verődő vandál népség volt; ölt, pusztított, leigázta az őslakos szlovákokat, s visszavetette őket a fejlődésben.
- A barbár magyarok „Svätópluk szlovák államát, a keresztény Szlovákiát” (sic!) bekebelezték, kultúráját elpusztították, majd népét ezer évig kegyetlenül sanyargatták, a 19. század folyamán pedig nemzeti létüket már-már megsemmisítették.
- Magyarország „soknemzetiségű feudális államként jött létre. Éltek benne: magyarok, szlovákok, románok, hor-

vátok, szerbek és szlovének”. „Szlovákia a 11. század végén (sic!) tíz királyi vármegyére tagolódott.” Az egykori Magyarország térképén a mai Szlovákia területe van be rajzolva, s a „Nitriansko” országnév mellett „Devín, Bratislava, Trenčín, Nitra” helységnevek szerepelnek.

- Félrevezetőnek és hazugnak minősíthető a történelmi fejlődés olyan beállítása, hogy a magyar főúri viszálykodások és a magyar királyok bűnei zúdították Európára a török veszélyt, s az ezt követő szenvedéseket. Arról viszont semmit sem tanul a diák, hogy az európai civilizációt a török invázióval szemben éppen a magyarok védték meg, miközben már-már elvéreztek.
- „Miután a törökök elfoglalták Magyarország déli és középső részét, Szlovákia (sic!) lett a magyar állam magva. A megszállt területek lakosságának nagy része szlovák városokban és falvakban telepedett le. A legfontosabb állami hivatalok: a magyar országgyűlés, a királyi helytartó és a hercegprímás átköltöztek Bratislavába.” (sic!) Egyetlen tankönyv sem tartalmazza a végvári vitézek évszázados harcait, s az erdélyiek „két pogány közt egy hazában” hősi helyállítását.
- Az 1840-es években nem a magyar liberális középnevesi, nem a Kossuth vezette 1848–49-es forradalom és szabadságharc jelentette a Kárpát-medencében az európai haladás fő irányát, hanem a Habsburgok önkényuralmi rendszere, mely ugyebár a birodalom nemzeteinek függetlenségi törekvéseiről hallani sem akart.
- Az első köztársaság idején a zsidó kereskedők kegyetlenül kizsákmányolták a szlovák falvakat, s a csehek, vezető szerepüktől és felsőbbrendűségüktől elragadtatva, könnyörtelenül félgymarmati sorsba taszították Szlovákiát.
- Az 1907. évi Apponyi-féle iskolatörvény még ma is úgy interpretáltatik, mint a szlovák iskolák betiltását elren-

delő törvény. Hazugság! Ez a törvény valójában azt rendelkezte el, hogy a szlovák tannyelvű egyházi iskolákban, meghatározott óraszámokban, az államnyelvet is oktassák. Vajon kinek jutna ma eszébe, hogy kifogásolja a szlovák nyelv kötelező oktatását (s minél tökéletesebb elsajátítást!) iskoláinkban, hiszen számunkra ma a szlovák nyelv tudása ugyanúgy nélkülözhetetlen, mint annak idején a szlovák kisebbség számára a magyar nyelv tudása.

És vég nélkül sorolhatnám az efféle szemenszedett hazugságokat...! Eme lélekmérgező torzítások mellett szembeötlő az egész történelmi tankönyvkollekció alagsori színvonala, s emiatt sem az új, korszerű ismeretek közvetítését betöltendő igényeknek, sem az új nemzedék tudatát, kreativitását fejlesztő követelményeknek nem felel meg.

Ismervén a közoktatás szerteágazó gondjait-bajait, a tankönyvek tudományossága, szellemisége tekintetében sem várható gyors előrelépés. Éspedig azért nem, mert nemcsak szakmai és anyagi nehézségeken múlik, hanem elsősorban elvi-politikai akadályokon: a nacionalizmus szabta korlátokon. Még pontosabban fogalmazva: a tudománytalan torzítások tudatos fenntartásán, állami rangú nevelési-oktatási elvvé kiáltva ki a lélekmérgező hazugságokat, amelyek immár nyolcvan éve tartják sötétségben az emberibb sorsra hivatott szlovák nemzedékeket. Aggályainkat bizonyítja az a tény, hogy M. S. Ďurica történelemkönyvét (*Dejiny Slovenska a Slovákov* – Szlovákia és a szlovákok történelme) – melyről megjelenése után a tudományszak nyomban (1997-ben) megállapította elképesztő bugyutaságát – az előző oktatási kormányzat, miután két kiadásban és rendkívül magas példányszámban megjelentette, rövid idő alatt (térítésmentesen) elárasztotta vele az ország valamennyi alap- és középfokú tanintézetét, területi és intézeti könyvtárait. Éppen ezért vessünk egy pillantást:

a „kézikönyv” minőségi címkét viselő kiadványra, mely a szakma tudós tanárai szerint nemcsak elárasztotta az iskolákat, hanem jóvátehetetlenül megfertőzte azokat.

A szerző, mint könyve bevezetőjében írja, nem kisebb feladatra vállalkozik, minthogy: „az eddig használatban levő tankönyveket, kézikönyveket helyesbítse és kiegészítse”. Teszi ezt a tanárok sürgető kérelmére, s ama elhatározása jegyében, hogy „a szlovákok kulturális elmaradottságának mítoszát eloszlassa”. Szándékának lapról lapra (230 oldalon) éppen az ellenkezője valósul meg! Könyve, elejétől végig, koncepciótlan, aránytalan szerkezetű, megbízhatatlan adatolású, torz és hazug történelmi fejlődést közvetítő zagyvaság. Íme egy csepp a tengerből, azaz néhány égbekiáltó döbbenet:

- A szlovák államiség történetének elméletét megalkotandó, Ďurica a Nagymorva Birodalmat egyértelműen szlovák államnak tekinti, melynek nyelve: a szlovák nyelv, s Konstantín és Metód a latin szövegeket szlovák nyelvre fordítják. „A Cyril és Metód hagyomány legeredetibb örököse a szlovákság.” S mivel Nagymorávia szlovák állam volt, a mai Morava voltaképpen Szlovákia szerves része, mely országrészt tőlünk a csehek elorozták.
- Csak Mátét ugyanúgy „független szlovák uralkodónak” tekinti, miként Szapolyai Jánost „szlovák királynak”, katonaságát meg „szlovák darabantoknak”.
- Megtudjuk továbbá, hogy „Thököly felkelését a szlovákság ama megfontolásból támogatta, hogy a kuruc fejedelemnél elérje Szlovákia részleges önállóságának megteremtését”.
- Ďurica értelmezésében Thököly is a szlovák államiség prezentánsa (a magyarok „tót király”-nak nevezik), akárcsak II. Rákóczi Ferenc, aki „1704-ben Szlovákia urává lett és ténylegesen is kikiáltotta a szlovák államot (Tót impérium)”.

– A tudatlanság netovábbja Ďurica azon állítása is, hogy II. József 1785-ben törvénybe iktatta a jobbágyság felszabaddítását Magyarországon.

– Ezek után ama megállapításán sem csodálkozhatunk (sőt, bizonyosan szándékos „ráfogásról” van szó!), hogy az 1848. szept. 19-i myjavai népgyűlésen Ludovít Štúr „kikiáltotta Szlovákia állami önállóságát”. Szerinte tehát 1848 forradalma Szlovákia állami önállóságáért küzdött.

– Tisoék zsidóellenes gaztetteiről Ďurica vagy hallgat, vagy mentegeti azokat. Ám kegyeletsértő és durva ízléstelenségére vall az az állítása, hogy „a koncentrációs táborok zsidó fogorvosai bőségesen el voltak látva arannyal, míg az egyszerű szlovák polgár számára ez elérhetetlen volt”.

A felhasznált tankönyvi, kézikönyvi és más források tanulmányozása során összeállt egy hihetetlenül torz, egy elképesztően hazug kép, a tegnap és a ma szlovák iskolája történelmi tananyagának, a nevelőoktatás szellemiségének torzképe, melynek következményei, a szlovák politikai reprezentációra, sőt az egész nemzetre gyakorolt hatása – fájdalom: a naponta megélt kisebbségi keserveinkben jelentkeznek. Legszembetűnőbbben a jogi-politikai élet síkján: a koalíciós tárgyalásokon, a kormány ülésein és a parlamentben – éspedig rekordokat fölülmúló szofisztikával. Íme az égbekiáltó förmedvények: a nemzetiek szerint „az MKP szélsőségesen nacionalista, sovinizta, irredenta párt...”; „az uralkodó magyar kisebbség leigazza a többséget, s olyan privilégiumokért küzd, melyek lehetővé teszik a déli országrészben élő szlovákok elmagyarosításának felgyorsítását”; „a magyarok követelése miatt veszélyben az állami-ság, az ország területi integritása”; „a kedvezménytörvénnyel a magyar kormány példátlanul megsérti Szlovákia területi szuverenitását, diszkriminálja a többségi nemzetet és erősíti a magyar kisebbség irredentizmusát”. Ugyanez az

álláspontja a kormánykoalíciónak – lásd a KDH törvényjavaslatát! –, és magának a kormányfőnek, aki ugyebár „a státustörvényt egyértelműen Szlovákia jogrendjébe történt beavatkozásnak” tekinti, mert szerinte „alapvetően sérti Szlovákia függetlenségét”.

Nos, aligha kétséges, hogy a fenti állítások, minősítések egyfajta beteges félelem és kényszerképzetek szüleményei, nem pedig az éppen soron levő országos kihívásokra, megoldást kereső kérdésekre adandó válaszok. Következésképpen: semmi közük a tegnap és ma mértéktartóan megfogalmazott igényeink európeér szelleméhez! Ám igenis kifejezői a Beneš-dekrétumokban kicsúcsosodó „kisantant” pszichózisnak. Igen: „a kisantant és a dekrétumok” egy tőről – sértettség és bosszú! – fakadó szellemének. Hiszen szülőatyjuk egy és ugyanaz, a huszadik század egyik legszélhámósabb politikusa! Mindez ma már köztudott. Mégis, ezek a milliók jogfosztását, üldözését, pusztítását törvényesítő okmányok – egyrészt: beépültek mindkét ország (Csehország, Szlovákia) jogrendjébe, s számos, ránk nézve diszkriminatív tétele máig érvényes – másrészt: a németek és a magyarok kollektív bűnösségét deklaráló, kvázi törvényegyüttes embertelen szelleme ma is nap mint nap tetten érhető a többségi nemzet politikusainak megnyilatkozásaiban. Sőt, a cseh és szlovák kormánybeli főemberek legutóbbi, a dekrétumok védelmében közzétett állásfoglalásai minden művelt és tisztességes embert fölháborítottak. Ám egyidejűleg félreérthetetlenül figyelmeztettek, hogy ezt az elhanyagolt s veszélyeket rejtő ügyet az EU szintjén sürgősen és megnyugtatóan rendezni kell.

Mi gerjeszti, tüzei ezt az agyorvasztó és lélekölő, indulatos és hegemon töltetű retorikát? Kinek és mire jó? Mi cél, milyen ügyet szolgál? Megannyi megválaszolendő kérdés...

Bármilyen szempontból vizsgáljuk is a felvetett kérdések halmazát, alapvető meghatározóit tekintve rendre ugyanarra a következtetésre jutunk. E felelőtlen és hazug szövegáradat előadóinak zöme hazug neveltetésű, alulművelt, alagsori képességgel bíró egyén, aki a sors különös szezálye folytán ma felelős társadalmi szerepet tölt be. Demagóg szofisztikájuk éltetője, terepe az általuk így-úgy összefércelt társadalmi keret, melyet az „oszd meg és uralkodj” elve alapján egymás között önkényesen felosztottak, s mindent elkövetnek, hogy híveiket továbbra is sötétségben tartsák. Rögeszméjük: a cél szentesíti az eszköztaktikája, s számukra közömbös a kis- és nagyközösség, az istenadta nép boldogulása is a kisebbséget meg legszívesebben a földbe döngölnék.

Elégedetten nyugtázhatjuk a szlovák értelmiség – tudós professzorok, művészek is színe-javának február 11-én közzétett *Nyilatkozatát*, melyben felszólítják a szlovák politikai pártokat, hogy a magyar státustörvény nyomán támadt szélsőségesen gyűlölködő, magyarelles parlamentariának mielőbb vessenek véget, mert civilizálatlan hangneme „Szlovákia valamennyi művelt állampolgárát sérti”, s „feszültséget szít Szlovákia és Magyarország ígéretesen fejlődő kapcsolatában”, s nem utolsósorban „az EU-ba törekvő Szlovákiának rontja a hitelét”.

Örömünkbe azonban némi üröm is vegyül. Mégpedig annak okán, hogy mindössze 23-an vállalták a nyilvánosságot. Őket jó ideje számon tartjuk, ám sajnálatos, hogy számuk nemigen növekszik. Pedig ha a huszonhármas létszám sokszorosára emelkedne, az átlagszlovák számára bizonyosan példaértékű ösztönzést jelentene, hosszabb távon meg hűzóerővé válhatna, a kívánatos „európeér” gondolkodásuk gyarapodását siettetné. Ám ez van. S mint tény, beszédes adalék, s egszersmind világos bizonyítéka következte-

téseink igazának, vagyis napjaink ama realitásának, hogy mind a politikai, mind az értelmiségi szlovák elit nagyobbik hányada anakronisztikusan nacionalista gondolkodású.

Státus-, azaz kedvezménytörvény: Trianon óta az első igazi s remélhetőleg eredményes lélekegyesítő törekvése a Kárpát-medencei magyarságnak. Mára ugyanis oly sokfelé aprózódtunk, hogy ország-régió szerinti felsorolásunkhoz mindkét kezünk ujjai szükségeltetnek. Éppen e repedeztettség, tagolódás okán a nemzeti, szellemi és lelki egyesülés, egymás számontartása, segítése és támogatása: megmaradásunk egyetlen lehetősége. Ergo: anyagi vonzatai csak járulékosak. S ezt a nemzetiek és kereszténydemokraták épp oly jól tudják, mint mi. Más szóval: nem a gyermekekénti 20 ezer forint bosszantja őket (elvégre az a 3,5 ezer koronányi összeg csupán a kisebbségi iskolai többletkiadást fedezi, tehát nem pluszt, nem külön pénzt jelent, csak kiegyenlíti a különbséget, s ezért bárhol kapja is kézhez a szülő, semmiképpen sem minősíthető etnikai megkülönböztetésnek, törvénytelen vétségnek), hanem a magyarok asszimilációjának mérséklése, esetleg fokozatos megszűnése...

Bár ők, mármint a hatalmat gyakorló többségiek, a vita során ezt a csekély pénzbeli kedvezményt – egyéb vonatkozásai ugyanis kizárólagosan Magyarországon érvényesíthetők! – minősítik a hazai magyarság etnikai szempontú megkülönböztetésének, s mint ilyet hisztérikusan elutasítják. Valójában azonban a státustörvény nagyvonalúan befogadó, a magyarságot integráló voltától tartanak. Hogyan is fogalmaz a törvény? Magyarigazolványra jogosult, kedvezményben részesülhet: „...a nem magyar anyanyelvű vagy nemzetiségű személy is”.

Akkor hát miért nem „nevesítenek” pontosan? Miért ez a rafinált kitaláció? Nyilvánvalóan azért, mert ha pontosan fogalmaznának, azaz becsületesen színt vallanának, nem

kreálhatnának okot a törvény elutasítására – ellenkezőleg: korszerű, demokratikus szellemiségét kellene méltatniuk...!

Végső soron mindkét oldalon a „lelkekért” folyik a harc. Ám a két fél törekvéseiben alapvetőek a különbségek. Mi a beolvadás ellen, a megmaradásunkért küzdünk – egy szent ügyért! Ők viszont az egyre gyorsuló fogyásunk iramát kívánják fenntartani, sőt minél inkább gyorsítani – nem keresztényi eszközökkel és céllal! Buzgalmuk hevében s fanatizmusukkal terhelten képtelenek felfogni, hogy egy-egy nemzetrészt, népcsoport pusztulása: az egyetemes kultúrának, művészetnek, tudománynak pótolhatatlan veszteségét vonja maga után.

Hogy miért éppen az országos fórumok ma a legzajosabbak? Az okok nyilvánvalóak: mert – mondják mániákusan – a legfelsőbb szinteken kell útját állni a magyar terjeszkedésnek, hiszen már alaposan túlgőztek magukat, s ezért a kierőszakolt jogaikból óhatatlanul vissza kell vennünk, nem pedig hozzáadnunk - adják ország-világ tudtára. Azt azonban még mi sem mindig tudatosítjuk, hogy a mára infernalis méreteket öltő magyargyűlöletet nem holmi kisebb-nagyobb gazdasági-financiális féltékenységek motiválják, még csak nem is egy-egy magyar többségű régió ilyen-olyan prosperitása, hiszen előbb-utóbb beolvasztjuk őket – harsogják eszeveszetten. Hanem: a hatalmi tébolyukból eredő jogrendi-politikai erőszakvétel tüzei őket, melynek érvényesítése során bezárhatják iskoláinkat, elsorvaszthatják, majd felszámolhatják kulturális, szellemi életterünket. Eme diktatórikus rögeszméjük forrását – ismételten hangsúlyozom – az iskolai oktatásból eredeztetem, elsősorban a fentebb vázolt történelmi tananyag tudathasadásos és hazug torzításaiból.

Következtetésem keserű igazában tanult hivatásom egyértelműen megerősít. Utána néztem ugyanis, vajon

egyik-másik szlovák közéleti személyiség hoz-e a családi környezetéből olyan sovén indítékokat, mely cselekvésüket hátrányosan befolyásolhatja? Esetenként végképp, másoknál többé-kevésbé, ám a döntő és bizonyítható terheltség az iskolai nevelőoktatásban gyökerezik... Amíg ugyanis a ma tudós tanárai – akiknek elvben mindennapi kenyerük a tiszta erkölcs, az igaz ige hirdetése! – sem képesek úrrá lenni az iskolai neveltetésük során sérült habitusukon, mert szellemi fogékonyságuk legérzékenyebb szakaszában szívták magukba a mérgező ismereteket – addig a közélet porondját bitorló hatalmasságoktól még kevésbé várhatunk európeérséget.

S tegyük még sürgősen hozzá: napjaink szlovák nacionalsovinizmusa nem váratlan meglepetés, hanem óhatatlan következménye ama nyolc évtizedes, hol kiélezettebb, hol visszafogottabb nacionalista elvekre épülő iskolai oktató-nevelő hatásnak, amely napjainkban olyannyira szemben áll a korszerű európaiság szellemiségével, hogy nemcsak a társadalmi haladásnak válik kerékkötőjévé, hanem a kívánatos nemzeti érzés kiteljesedésének, az igazi hazafiságnak is. Ebbeli ténykedését már oly szélsőségig vitte, hogy saját fiait is ekképpen szelektálja-minősíti: szlovák, szlovákabb, legszlovákabb.

Meggyőződésem, hogy ennek az áldatlan állapotnak a labirintusából való kivezető út első lépését az iskolai nevelő-oktatás szellemiségének a megváltoztatása jelentené!

SERES ISTVÁN

A bujdosók sírjai Törökországban II.

Vámbéry Ármin életútjához

A Rákóczi-szabadságharc kitörésének 300. évfordulójához közeledve egyre inkább aktuálissá válik, hogy a kuruc függetlenségi háború kutatásán belül a Rákóczi-emigráció történetét feldolgozó átfogó munka is szülessen. Thaly Kálmán munkáin és az elmúlt évtizedekben napvilágot látott kisebb-nagyobb forrásközléseken kívül Szegfű Gyula *Száműzött Rákóczi* és Köpeczi Béla *A bujdosó Rákóczi* című kötetei tartalmazzák a legtöbb adatot a Rákóczi-emigrációra nézve, ám ezen kitűnő munkák leginkább csak a bujdosó fejedelem személyével foglalkoznak. Holott Thököly Imre Magyarországról való kiszorulásától kezdve, gyakorlatilag a 18. század végéig magyar menekültek ezrei fordultak meg hosszabb-rövidebb ideig az Oszmán Birodalom területén. Az elmúlt évek során a budapesti székhelyű Rodostó Alapítvány karolta fel azt a nemes célt, hogy érdemes lenne összegyűjteni a kuruc emigrációra vonatkozó, még kiadatlan török forrásokat, és nem utolsósorban a II. Rákóczi Ferenc és bujdosó társai köré fonódott rodostói néphagyományokat. Ugyanakkor fontos lenne a magyar tudományos életnek a rodostói és izmídi (nikodémiái) emigráció kutatására tett erőfeszítéseit is feltárni. A magyar közvéleményt már Mikes Kelemen leveleinek 1786-ban történt hazahozatala és 1794-es közzététele óta élénken foglalkoztatta a törökországi kuruc emigráció története. A 19. század második felétől kezdve számos kitűnő magyar tudós látogatott el Törökországba, hogy felkeressék a rodostói és izmídi temetőket, és

feltárják az emigrációkra vonatkozó korabeli forrásokat. E kutatásokból a hazai turkológia több elismert alakja is kivette a részét. A Vámbéry-tanítvány Kúnos Ignác 1888–1889-es rodostói és izmídi működéséről magam írtam a *Vámbéry Antológia* előző, 2001-es kötetében (149–160 p.). Kúnos Thaly Kálmán kíséretében járta be e két fontos nemzeti emlékhelyünket, majd később egyedül is visszatért Izmidbe, hogy lefényképeztesse Thököly síremlékét. II. Rákóczi Ferenc és bujdosó társai hamvainak a hazahozatala után Karácson Imre, a győri küsszeminárium igazgatója kapott engedélyt, hogy a szultáni levéltárakban felkutassa a Rákóczi-emigrációra vonatkozó török forrásokat. Négyévi megfeszített munkája eredményeként végül mintegy 200, zömében a rodostói emigrációval, kisebb részben pedig Thököly törökországi tartózkodásával kapcsolatos okmányt sikerült feltárnia. Ugyanakkor viszont távolról sem ismert, hogy 1862 elején, röviddel a híres közép-ázsiai útja megkezdése előtt, magát Vámbéry Ármint is élénken foglalkoztatta a bujdosó kurucok sorsa. Az év elején Ipolyi Arnold történetíró arról tudósította az akkor már ötödik éve Törökországban tartózkodó Vámbéryt, hogy Kubinyi Ferenc és Henszlmann Imre társaságában Isztambulba kívánnak utazni abból a célból, hogy ott történelmi kutatásokat végezhesenek. Ipolyiékat leginkább a török hódoltság alatt elhurcolt Corvinák felkutatása foglalkoztatta, de úgy tűnik, hogy terveik között szerepelt a rodostói és izmídi emigráció történetének a tanulmányozása is. Bár Vámbéry meglehetősen szkeptikus volt a tervezett kutatás sikerét illetően, mégis örömmel vállalta, hogy támogatni fogja a három akadémikus munkáját. Ipolyiékat tervéről Vámbéry két hazaküldött levele is tudósít. Először 1862. április 6-án jó barátjának, Budenz Józsefnek írta meg, hogy ha Ipolyiékat időben megérkeznek, kész segíteni a vállalkozásukat, pár nappal később pedig Ipolyit értesítette erről.

Vámbéryt ekkor már a közép-ázsiai út megszervezése foglalkoztatta, tervei szerint még áprilisban, a nyári forrás beköszönte előtt szeretett volna elindulni. Mint írta, a nyári forrásban Perzsia lázzal fertőzött, egészségtelen levegőjét húsz európai utazóból jó, ha három túléli. Alig tíz nappal a Budenznek írott levele elküldése után viszont már arról értesítette Ipolyi Arnoldot, hogy egy váratlan esemény folytán mégis kész egy hónappal elhalasztani az utazását. Az elmúlt napokban ugyanis megkeresték az isztambuli olasz követségről és felkérték, hogy perzsa tolmácsként kísérjen el egy, május vége felé vagy június elején Teheránba induló olasz küldöttséget, akik kormányuk megbízásából diplomáciai kapcsolatot kívántak létesíteni a perzsa udvarral. Április 15-én azonban azt az értesítést kapta, hogy az olaszok mégsem várnak májusig, hanem már 10-12 napon belül hajóra akarnak ülni, és addigra ő is álljon készen az indulásra.

Úgy tűnik, hogy maga Vámbéry sem volt igazán tisztában Ipolyiékat szándékait illetően. Budenzhez írott levelében is csak találgatni tudott, hogy a három akadémikus „történelmi és tudja az Isten micsoda kutatásuk végett” akar a török fővárosba jönni. Az Ipolyihoz írott, április 16-i leveléből viszont már az derül ki, hogy szerinte Ipolyiékat fő célja a Thököly- és Rákóczi-emigráció emlékeinek a feltárása volt. Vámbérynek a fensőbb török körökbeni ismeretése garantálta is volna a magyar tudósok számára, hogy azok elkerülhessék a külföldi kutatókra váró általános buktatókat. Sőt, Vámbéry „egy kis csellel” már el is kezdte egyengetni a Portán, hogy a Magyarországról érkező vendégek megtekinthessék az izmídi temetőt és a rodostói örmény pátriárkai okmánytárat. Mivel egyre jobban közeledett a közép-ázsiai utazás tervezett időpontja, Vámbéry sürgette Ipolyit, hogy lehetőleg még április végén érjenek Isztambulba, hogy a kutatásaikat elegendően megtervezzék és ő is minél hamarabb útnak indulhasson.

Vámbéry végül május 15-én hagyta el Isztambul. Háromnapi hajóút után Trapezunt (Trabzon) városába érkezett, ahonnét háromnapi pihenést követően, május 21-én indult tovább egy *szürüdzsi* (lóbérlő és hajtó) társaságában. Június 11-én ért a perzsiai Tebrisz városába, ahová csakhamar Cerutti olasz követ 25 főből álló követsége is megérkezett. Mint fentebb láttuk, az új olasz királyság „egy diplomatiko-katonai és egy tudományos osztályra” osztott küldöttsége még jóval Vámbéry előtt elhagyta a török fővárost, de kényelmi szempontból a Potin és Tifliszen át vezető hosszabb utat választották. Vámbéry két hetet pihent Tebriszben, majd június 25-én elhagyta a várost, és július 13-án megérkezett Teheránba, ahol ajánlóleveleivel rögtön jelentkezett is Hayder Efendiné, a török kormány perzsiai követénél. Az olasz küldöttség csak néhány nappal ezután érkezett meg.¹ Vámbéry közép-ázsiai utazásáról itt nem szólok, mivel részletesen leírja azt a több kiadást megért *Közép-ázsiai utazás* című kötetében és a *Küzdelmeim* című önéletrajzi munkájában. Ugyancsak eltekintek Vámbéry életének és munkásságának a bemutatásától is, erre nézve lásd Ivanics Máriának és Dobrovits Mihálynak a *Vámbéry Antológia* előző kötetében megjelent kitűnő tanulmányait.²

Ipolyi Arnoldék végül mégiscsak megérkeztek Isztambulba, ahol sikerült is rátalálniuk Mátyás király elhurcolt Corvináinak egyik-másikára, amelyeket hazatérésük után a Magyar Tudományos Akadémia könyvtárának ajándékoztak. A rodostói és izmidi kutatásaikról viszont nem szól a fáma, mint ahogy arról sem igazán van adatunk, hogy ténylegesen igénybe vették-e Vámbéry támogatását. Mindenesetre az alább ismerttetendő két levél bizonyítja, hogy az emigráció történetének a kutatását Magyarországon már jóval Thaly Kálmánék első törökországi útja előtt tervbe vették, s ebben jelentős szerepet szántak Vámbéry Ármin-

nak is, aki, miként a levelekből kiderül, addigra már meglehetősen jártasságra is szert tett a témában.³

MELLÉKLETEK

1.

Vámbéry Ármin levele Budenz Józsefhez
Isztambul, 1862. április 6.
(Magyar Tudományos Akadémia Kézirattára, Ms.
5450/215. sz.)

Stambul 6/4 [1]862

Szeretett Barátom!

Én igazán mondva azt hívé, hogy e napokban Stambulból az utolsó levelemet intézem hozzád, de fájdalom, nem úgy lesz a dolog. Lám, *inna'an tedbir-i Allah taqdir eder*⁴. Tudtadra lesz már adva, hogy Kubinyi F., Henszelman és Ipolyi Stambulba szándékoznak történelmi és tudja az Isten micsonda kutatásuk végett, persze abban a csalfa hiszemben, hogy ott néhány hónap alatt valamit végezhetnek. Neked barátomnak, ki előtt nincs titkom, meg vallhatom, hogy bár mennyire szeretem s tiszteltem a nevezett urakat, de levelökkel melyben utazásom halasztására kérnek, nem nagy örömet szereztek.

Én Május előtt a mevszimi száf-ban⁵ akartam útra kelni, mert külömben nagyon bajos a forró időszakban Persiának fölötté egészségtelen, láz magvával telerakott levegőjéhez szokni. 20 európai között ritkán három menekül e gyilkoló betegség körmei alól. Ne légy meglepetve, ha én minden honfiúi és baráti érzületim daczára a t: [*tisztelt*] urakat itt

hagyom, és az elégséges kalauzság után elindulok. Remélem, hogy mindenki eljárásomat méltányosnak fogja találni.

A mi téged illik, kérlek sürgesd csak az elutazásokat, mert mennél korábban ide érkeznek, annál többet nyernek ők is én is. A tervök nagyon szép, csakhogy a kivitelbeli remény nem látszik eléggé alaposnak. Az ilyen útra több kell, mint egy frissében felkapott ötlettől várható előkészület, hogy az ember kellő sikert arathasson? Mert úgy hiszem, hogy a nevezett t: [tisztelt] urak tán csak nem akarnak olyasmit fáradozásaik gyümölcének tekinteni, mit ex abrupto [hirtelenjében] az útjuk melül felkapnak.

Azomban japadsaklerini onlar bilirler⁶. Én ugyan nyájasan feleltem nekik, én arra kérem az Istent, de leginkább őket, hogy mentél hamarabb ide jöjjenek. Én fermánaim⁷ tavszienamehler⁸, és ajánlóleveleimmel már egy lábbal a hajón vagyok ott hol minden percnyi időzés halálra unalmas.

Ne légy oly fukar az írással, vagy lazultak már baráti kötelekeid? Az urakkal küldjél 5 példányt az Abuskából⁹, vagy ha többet is, nem árt, mert a vükela és küberai devlet Alienek¹⁰ néhány példánnyal kedveskednék.

Abdulaziz efendimize¹¹ egyet dísz kötésben benyújtottam, eredménye egy Medschidie¹² rendjel 4dik osztályból és egy müesszir fermán¹³ vala, számodra is kikerül valami, de arról csak akkor, [ha – S. I.] meg lesz. –

Élj boldogul és ne felejtkezzél meg

Resid barátodról.

Áront¹⁴ nem köszöntöm egyje a manó, az a perzsa manó Ahrmuzd fő papja.¹⁵

Vámbéry Ármin levele Ipolyi Arnoldhoz

Isztambul, 1862. április 16.

(Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára, Levelestár.)

Nagyságos Uram!

Még nem vagyok oly szerencsés az első levelemben igen is kért o' [oly] várva várt becses válaszána örülhetni, midőn bizonyos előre nem látott körülmények e jelen sorokra kényszerítetek.

Nagyságodnak múltkor megírá, hogy egy ritkán lehető alkalom elmulasztásával az első Májusra határozott elindulásomat egy hónappal halasztani kész vagyok, csak-hogy ide érkeztek találkozni szerencsém lehessen. Ezen alkalom, bizonyos okoknál fogva a májusi határidejét azonban be nem várta, és már is elindult. Nekem oly formán a szemem a második és ez évi utolsó alkalmon függött. Ti. az olasz királyság rendkívüli követségén, melyről az hallatszott, hogy Május vége felé vagy pláne Június elején Teheránnak indul, ott a persa kormányval a legelső diplomati-kai viszonyokat megkezdendő. Én a követségtől felhivatva a persa tolmácsság hivatalára, beleegyezésemet már e napokba adám azon édes reményben, hogy a fő teendőinket elvégezve Nagysámtól itt Stambulban búcsúzhatok. Képzelve csak meglepetésemet és zavaromat, midőn Gr: K...y itt tartózkodó hontársunk által ma azon izenetet kaptam az olaszoktól, hogy ők tíz vagy legfőlebb tizenkét nap után hajóra ülnek, és hogy én is készen legyek.

Ez az a váratlan és előre nem láttatott körülmény mi egész nap elmémet foglalkoztatja. Már távsürgönyözni is akartam, de gondolám holnap postanap, és Nagyságotok 4 nap múlva leveletem kézhez kaphatja, tehát inkább körülményesebben és nyíltabban kifejezem magamat.

Nagyságos uram és t. t. [tisztelet] társai tudományos kutatókat tenni jönnek Stambulba, de mellette a Tököly és Rákóczy emlékekről intézkedés az utazás fő célját képzi – nem önzés szülte hiúság, hanem a tény valóságánál fogva meg kell mondanom, hogy az utolsó ügyben nélkülöm, ki a legfelsőbb török körökbeni viszonyaimnál fogva, a bizonyosan ellenségeskedő – lépéseit paralyzálhatom [meggátolhatom], igen keveset fognak tehetni, a mint a helyszínen meg győződni alkalmuk leend. – Az itt létem tehát mindenképp szükséges szívesen várnék, de mit csináljak, ha az utolsó és oly kedvező alkalom elszalasztásával, később először a saját úti költségem, másodsor a forró évszakban egészségemet áldoznom kell?

Kérem tehát tessék ezen bajos állásomat megfontolni, és következő kérdéseimre vagy röviden táviratilag, vagy még az nap a postával felelni. 1szer Nem volna e lehetséges a csütörtöki gyors vonattal ápr. 24 Küszteendő¹⁶ át Stambulba már Április 28kára érkezni. 2szor Remélhetek-e, a költségment utam elmulasztása után egy csekély kárpótlékot, mert az Akadémia segélye nagy utamra igenis parányi, 3szor Nem csalogdom-e a Rákóczy-Thököly emlékekről való terveikben, mert én már egy kis csellel a magas portán az utat egyengettem, hogy valamint itt a nikodémiai temetőben úgy a rodosztoi patriarkai okmánytárban utunk elzárva nem leend – és ha egyelőre ezekről intézkedni nem akarnának, akkor ittlétem mellőzhető, és én útnak indulhatnék.

Mindenképen még egyszer feleletért könyörgök. Ismételve mondom, hogy ritka szerencsének tartom Nagyságoddal itt találkozhatni, és fölötte sajnálnám, ha a célom, mely felé már 12 év óta törekszem, most ezen élvezettől megfosztaná.

Maradok

Nagyságos Uramnak kész szolgálja:

Vámbery

Stambul, Ápr: 16án 1862.

Lakásom címe, ha táviratilag írni tetszenék:

A. Vámbery

Pera

Rue Sofiali N: 10.

Jegyzetek

- 1 Vámbery Isztambulból történt elutazásáról és az olasz követséggel való kapcsolatáról a *Dervisruhában Közép-Ázsián át* című kötet elején számol be. (Lilium Aurum Dunaszerdahely, 2000. 11–79 p.)
- 2 Itt szeretnék köszönetet mondani Dobrovits Mihálynak, a Vámbery-levelekben található átírási nehézségek során nyújtott hathatós segítségéért.
- 3 A leveleket betűhíven közlöm, az arab betűs szövegrészeket latin betűvel szedve, dőlt betűkkel adom be, az egyes nehezebben értelmezhető szavak jelentését, a feloldásokat, valamint a jobb olvashatóság kedvéért tett betoldásaimat pedig dőlt betűkkel írva szögletes zárójelbe tettem.
- 4 (arab betűkkel:) „és ahogy azt az isteni előrelátás meghatározza”
- 5 *mevsim-i sayf*: a nyári évszak
- 6 *yapacaklari onlar birirler*: „ők tudják, mit akarnak”
- 7 *ferman*: rendelet, írott utasítás
- 8 *tavsiyanameler*: ajánlólevelek
- 9 *Abuska*: csagatáj szógyűjtemény, amit Vámbery hozott haza Törökországból és első ízben tett közzé magyar fordítással 1862-ben. A kötetet Budenz József látta el előszóval és jegyzetekkel.
- 10 *viukela és kübera-i Devlet Aliye-nek*: „a Magas Állam vezetőinek”
- 11 (arab betűkkel:) „Abdulaziz Urunknak”, azaz Abdulaziz szultánnak (1861–1869)
- 12 *Mecidiye nisani*: ~ rendjel, magas állami kitüntetés az Oszmán Birodalomban

- 13 *müessir fermi*: megbízólevél
14 Szilády Áron (1837–1922) ref. lelkész, Vámbéry jó barátja
15 Ahuramazda (Aurmazda, Óhrmazd), a „bölc s úr”, az iráni zoroasztriánus és akhaimenida panteonok papként ábrázolt főistene
16 Constanta, tengerparti város Romániában, a Fekete-tenger mellett.

SIMON SZABOLCS

„Európa felé...”

Európába igyekez(get)ve lépten-nyomon tapasztalhatjuk, hogy bizony göröngyös az odafelé vezető út. Távol áll azonban tőlem, hogy gazdasági, társadalmi vagy politikai problémáinkról szóljak az alábbiakban, csupán egy, az életből ellesett pillanat megírásához választottam ilyen – talán egy kissé sokat ígérő – címet.

Egyik délután javítani való cipővel állítottam be a cipőjavító műhelybe. Egy középkorú nő és egy házaspár: kipirult arcú ötvenes, nagydarab szőke férfi meg a felesége várakozott előttem. Amikor sorra kerültek, a férfi cipőt húzott elő a táskájából, és az örökvidám, mindig mindenkivel tréfálkozó cipésmesternek nyújtotta. Németül magyarázta és mutatta is, hogy mi baja van a cipőjének. A derék mester először meglepett arckifejezést mutatott, de aztán feltalálta magát, sőt, ő lepte meg a német házaspárt. Felderült arccal jelezte, hogy felfogta, mit akarnak tőle: „*Singen, singen*” – nyugtatgatta őket, érti miről van szó, s közben bizonyára azt hitte, a *singen* német szó magyarul azt jelenti: varrni. Talán a világhírű Singer varrógépmárkáról juthatott eszébe a szó. Nagyot kacagott erre a német úr, méghogy énekelni kezdjen a cipőjavító műhelyben; csak nem az a szokás erre felé, hogy az ügyfélnek énekelnie kell cipője megjavítása fejében! (A *singen* szó magyar megfelelője ugyanis az *énekelni*, a *varrni* pedig németül: *nähen*). Nevetve bólogatott, amittől a mester csak még jobban felbátorodott, és emlékezete valamelyik zugából újabb német szavakat keresett elő. Ekkor már a várakozó középkorú hölgy ügyfél is bekapcsoló-

dott a beszélgetésbe, mivel ő valamelyest tudott németül. Nagy derűtség közepette sikerült megegyezniük abban, hogy mikor jöhet el a német úriember a megjavított cipőjéért.

ZALÁN TIBOR

Pierre Bezuhov:
A szabadkőműves páholyban

Az este, ahogy beléptem
A pétervári éjszakák mögött van
még egy éjszaka van
még egy sötétebb éjszaka van
még egy sötétebb sötét van
akár a mély bársonyok
csatornalejárók fölmeredő csonkján
A koponya szemüregén át városok
fényei, világvárosok fénye csordul
a fekete asztalon derengő
koponya szemüregéből
Nemléten jövő-átszivárgások
lelkemben most
buggyan fel zavarosságát veszítve
mindaz, amit eddig kerestem
A hideg posztón
ezüst tőr hever – idegen
villanása végigszánt arcomon
A gyertyák *csontig* égnek
akkorra
elkészül végrendeletem
És már nem tudom
mit kell nem felejtennem, súlyos
érceim hová kerültek, mit
elhagynom, ha oda kerülök végre, és

a Világegyetem

Nagy Építőmestere elfogadja

kései jelentkezésemet

megrokkánásom

megroppanásom

után

Kit szólít ez a távoli kalapácskoppanás

Félig térden

bekötött szemmel is látom a *gyöngye fényt*

a *szépséget*

pedig még nem vagyok a fénynél

a *bölcsességet*

a fény messze van

és az *erőt*

és mégis látom már, hiába

hogy az elején

vagyok

a vége tisztán tűnik szemembe

a tiszta

vég. És tiszta leszek a végén

én is a véghez – végtelenül tisztább

Elhagyott érceimtől

megkönnyült szívvel

léptem ki a sötétkamrából, hogy

soha nem ismert vidéken kezdjem meg

három utazásomat

Nehéz

férfikéz vállamon

Nehéz

levegőben

nehéz

szagú ruhákban

ünneplőbe öltözött férfiakat sejtek meg

[152]

körben, hallom nyaki ütőerük

halk neszezését

Orromban gyertyák kanócának

illata

Idegeimben szégyen és

a régen elutasított

lelkesedés valamiért

valami után

A mellem fölé tartott törököt

csodálkozás nélkül, férfiként fogadom

Sic transit gloria mundi

Feketével letakart

hosszú asztal mögött

komor férfiak ülnek – fölöttük a falból

csillag tündököl le rám

De nincs szükségük életemre

Az életemre

van szükségük ezeknek

a töröknek is

Jobb kezem az Íráson

a körző hegye szívemre mered

valaki elsorolja a rend törvényeit az

eskü szavait, megérzem a

derékszögbe állított láb kollektív

magányát

Az oszlopok alatt

már elviselhetetlen a fény, fejem szédül

homályosodik szemem

Amit látok, az már csak belül

Köténnyel felöveznek, kezemre

kesztyűt húznak

ékszerrel felékesítenek

Nem ismerek többé fokozatokat

[153]

erény és bűn között
Segítek testvéreimnek

bárkicsodák is
a tévelygőt jóra intem
az elesőt felkarolom
haragot vagy gyűlölséget nem forralok
testvérem ellen
Ellenségeimnek
megbocsátok, rajtuk nem állok

bosszút
Régi, elveszített
fenségem nyomaira rátalálok
Szememből könny csordul, alig
hallom az ezüst kalapács újabb koppanásait
Ki vagyok

Ki lettem
Ha innen kilépek
melyik szörny-Oroszország hever el lustán a lábam előtt

ZELEI MIKLÓS

A mindent elszed malmocska

Pethő Bertalannak

Volt, hol nem volt, még az Óperenciás-tengeren is innen, ahol a kurta farkú kis Túr siet beléd, volt egy szegény ember. Ennek a szegény embernek annyi gyereke lehetett volna, mint a rosta lika, még eggyel több is, de időben elkaparatták mindet.

Volt így egy használt Trabantocskája, ippeg csak akkor, hogy ki se látszott a kerekecskéi verte porból, mögéje meg egy kis utánfutó csinálva magad, s azzal járta a szegény ember az erdőt, gyűjtögette az eldobált akkumulátorokat a feldolgozónak. Amint ott szedeget, reciklál magányosan, még üres üveget, egész konzervet is talált, hát mit látnak szemei! Egy szép tisztáson játszadozik két szép gyermek, egy fiú és egy leányka. Odamegy a gyermekekhez, szóba ereszkedik velük, s megtudja tőlük, hogy a leányka napjötti Berlin tanácselnökének lánya, a fiú pedig napmenti Berlin polgármesterének fia.

Mert úgy tudjátok meg, hogy éppen azon a tisztáson volt a határa a napjötti és a napmenti országnak. Drótokat szögeltek, szögeket drótoztak egymáshoz ott a népek, s a napjötti leányka nem mert nekirohanni a csengő-bongó ércgyepűnek, hiába integett napmentén a fiú. De a szegény ember megörült a sok nyaláb vasnak! A drótokból kihúzkodta a szögeket, a szögekből kiráncigálta a drótokat, és az egészszet elvitte a méhbe, az árából meg jól berúgott. Dehogy gondolta, hogy a méhtelepről a sok drótot meg szöget rög-

vest viszik is tovább, s mindjárt a kertje végében fogják újraállítani, hogy még az édes öccse se futhasson át hozzá egy kis garatöblögetésre.

Amikor kijózanodott a szegény ember, látta, hogy az árokban hever. Föliült, széjjelnézett. Réti nyúlpasszuka, vörösbegy, ártéri poszmó sárga leveleit söpörte a szél. Csuda egy kopárság volt körülötte! Még a kis bors Trabantocskát is kifogták az utánfutóból! Biztos aszítotték, hogy a napjötti leány után maradt, bucsálódott a szegény ember, aztán befogta magát az utánfutó elé, és hazahúzta nagy kínlódva a mérgezett hulladékát.

Még a biztosítótűk is mind eltűntek a háztól a sok kitűző miatt! Meg ne halljam még egyszer a demokratákat, ordított otthon a felesége. A szegény ember meg csak vigasztalta, hogy akinek semmije sincs, az semmit se veszíthet, de az értelmes beszéd nem fogott az asszonyon. Se pénz, se poszmó! Felüti a fejünket egy behajtás, hogy csak úgy koppan. Mi lesz akkor?

Elege lett a szegény embernek a sok ordításból, felindult, neki napmentinek, ment a nádszálszép világkisasszony udvarába. Mégis ő, a szegény ember segítette férjhez, így okoskodott.

Áldott szerencséjére, nem messze lakott az ifjú pár. Bement a szegény ember az udvarra, ott játszott a napmenti fiú meg a napjötti leány, de mihelyt meglátták, kézen fogták azon nyomban, és vezették fel a departmentbe, mintha rögtön tudták volna, miért jött. Tudták is! A malmocskát kérje, bácsi, mondta neki a napmenti fiú meg a napjötti leány. Ilyen időkben, amikor kulcsévre kulcsév következik, az kell az olyan szegény embernek, mint maga!

Nem felejtette el a szegény ember a jó tanácsot, pedig hétszer is fejbe rúgták, mire fölért. Na, ott is volt az asztalon a malmocská. Itt írd alá, ott írd alá, mondták a szegény

embernek, amikor a malmocskát végre od'adták neki. Mert nagyon úgy tettek, mintha nem akarnák adni.

Úgy-e, gondolta magában a szegény ember, csak nem gyerekjáték lesz ez, ha olyan nehéz szívvel adták ide. Hóna alá fogta a malmocskát, sietett hazafelé, hogy a lukas Adidas alig érte a földet. Amint nagy sebesen igyekezett, egyszer csak azt látja, hogy valami rettentő nagy feketeség közeledik feléje. Csak jött, csak jött, s hát mi volt az?! Egy éktelen nagy fekete kalap, alatta egy ember, de alig tudott lépegetni, úgy el volt gyöngülve, mint az őszi légy. A nagy kalapú ember enni kért. Egy falás száraz kenyérem van még, mondta a szegény ember, telepedjünk le! Helyet foglaltak két használt gumiabroncson az út szélén, a nagy kalapú ember maga mellé tette a kalapját, nézett, ugrált a gigája, a szegény ember meg előhúzta a zsebéből a falás száraz kenyeret, de mielőtt kettétörte volna, a malmocská járnai kezdett, hörgött, zakatolt, és hamm, bekapta mind az egészet. Beleharapott még a nagy kalapú ember csuklójába is, ahogy az utánakapott a kenyérnek. Úgy megijedt ettől a nagy kalapú ember, hogy elfelejtette a gyengeséget, talpra szökkent, és uccu, olyan sprintet vágott ki, mintha kalóriapénzt is kapott volna. Még a nagy kalapot meg a botját is otthagya. A malmocská leállt, és boldogon mosolygott a gazdájára.

A szegény ember nézte, nézte, miképpen hízik a malmocská, aztán úgy gondolta, hogy inkább megszabadul tőle. Az útszélen felejtí! A nagy kalapot bánatosan a fejébe csapta, ha már ott maradt gazdátlanul, vette a botot is, és bandukolt volna csendesken tovább, de a malmocská nagyot ugrott, és hopp, befészkelte magát a szegény ember hóna alá. Gyerünk, édes gazdám, ordította a malmocská, és beledőfött a szegény ember oldalába.

Amint közeledett a háza felé, a szegény embert majd fölvetette a bánat és keserűség. Csodamalma van, de micsoda

malom az, aj-baj! Ám hiába sóhajtozott, mert a malmocskát nem tudta letenni, csak már odahaza, ahogy befordult a konyhába.

Hát ezt hozta kegyelmed, játékszert, méltatlankodott az asszony. Pedig mára csak a tegnapi leves zacskóját tudtam megfőzni. Meghallotta a malmocska a fedő csörömpölését, nekiugrott a levesnek, fazekastul fölfalta, s megint hízott egy kicsit.

Most már az asszony is látta, hogy nem játékszer az. Fogta a nyújtófát, és nekiugrott a malmocskának, hogy agyoncsapja. De több se kellett a botnak, kitepte magát a szegény ember szorításából, a feleség hátára ugrott, és püfölte a berlinert, hogy csak úgy porzott. Jaj, jaj! Aztán meg a szegény ember fejét potyolta. Leverte róla még a nagy kalapot is, hajadonfőtt menekült ki a szegény ember a házából, nyomában a feleség sikoltzott, a kalap meg kigurult az udvarra, beirányította magát, és piff! puff! paff! bumm! lőni kezdett a szegény ember meg a szegény asszony után.

A malmocska meg csak hízott odabent a házban. És amikor a szegény ember meg a felesége hátra mert nézni, már csak azt látták, hogyan feszíti szét belülről a falakat.

ZIRIG ÁRPÁD

szép tested...

hideg csillag fényét őrzi
a sárba bemerült lányom
lelkemben szimatol a szél
hogy a múltam jobban fájjon

vízfelszínre jég páncélja
villanydrótra harmat dermed
fénylő napok tűnt éveim
zúzmaraként leperegtek

most fúj a szél mint a gitárt
pengeti a fakeresztet
szomorúfűz ágaival
múlt szerelmek integetnek

álmok vénülnek borfoltos
asztalra percek hullanak
szép tested becserkészte a
zimankós pőre alkonyat

Vámbéry Antológia 2002

Első kiadás

Felelős kiadó: Hodossy Gyula

Felelős szerkesztő: Kulcsár Ferenc

Nyomdai előkészítés: NAP Kiadó – Mészáros Angelika

Borító: Róth Rea

Nyomta: Valeur Kft., Dunaszerdahely

Kiadta: Lilium Aurum

Dunaszerdahely – Dunajská Streda, 2002

ISBN 80-8062-128-4

A dunaszerdahelyi Vámbéry Irodalmi Kávéház immár a negyedik születésnapját ünnepli: „1998. július 9-e kedves és – reményeink szerint – jeles dátuma lesz a szlovákiai magyar kultúrának: e napon nyílt meg a Kávéház, az írók, költők, szerkesztők, kiadóik és olvasók »szigete«” – írtuk a Vámbéry Antológia '99 című kiadványunk hátsó fedelére, ígéretet téve, hogy e „fekete könyvek” évente az olvasók kezébe kerülnek – rendre a születésnap ünnepén. És íme, a negyedik születésnapon a negyedik antológia, a 2002-es is elkészült, nyilvánosságot biztosítva „a szép szónak, a tudományoknak és a művészeteknek”. E negyedik születésnapon – lélekben már készülve a fél évtizedes ünnepre – a Lilium Aurum kiadó, a Vámbéry Irodalmi Kávéház „szülője és eltetője” csak egy dolgot óhajtott, jelesen azt, hogy ezen évente megjelenő „fekete könyv” kapesán az olvasóban kimondatlanul is megszülessen a „szállóige”: *Ha nem lenne, már hiányozna!*

